

**SPREKEND
EEN WESTBRABANDER**

Dr. JAN STROOP

SPREKEND EEN WESTBRABANDER

Krantestukjes over dialectverschijnselen in West-Noord-Brabant

door

Dr. Jan Stroop

AMSTERDAM 1979

Deze stukjes zijn eerder verschenen in Brabants Nieuwsblad en wel van 19 mei 1978 tot en met 8 juni 1979.

© Jan Stroop
Editions Rodopi N.V., Amsterdam 1979
Printed in the Netherlands
ISBN: 90-6203-601-5

voor Prof. Dr. A.A. Weijnen, mijn leermeester

INHOUD

Voorwoord	9
1. <i>'de tael is gantsch het volk'</i>	11
2. <i>meikevers, meulenaers en mulders 1</i>	13
3. <i>meikevers, meulenaers en mulders 2</i>	15
4. <i>een onmogelijke klank</i>	17
5. <i>van pisblom tot paerdeblom 1</i>	19
6. <i>van pisblom tot paerdeblom 2</i>	21
7. <i>hij en hij</i>	23
8. <i>fruitje</i>	25
9. <i>kiepkes en kuuskes</i>	27
10. <i>de familie kip</i>	29
11. <i>stijgende diftongen</i>	31
12. <i>de konijnenberg</i>	33
13. <i>pieraozen op stap</i>	35
14. <i>wemme wel gewiest . . .</i>	37
15. <i>een enquête</i>	39
16. <i>stopwoorden</i>	41
17. <i>drie stekelvarkens</i>	43
18. <i>leggen/liggen, jij/gij</i>	45
19. <i>visschen en fluijnen</i>	47
20. <i>touteren</i>	49
21. <i>sukerpeeje</i>	51
22. <i>vergiet</i>	53
23. <i>aardappel – patat – friet</i>	55
24. <i>oot over kloot</i>	57
25. <i>vliegen en blindaozen</i>	59
26. <i>houtworm</i>	61
27. <i>soldatenbrieven</i>	63
28. <i>de enquête 1</i>	65
29. <i>de enquête 2</i>	67
30. <i>zaoleg nuwjaor</i>	69
31. <i>tis koud in wouw</i>	71
32. <i>schetsen en sliederen</i>	73

33. <i>bomijs</i>	75
34. <i>smerlappen en appelsienen</i>	77
35. <i>100 jaar dialektonderzoek</i>	79
36. <i>rot as 'n mipsel</i>	81
37. <i>toolse familienamen</i>	83
38. <i>brabantse familienamen</i>	85
39. <i>tullepetaonen</i>	87
40. <i>muken</i>	89
41. <i>agge, adde, ajje</i>	91
42. <i>lente</i>	93
43. <i>het been 1</i>	95
44. <i>het been 2</i>	97
45. <i>slaap en voorhoofd</i>	99
46. <i>rug en navel</i>	101
47. <i>puut</i>	103
48. <i>ons woordenboek 1</i>	105
49. <i>ons woordenboek 2</i>	107
50. <i>kruinaogels</i>	109
51. <i>sjinoffels</i>	111
52. <i>pasen en pinksteren</i>	113
Geraadpleegde en aan te bevelen literatuur	115
Verantwoording van de illustraties	116

Voorwoord

Deze stukjes zijn oorspronkelijk in een krant verschenen, het Brabants Nieuwsblad te Roosendaal (N.Br.). Dat verklaart een groot deel van vorm en inhoud. Omdat ze door deze definitievere wijze van uitgeven meer pretenties lijken te hebben dan hun inhoud rechtvaardigt, heb ik vooral aan de vorm, d.w.z. de stijl, vrijwel niets veranderd, ook al blijken bepaalde passages mede door hun indertijd aktuele karakter wat achtergehaald te zijn.

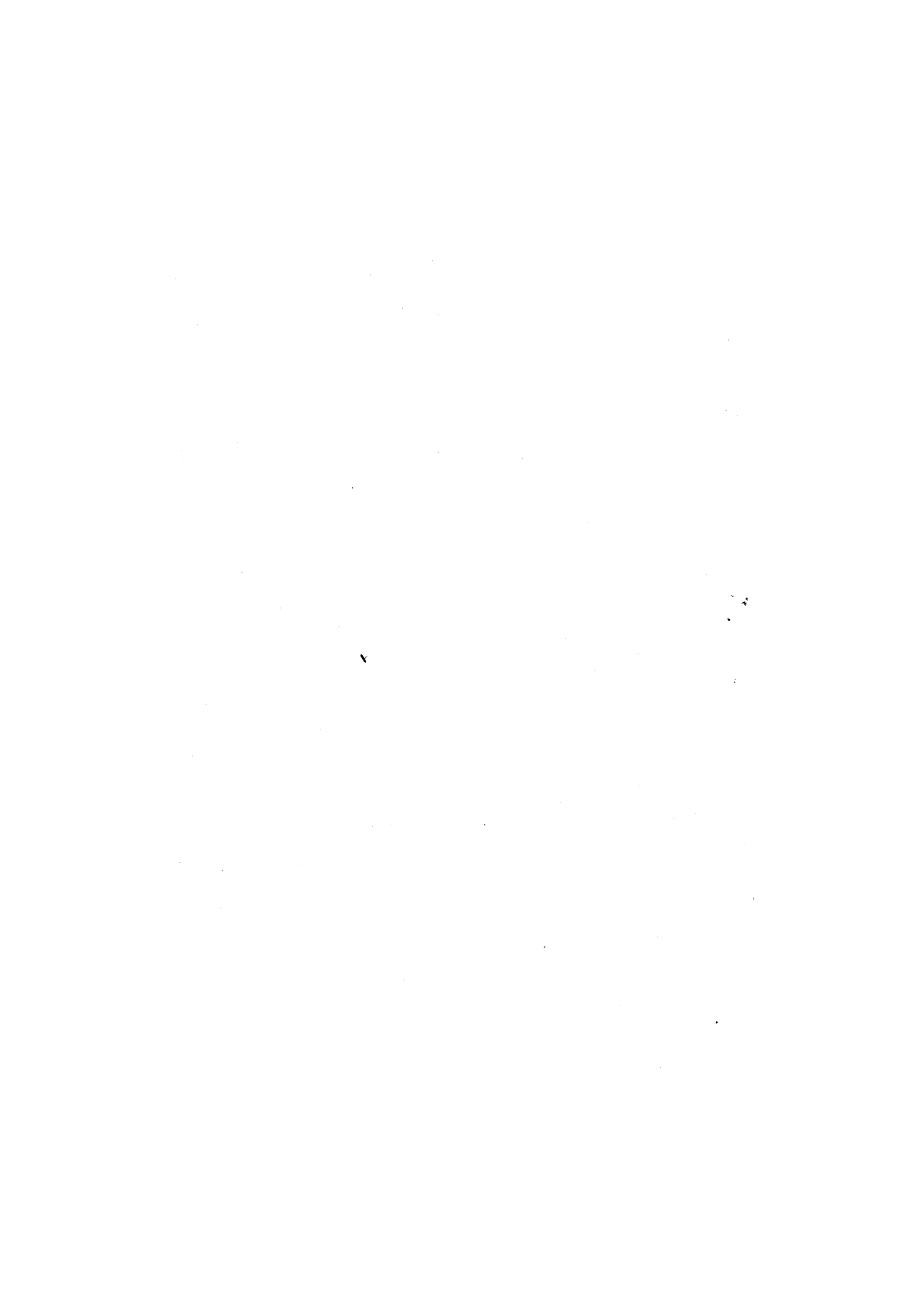
Het is niet mijn bedoeling geweest een samenhangende serie stukjes te schrijven die bij elkaar een soort totaalbeeld van de Westbrabantse dialecten zouden moeten geven. De gekozen onderwerpen zijn meestal door het toeval bepaald. Een enkele keer was de kalender aanleiding, soms ook wel de aanwezigheid van dialectgegevens of een suggestie van familie of vrienden.

In één opzicht is er toch iets aan de inhoud veranderd, nl. als bleek dat ik fouten had gemaakt. Verscheidene malen hebben lezers van de rubriek me op onjuistheden of onvolledigheden gewezen. Die verbeteringen zijn natuurlijk aangebracht; ik ben de afzenders dan ook bijzonder erkentelijk voor hun opmerkingen. Ook nu zullen er wel fouten zijn blijven staan; daarvoor dan mijn verontschuldigingen.

In de titel van het boekje — en die van de kranterubriek — heb ik willen aangeven dat de Westbrabantse gesproken taal hier centraal staat, maar ook dat ik het Westbrabants toch niet (meer) helemaal beheers, alleen misschien nog wel zó goed dat wie mij hoort op de gedachte komen moet: sprekend een Westbrabander.

Jan Stroop, oktober 1979

1. *'de tael is gantsch het volk'*

Er zijn maar weinig mensen die het niet vervelend vinden als er van ze gezegd wordt dat ze 'plat' praten. Met zo'n opmerking wordt een gevoelige snaar geraakt; we beschouwen blijkbaar onze taal nog meer als een deel van onszelf dan bijv. onze kleding. Het woord *moedertaal* drukt heel aardig uit hoe dierbaar ons de taal is die we van jongs af spreken. De taal behoort tot het wezenlijkste van ieder mens; wie zijn moedertaal lange tijd niet kan spreken, wordt een ander mens.

Maar ook in groter verband kunnen we diezelfde relatie taal en mens konstateren. 'De tael is gantsch het volk', schreef in de vorige eeuw Prudens van Duyse, een van de voormannen van de Vlaamse Beweging die zich verzette tegen de achterstelling van het Nederlands en de Nederlandse dialecten in België. Hij bedoelde met zijn slagzin dat de taal een weerspiegeling geeft van wat er in een volk leeft, maar ook dat wie een volk zijn taal afneemt, het daarmee van zijn eigen identiteit berooft. Dat dat ook vandaag de dag nog zo aanvoeld wordt, hebben we kunnen zien toen in Spanje het Franco-regiem verdween. Een van de eerste verlangens waar de Catalanen toen mee kwamen, was het recht om in het openbaar weer hun eigen taal te mogen spreken en schrijven. En hoe handig weten buitenlandse artiesten en politici niet gebruik te maken van ons taalsentiment als ze proberen een zinnetje Nederlands te produceren. Zelf weet u waarschijnlijk ook nog wel hoe aangenaam verrast u was toen u in het buitenland eindelijk weer Nederlandssprekenden tegenkwam.

Voor de meeste lezers van deze krant en voor schrijver dezes is de moedertaal niet dat wat ze op school geleerd hebben. Hun moedertaal is het dialect, de streektaal, op school leerde je een hóger soort Nederlands, dat ook alleen maar op school gebruikt werd en dan nog niet eens altijd en beslist niet tegen je vriendjes of vriendinnetjes tijdens het speekwartier. Wie daar of thuis 'deftig'

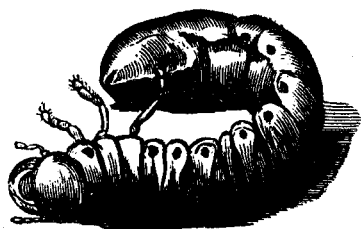
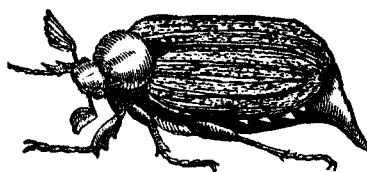
probeerde te spreken, werd uitgelachen of een aansteller genoemd. Merkwaardig genoeg komen die verhoudingen als men wat ouder wordt juist andersom te liggen; dan stijgt nl. het zgn. Algemeen Beschaafde Nederlands in aanzien en gaan we wat neerkijken op onze moedertaal, het dialekt. Dat is wel begrijpelijk. Zo'n dialekt lijkt bij nader inzien ook meer een onbeschaafde variant van het School-Nederlands, staat een loopbaan soms in de weg en verdient dus onze afkeuring of minachting.

Toch wordt er in deze gedachtengang een fout gemaakt: een taal, of het nu dialekt is of een kultuurtaal is op zichzelf niet minderwaardig aan een andere; dat idee ontstaat pas als men daarnaast een andere taal moet gaan leren die 'deftig' is of door 'deftige' mensen gesproken wordt, wat eigenlijk op hetzelfde neerkomt. Hier spreken sociale factoren een rol en niet zozeer taalkundige, net als bij de veronderstelling dat sommige klanken in een dialekt lelijk zijn. De *aa* in het Westbrabantse *gaauw* wordt lelijk genoemd, terwijl het toch dezelfde klank is als in het Nederlands *ga*. Alles is betrekkelijk blijkbaar.

Een ander misverstand is dat de dialekten verbasteringen zouden zijn van het 'beschaafde' Nederlands. Het is alweer precies andersom: onze dialekten zijn veel en veel ouder dan het Nederlands. Algemeen wordt aangenomen dat dat laatste is ontstaan in de loop van de 17e eeuw en nog wel uit diezelfde dialekten. Die dialekten bestaan al zolang er mensen in deze streken wonen.

Juist door hun hoge ouderdom en het milieu waarin ze gebruikt werden en worden, bewaren de dialekten een groot aantal oude woorden en typische verschijnselen die het Nederlands niet kent. Ook de dialekten in West-Brabant, al hebt u daar misschien nog niet zo bij stilgestaan. Nu, dat wil ik in het vervolg eens gaan doen. Deze taalrubriek zal nl. gewijd worden speciaal aan wat de Westbrabantse dialekten onderscheidt van andere. Bovendien hoop ik met mijn bijdragen de gevoelige snaar niet zozeer te raken zoals ik het in het begin bedoelde, maar meer te bespelen door vooral aandacht te besteden aan woorden en onderwerpen die het verleden oproepen. Meermalen zal het ook gaan over begrippen en termen die al praktisch uitgestorven zijn of die alleen de ouderen nog kennen. Voor volledig uitsterven zullen we ze hiermee wel niet kunnen behoeden, maar misschien doen ze vóór hun definitieve ondergang op deze manier nog een aantal mensen een plezier.

2. meikevers, meulenaers en mulders 1

Vorig jaar heb ik in West-Brabant nog een meikever gezien, één dus. Dat verraste en verbaasde me tegelijk, want ik dacht dat dat alleraardigste beestje ook al volledig uitgeroeid was. Veel zullen er in elk geval wel niet meer van zijn, terwijl je vroeger maar een beuken- of eikenhaag hoefde te schudden om ze met handen vol te kunnen oprapen, waarna ze in jam-pot of lucifersdoosje werden opgeborgen. Natuurlijk is het niet mijn

bedoeling de landbouw iets te verwijten, maar ik moet konstateren dat de meikever praktisch verdwenen is doordat zijn larf, de *engerling*, die zich meestal in akkergrond ophield en zich bezig hield met het eten van plantenwortels, niet bestand is gebleken tegen de bestrijdingsmiddelen.

Dat de boeren het vooral op de engerring en de imagogedaante (zo heet dat) meikever gemunt hebben of beter hadden, is wel begrijpelijk. In vroeger tijden werden engerring en meikever met recht als de schadelijkste gedierten beschouwd. Men kende toen nog echte meikeverplagen, vergelijkbaar met de tegenwoordige sprinkhanenplagen in Afrika: er bleef geen blad aan boom en struik, terwijl ondertussen die engerringen onder de grond druk bezig waren. Ze vulden elkaar dus mooi aan. De meikever heeft zeven jaar nodig om volwassen te worden. Dat betekende dat een extra-grote meikeverinvasie om de zeven jaar terugkwam. Ook op kleinere schaal is de meikever een beestje dat zich aan de kalender houdt. Het draagt zijn naam niet voor niets, want precies in mei verschijnen ze altijd en daarna: spoorloos verdwenen.

Zo gehaat als de meikever was bij de boeren, zo geliefd was hij

met zijn harde dekschilden en grote borstels bij de kinderen. De meikever was de vreugde van onze jeugd, altijd 'bereid' voor een spelletje of een gesprek. Ik denk er met vertedering aan terug en omdat het Wereldnatuurfonds toch wel nooit een aktie zal beginnen tot behoud van de meikever, draag ik aan hem dit stukje op.

De kinderen vingden de meikevers om ze weer te laten vliegen, maar niet zomaar, nee, aan een draadje dat aan een van de achterpootjes was vastgemaakt. Het moet gezegd dat niet alle diertjes daarbij onbeschadigd uit de strijd kwamen. Om het beestje aan het vliegen te krijgen werd een stimulerend versje gezongen, dat wijd en zijd en in verschillende variaties bekend was. Ik ken o.a. de volgende:

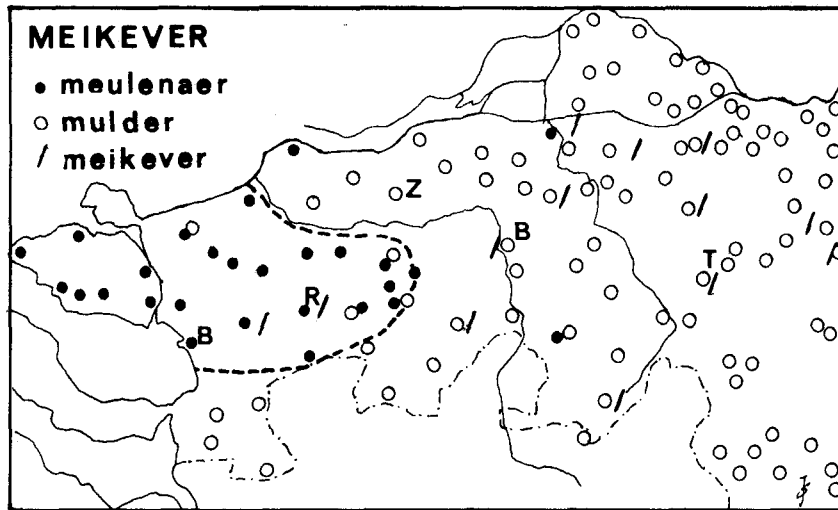
Meulenaerke teld oew geld
 En gaot dan nog es vliegen
 Aanders kommen de dieven;
 De dieven nemen oe mee naor 't veld
 Meulenaerke teld oew geld.

Dat 'geldtellen' doelt op de buigende bewegingen die het beestje maakte vlak voordat het van start ging. In het versje komen we verder een van de tientallen namen tegen die er voor de meikever, naast het officiële *meikever*, bestaan. Hoe komt hij nu aan zo'n naam *meulenaer*? Dat is waarschijnlijk zo gegaan. Doordat de kinderen zoveel met het kevertje omgingen, ontdekten ze dat er soorten waren, niet zozeermannetjes en vrouwtjes, als wel donkere en witachtige. Er werd dan gezegd dat de ene soort beter vloog dan de andere; daarom was het nuttig ze uit elkaar te houden. De witte soort kreeg op een gegeven ogenblik de naam *meulenaar*, omdat het net was alsof hij onder het meel zat, net als de echte molenaar, die in West-Brabant toen nog *meulenaer* heette. In een later stadium is *meulenaar* in onze streken de naam voor alle meikevers geworden.

Nu bestaat er in West-Brabant nog een versie van het meikeverlied en die begint aldus:

Mulder, mulder gij moet malen. In deze tekst draagt de meikever de naam *mulder*, waaruit blijkt dat niet overal dezelfde naam in gebruik was, maar ook dat op meer plaatsen toch dezelfde verschuiving: naam voor witte meikever, naar naam voor elke meikever, valt op te merken. Deze verschuiving moet wel samenhangen met het feit dat de witte kever het meest de aandacht trok en als de belangrijkste beschouwd werd.

3. meikevers, meulenaers en mulders 2

De twee belangrijkste benamingen voor de meikever zijn, zoals we vorige week gezien hebben, *mulder* en *meulenaer*. Op het kaartje dat hierbij afgedrukt is, ziet u waar die namen voorkomen. *Meulenaer* bijna precies in het gebied waar het Brabants Nieuwsblad gelezen wordt, *mulder* ten zuiden van Bergen op Zoom en verder naar het oosten. Dat er nogal wat tekenjes voor *meikever* opstaan, komt natuurlijk door de invloed van de school. Dit kaartje is trouwens gebaseerd op gegevens die vóór 1950 verzameld zijn, dus het is best mogelijk dat er sindsdien het een en ander veranderd is, ook al omdat de meikever zelf vrijwel niet meer bestaat.

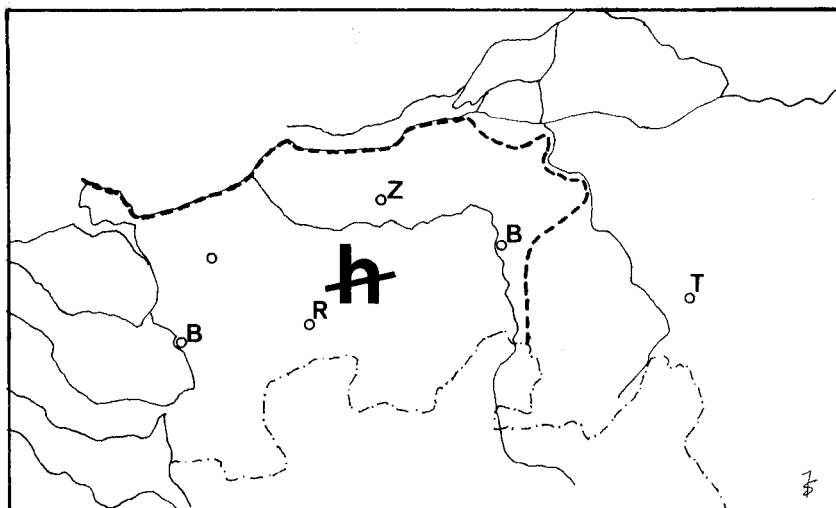
Nu had u misschien al begrepen dat de naamgeving ingewikkelder is dan u eerst dacht. Dat is ook zo. Behalve de namen die op het kaartje staan en die voor alle meikevers gelden, bestaan (of toch: bestonden?) er in dezelfde plaatsen ook namen voor de witte meikever apart. En nu is het merkwaardige dat in plaatsen waar de meikevers te zamen *meulenaer* genoemd worden, de witte meikever *mulder* heet. In één plaats heb je dus *meulenaers* en *mulders*.

De grenslijn die getrokken kan worden rondom het *meulenaer*-gebied valt vrij nauwkeurig samen met de grenslijn rondom het gebied waar de witte meikever *mulder* heet.

Dat die grenslijnen zo precies samenvallen is het gevolg van een soort kettingreactie in de naamgeving, die aldus te rekonstrueren is. Oorspronkelijk bestond er in West-Brabant een heel ander woord voor de meikever in het algemeen, terwijl de witte, volkomen terecht, *meulenaer* genoemd werd. Zo is de toestand bijv. nog op Zuid-Beveland: *roenkel* naast *meulenaer*. In West-Brabant werd *meulenaer* algemene naam, waardoor er behoefte ontstond aan een andere naam voor de witte kever; dat werd *mulder*. In Oost-Brabant was *mulder* de algemene naam geworden, met daarnaast *bakker* voor de witte meikever. De sterke positie nu van het Westbrabantse *meulenaer* heeft een verdere opschuiven van de naam *mulder* geblokkeerd.

Om het nog ingewikkelder te maken, blijken er ook voor andere soorten meikevers nog aparte namen te bestaan. Dat is dan vooral het geval in streken waar de meikever bijzonder veel voorkwam, bijv. in Gelderland. Hier en daar in West-Brabant zijn ook nog wel namen voor de donkere meikever genoteerd. Zo in de buurt van Breda *pater* en *kapucijn*. Trouwens ook elders in Nederland heeft deze donkerbruine, prachtig glanzende, wat dikkige meikever heel bijzondere namen: *doktoor*, *dominé*, *kleermaker*, *koster*, *olieslager*, *schoenmaker*, enz. allemaal beroepen waarvan de beoefenaars wel enige uiterlijke gelijkenis vertonen met deze meikever. Tot slot wil ik graag uw aandacht vragen voor een heel typische en bovendien zeldzame naam die in het hele Nederlandse taalgebied maar op één plaats bekend is, en wel in de Belgische enklave Baarle Hertog. Het is de naam *kitting*. In dit woord zit waarschijnlijk *kit*, dat 'klein paard' betekent. Dat komt wel vaker voor, dat de meikever genoemd wordt naar een veel groter dier. Misschien is het wel hetzelfde woord als de meikeverbenaming *kitz*, die in de Duitse provincie Nord-Rheinland-Westfalen voorkomt. Wat ik me intussen afvraag is of ons *kitting* in Baarle Hertog of misschien toch ook ergens anders nog bestaat.

4. een onmogelijke klank

Nu woon ik toch zeker al twintig jaar niet meer in West-Brabant, ik heb bovendien mijn spraak proberen aan te passen aan de normen van het Algemene Nederlands, maar toch kan het me nog gebeuren dat ik helemaal in de war raak en struikel over een klank waar ik al vanaf mijn eerste schooltijd moeite mee gehad heb. U kunt me dan horen spreken van een *houd uis*, waar ik bedoel een *oud huis*. U begrijpt waarschijnlijk ook meteen al waar ik het over heb, jazeker de *h*. *Der zit een oontje in zen okske*, luidde het regeltje waarmee met dat *h*-gestuntel gespot werd.

Die *h*, zegt de taalkundige dan, is in het Westbrabants geen foneem en daar bedoelt hij populair gezegd mee dat de klank eigenlijk niet bestaat. In de Westbrabantse dialecten wordt geen verschil gemaakt tussen een *aos* van het kaartspel en een *aos* op het veld. Ook niet tussen het werkwoord *ooren* en de instrumenten waarmee je dat doet, je *oore*. Dat geldt voor alle dialectsprekers en daardoor levert dat geen enkele moeilijkheid op. Anders wordt het natuurlijk als zulke *h*-lozen als ik Nederlands willen gaan spreken, want

dan vallen ze voortdurend door de mand, doordat ze niet precies weten waar de *h* wél, en waar die niet gesproken mag worden. Dat is vooral merkbaar als men lichtelijk opgewonden is (solicitatiegesprek bijv.) of als zich, zie het voorbeeld hierboven, twee woorden na elkaar voordoen die in ons dialect allebei met een klinker beginnen, maar waarvan er één in het Nederlands met een *h* begint. We letten dan zo op die verdomde *h* dat hij gegarandeerd op de verkeerde plaats komt.

Ook zijn er *h*-loze dialektsprekers die zo bang zijn dat ze iets verkeerd doen dat ze maar liever een *h* te veel dan een te weinig spreken. Hyperkorrektie heet zoiets en het verschijnsel is niet van vandaag of gisteren; ook in oude teksten heb ik er wel gevallen van gevonden en dat is wel opmerkelijk, want meestal probeerden de oude schrijvers zoveel mogelijk een algemeen Nederlands te schrijven. Ze kenden de woorden ook van zien en schreven daarom toch die *h* ook al spraken ze hem zelf niet uit. De gevallen dat de *h* ten onrechte weggelaten is, betreft vaak vreemde woorden, waarvan men het schriftbeeld nog niet in zijn hoofd had. Veel vaker zien we trouwens woorden waarin ten onrechte wél een *h* geschreven is, gevallen van hyperkorrektie dus: 'Ian Simons zoen bode ghesonden aen minen Heere van Barghen met beslotenen brieven in den Haghe ende was *huyt* 6 dagen.' (anno 1518, Bergen op Zoom; uit: C.J.F. Slootmans, *Jan metten Lippen*, blz. 525). Op het hierbij afgedrukt kaartje kunt u zien waar tegenwoordig de grenslijn loopt tussen het gebied waar de *h* normaal uitgesproken wordt en het gebied waar de *h* niet bestaat.

Eigenlijk is het Westbrabants zonder *h* progressiever dan de dialecten (en het Nederlands) waar die klank nog wel foneem is. Dat zit zo. Al onze dialecten en dus ook het Nederlands stammen af van een taalfamilie die Indogermaans genoemd wordt. Dat Indogermaans had een *k* die we nog terugzien in een Latijns woord als *cornu*, dat 'hoorn' betekent, maar ook hetzelfde woord is. In de Germaanse talen ontwikkelde die *k* of *c* zich langzamerhand tot *ch*; vergelijk het Latijnse *octo* met het Nederlandse *acht*. Maar de *ch* aan het begin van een woord is nog verder verzwakt en werd een *h*. Een volgende stap is dan dat die *h* helemaal verdwijnt. In dit laatste stadium is onze streektaal gekomen, terwijl het Nederlands en vele dialecten ongeveer halverwege dat proces zijn blijven steken. Ook eens leuk te weten dat we onze tijd wel eens vooruit zijn.

5. van pisblom tot paerdeblom 1

Van alle wilde planten is de paardebloem misschien wel de bekendste. In het voorjaar zijn de weilanden ermee bezaaid, tot groot verdriet vaak van de boeren: een zee van gele bloemen. Die boeren hebben er ook het nodige aan gedaan om de plant de baas te worden, want het weiland wordt er minder door waard. Koeien eten

geen paardebloemen en waar paardebloemen staan, kan nu eenmaal geen gras groeien. Maar, óf de boeren hebben de strijd opgegeven, óf de paardebloemen zijn tegen de moderne bestrijdingsmiddelen opgewassen, want je ziet ze steeds meer. Gelukkig, zou ik zeggen, het is immers zo'n prachtig gezicht, maar ja, ik hoef geen gras te eten en ik hoef er ook niet ván te eten. Makkelijk praten dus.

Omdat de tijd van de paardebloem weer is aagebroken, wil ik het hier eens hebben over de namen die aan de *Taraxacum officinale* Web., zoals hij officieel heet, worden gegeven en dan speciaal de namen die in onze streken voorkomen. Namén, zult u zeggen, ik ken er maar één, *paardebloem* (op school) en *paerdeblom* of meer nog *pèerdeblom* (thuis). Dat klopt ook wel, het is de naam die iedere Nederlander kent. Maar het zou me niets verbazen als er onder de Westbrabanders nog mensen waren die zich de naam *pisblom* herinneren. Ze zullen er wel bij glimlachen als ze eraan denken, want inderdaad het is een wat vreemde naam. Sommigen maakten er vroeger zelfs *zeikblom* van. Dat loopt natuurlijk helemaal de spuigaten uit. Toch geeft juist deze wat typische naam nog goed aan hoe belangrijk de paardebloem eenmaal geweest is. *Pisblom/zeikblom* zijn overblijfselen uit een tijd dat de plant niet als schadelijk, maar als nuttig en waardevol beschouwd werd.

In vroeger tijd werden de blaren van de paardebloem niet alleen

door dieren, maar ook door mensen gegeten. Ook bij ons is dat het geval geweest; *molsla* noemden de mensen die blaren, omdat ze bij voorkeur de blaren namen die door een molshoop tijdelijk geen daglicht gezien hadden en daardoor mals gebleven waren. Die eetgewoonte is voor het eerst vermeld voor de omgeving van Parijs en wel in de 16e eeuw. Het schijnt zelfs dat de blaren van de paardebloem als een bijzondere lekkernij beschouwd werden, want ze werden steeds meer en vaker gegeten. Dat had iets merkwaardigs tot gevolg. Het bleek nl. dat iemand die teveel van de paardebloem gegeten had, daarvan 's nachts in bed last kreeg. M.a.w. de paardebloem bleek het urineren te bevorderen. Nu is dat voor volwassen meestal niet zo erg; die worden wel wakker en gaan naar de w.c. Maar kleine kinderen merken in hun slaap blijkbaar niets van een volle blaas en die doen het dus in bed. Tussen haakjes, ook de heren doktoren hadden die diuretische werking van de paardebloem al gauw in de gaten en zij plaatsten de plant op de lijst van geneesmiddelen.

Zodra men nu de samenhang tussen het eten van paardebloemblaren en bedwateren ging merken, was er een situatie waarin een naam als *pissenlit* kon ontstaan. De oudst-bekende vermelding van dit woord is uit 1536. *Pissenlit* betekent letterlijk 'pis-in-bed'; het is nog altijd de gewone Franse benaming voor de paardebloem.

Paardebloemblaren vind je nu, maar vond je ook vroeger overal waar je maar keek. Goedkopere groente was niet denkbaar. Het eten van die blaren werd dan ook vooral door arme mensen gepraktiseerd. Die zijn er altijd geweest, vandaar dat in steeds grotere delen van West-Europa de paardebloem op het menu verscheen. Met het gevolg weer dat ook de daarmee verbonden naam *pissenlit* zich steeds verder verbreidde, maar buiten Frankrijk niet meer in de Franse vorm, maar in Nederlandse varianten als *beddepisser* en *pis-sebed*, of in de ruigere gedaantes *beddezeiker* en *zeikebed*. Een volgende stap was de vorming van *pisblom/zeikblom*. Volgens mijn gegevens komt die vorm *pisblom* tegenwoordig nog voor in heel het Nederlandstalige deel van België en wat Noord-Brabant betreft tot aan de lijn Steenbergen-Breda-Tilburg. In de buurt van Breda schijnt nog wel *pis-sebed* gezegd te worden en op Tolen komt zelfs *beddezeiker* nog wel voor, maar het is duidelijk dat dit toch allemaal maar laatste restjes zijn, die ook wel zullen moeten verdwijnen.

6. van pisblom tot paardeblom 2

Het spreekt vanzelf dat de naam *pisblom*, waar ik het vorige week over had, langzamerhand moest gaan verdwijnen vanaf de tijd dat er steeds minder paardebloem gegeten werd. Het woord lag bovendien toch al niet prettig in de mond en toen de kinderen op school kennismaakten met het zoveel nettere *paardebloem*, was het met *pisblom* en consorten dan ook wel gedaan, op de eerder genoemde restanten na. Maar het vreemde is dat, terwijl de naam *pisblom* eigenlijk wijst op de positieve kwaliteiten van de plant, *paardebloem* oorspronkelijk een naam geweest is die moest aangeven dat de plant schadelijk of op zijn minst waardeloos was. De geschiedenis van deze naam is te ingewikkeld om hier helemaal weer te geven, maar iets moet ik er toch over zeggen.

In de Middeleeuwen en nog vele jaren daarna verdeelde men de planten in twee hoofdgroepen, nuttige en niet-nuttige. Die laatste hoefde je niet nader te kennen, maar bij de nuttige was het belangrijk ze precies te onderscheiden. De mensen wisten ook nauwkeurig waar iedere plant voor gebruikt kon worden: deze tegen de koorts, die tegen brandwonden, enz. Al die planten hadden een eigen naam. Men moest immers precies weten met welke plant men te maken had. Dat gold niet voor de groep niet-nuttige planten. Daarbij was het voldoende als men wist dat een of andere plant beslist niet de plant was die gezocht werd. Een specifiek onderscheid maken was niet nodig. Soms leek een niet-nuttige of zelfs schadelijke plant wel heel sterk op een bepaalde nuttige plant. Dat was bijv. zo bij de *kervel*; de plant die er zo verraderlijk op leek,

werd *honde-kervel* gedoopt. De mensen gebruikten in die naam dus het woord *hond* in een negatieve betekenis, zoals wij dat nog doen in *hondeweer*, *hondebaan*, enz.

Nog zo'n groep planten waarbij verwarring mogelijk en gevaarlijk was, is die van de *tamme kamille*. Dat was een plant die werkelijk overal goed voor was; het werd de meestgebruikte plant in de Middeleeuwse apotheek. Jammer alleen dat er een andere plant was die er sprekend op leek, maar inderdaad alleen uiterlijk, want konsumptie van de wilde kamille had nare, soms dodelijke gevolgen. Dus goed opletten dat je deze twee niet door elkaar haalde. Behalve deze wilde kamille waren er in het oog van de Middeleeuwse mens nog enkele die per vergissing wel eens voor een kamille konden worden aangezien. Die hele groep nu kreeg de naam *paardebloem*; ook onze paardebloem hoorde daarbij. *Paard* heeft hier dus net als *hond* een negatieve betekenis. We kennen het als zodanig nog in *paardekastanje* tegenover *tamme kastanje*. Op zich wel vreemd dat het edele paard deze kwalijke betekenis gehad heeft. Hoe dat komt weet ik niet, wel weet ik dat de Grieken ver voor het begin van onze jaartelling hun woord voor paard ook al op deze manier gebruikten.

Enig nut heeft de paardebloem tegenwoordig ook nog wel. Zo is de plant nog steeds konsumptie-artikel maar dan niet meer voor mensen, maar dan toch nog voor de konijnen. In verband daarmee kent het Westbrabants de naam *platters*, waarmee speciaal de blaren worden aangeduid. Die term heeft wel te maken met de platte vorm van de bladerkrans. Kinderen gebruikten de paardebloem in mijn jonge jaren voor allerlei spelletjes. Bekend is het wegblazen van de pluisjes van de uitgebloeide bloem; wie dat in één ademstoot kon, werd honderd jaar, was de verwachting. Of dit spelletje in West-Brabant tot bepaalde namen geleid heeft, is mij niet bekend.

Tot slot vermeld ik met enige eerbied nog een andere die nu wel niet meer in West-Brabant voorkomt, maar die voor de opkomst van *pisblom* daar zeker bekend geweest is, eenvoudig, omdat het hele Nederlandse taalgebied die naam kende. Die naam heeft te maken met het uiterlijk van de paardebloem als daar alle pluisjes van verdwenen zijn. Dan lijkt het bolletje van de bloem op een kaal hoofd, beter nog een kaal geschoren monnikshoofd, vandaar de naam *paap*, *papekruid* of *papekop*. Nu is deze naam alleen nog bekend in Midden-Limburg.

7. *hij en hij*

In tegenstelling tot wat u misschien denkt, is de titel boven dit stukje, *hij en hij*, geen zetfout. En om het nog gekker te maken: ik ga het ditmaal hebben niet over mannen, maar over vrouwen, of beter gezegd, over het woordje waarmee vrouwen in onze taal worden *aangeduid*. In het Nederlands, maar ook in ons dialect, zeggen we van het kind dat *het* goed groeit, van een jongen dat *hij* goed leert en van een meisje dat *ze* goed leert. Dat lijkt een goed maar ook vanzelfsprekend systeem, maar toch ligt het bij nader inzien niet zo voor de hand. Want waarom maken we bijv. bij *ik* en *jij* géén onderscheid tussen jongens en meisjes? Terwijl we aan de meervoudsvormen *we* en *ze*: 'ze waren te laat', ook niet kunnen zien of het over mannen of vrouwen gaat. Er zijn talen waar dat wel het geval is. En nu ben ik waar ik moet zijn: in sommige Nederlandse dialecten, o.a. hier en daar in West-Brabant, wordt ook in het enkelvoud van de 3e persoon geen verschil gemaakt. Een meisje wordt daar, net als een jongen, met *hij* aangeduid: 'ij ee giestere nog 'n kleed gekocht'. Nu schrijf ik hier wel steeds 'wordt', maar ik denk dat het toch eigenlijk beter is voortaan 'werd' te gebruiken. De gegevens waarover ik beschik zijn uit 1942 en toen was dit merkwaardige *ij* al op de terugtocht. Dat is ook wel begrijpelijk. Op school wordt je onmiddellijk het verschil tussen *hij* en *zij* duidelijk gemaakt en omdat het zulke wezenlijke zaken betreft, wordt iemand die zich er niet aan houdt meestal fors uitgelachen. Bij mij thuis werd het gebruik van *ij* voor meisjes als *lomp* gekwalificeerd en voor iets loms is geen toekomst weggelegd. Over dit vreemde *ij* ben ik intussen heel wat positiever gaan denken, maar dat zal wel te laat zijn om het nog te redden.

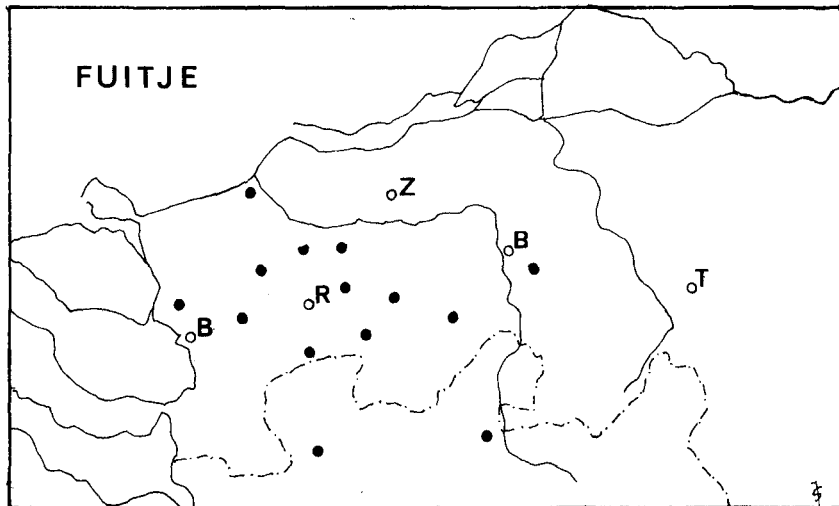
Ik geef hier nu een lijstje Westbrabantse plaatsen waar *ij* voor meisjes omstreeks 1942 in elk geval nog bekend was en vermeld er tegelijk bij wat de mensen erover hebben opgemerkt. Waalwijk: soms voor vrouwelijke personen; Oud Gastel: echt plat; Oudenbos: sporadisch; Lepelstraat: voor baby's en kleine kinderen; Dinteloord en Etten, beide zonder commentaar. In het Oostbrabantse Lage Mierde wordt gekonstateerd dat *hij* in zo'n geval gebruikt

wordt door huisgenoten. U ziet het, het gebruik van dit (*h*)*ij* was aan allerlei beperkingen onderhevig. Ik denk trouwens dat wat nu bij elke plaats afzonderlijk vermeld is, wel voor allemaal gegolden heeft.

De regel dat *ij* weinig en in bijzondere omstandigheden gebruikt werd, schijnt voor één plaats niet op te gaan, nl. voor Roosendaal. Daarvan wordt in ± 1950 nog meegedeeld dat *ij* voor meisjes er vaak voorkomt. Dat klopt vrij goed met mijn eigen indruk dat het een specifiek Roosendaals verschijnsel was of is. In Bergen op Zoom bijv. heeft dit *ij* naar mijn mening nooit bestaan. Ook niet in mijn geboorteplaats Heerle, behalve dan in het taalgebruik van mensen die uit Roosendaal afkomstig waren. Maar misschien is het toch algemener dan we denken. Onze gegevens zijn verzameld met behulp van schriftelijke vragenlijsten en dat zijn niet de beste instrumenten om zulke kleine details op het spoor te komen. Bovendien zullen mensen vaak geneigd zijn om dingen die door anderen 'lomp' gevonden worden te verzwijgen als er naar gevraagd wordt.

Er is tenslotte aan het gebruik van *ij* nog iets, dat tegelijk erg opmerkelijk is, maar waarvan ik niet helemaal zeker ben. Ik moet me nu dus met de nodige voorzichtigheid uitdrukken: ik heb er nergens iets over gelezen en ga alleen af op mijn eigen herinnering. Welnu, ik heb de indruk dat *ij* voor een meisje in West-Brabant vooral en misschien wel bijna uitsluitend door vrouwen werd gebruikt. Ikzelf heb het die vrouwen vaak horen zeggen, bijv. als ze het over hun dochter hadden. Het kan natuurlijk samenhangen met het feit dat moeders meer of over hun dochters praten dan vaders, maar volgens mij was dat niet de verklaring. Nogmaals, zeker weet ik het niet. Maar als het juist is dan zouden we er een wel heel bijzonder geval van verdoezeling van het vrouwelijke, N.B. door vrouwen zelf, in mogen zien.

8. *fuitje*

'Oach, Merijntje . . . kek toch es, wa'n lief fütje.' Dit is een regel die onmiddellijk herkenbaar is als afkomstig uit een van de boeken over Merijntje Gijzen door A.M. de Jong. Maar er zullen volgens mij toch niet veel lezers zijn die weten waar Fons de kleine Merijn op wil attenderen. Eigenlijk kunnen ze het ook niet weten en nu eens niet alleen omdat ook dit woord al weer praktisch uitgestorven zal zijn, maar meer nog omdat het een woord voor kinderen was. *Fuitje*, dat zeiden de kinderen onder elkaar en ook een vader als hij zijn kinderen uitnodigde om naar het nieuwe *fuitje* te komen kijken. Wat ze dan te zien kregen was een klein, lief, pasgeboren veulentje. Ik heb altijd al het gevoel gehad dat er eigenlijk ook geen woord is dat beter bij zo'n beestje past als juist dit *fuitje*.

Het is ook een woord waarvan de precieze uitspraak niet gemakkelijk te noteren is; De Jong schrijft *fütje*, maar ook zijn schrijfwijze is toch ook alleen begrijpelijk voor wie weet wat hij ermee bedoelt. Het woord rijmt in elk geval op *puite*, onze naam voor een kleine kikvors. Aan de uitspraak mankeerde in de regel niets,

want ook het veulentje zelf luisterde ernaar. *Fuitje* was met andere woorden als lokwoord in gebruik, zoals er in ons dialect nog wel meer bestaan, voor allerlei soorten dieren.

De betekenis van *fuitje* is nu duidelijk, de gebruikswaarde ook (ik meen dat volwassenen het woord onder elkaar nooit gebruikten), maar nu de herkomst; dat ligt niet zo eenvoudig. Die *f*, waarmee *fuitje* begint, stempelt dat woord meteen al tot een zeldzaam, oeroud en daarom moeilijk te verklaren woord. Er zijn in het Westbrabants en ook in het Nederlands maar weinig woorden die met een *f* beginnen, gevolgd door een klinker. Ik bedoel dus woorden als *fabriek*, *fatsoen*, *fabel*, *foto*, enz. U hebt waarschijnlijk al gemerkt dat deze woorden 'vreemde' woorden zijn van zuidelijke herkomst; het Frans kent ze bijv. ook. Maar zo is het niet met *fuitje*. Van dit woord bestaat geen echt Frans evenbeeld, ook niet in het Duits of Engels. Ik moet zelfs zeggen dat *fuitje* ook in het Nederlandse taalgebied verder niet voorkomt. Het is een woord dat nagenoeg exclusief Westbrabants is (en ook een beetje Kempisch). Op het afgedrukte kaartje kunt u precies zien in welke plaatsen het in de loop der jaren, en wel vanaf 1895, wel eens genoteerd is; daar mogen we natuurlijk, dankzij A.M. de Jong, de omgeving van Steenberg bij rekenen. Misschien is het nog wel in meer plaatsen bekend (geweest), maar dat weet ik dan niet.

Ondertussen heb ik uw aandacht mooi afgeleid van de eigenlijke verklaring van *fuitje*. Maar ik wil niet flauw zijn en zal daarom toch een poging wagen, natuurlijk onder het nodige voorbehoud. Dat voorbehoud heeft geen betrekking op de konstatering dat *fuitje* een verkleinwoord is en dat we dus moeten uitgaan van *fruit*. Nu bestaat er in het klassieke Latijn een woord *fetus* voor het jong van een dier. In de Franse Provence is dat woord, zij het iets gewijzigd nog steeds in gebruik, en zelfs in de betekenis 'veulen'. Toch zijn we er nu nog niet, want de Provence is erg ver van West-Brabant en *fedon* is nog geen *fruit*. Aan het laatste bezwaar is wel wat te doen, nu er naast de vorm met *e* ook een vorm *foetus* blijkt voor te komen, in de 9e eeuw en in Noord-Frankrijk, dus dichterbij huis. Maar ook hier zit weer een maar aan: *foeta*, zoals het bijv. in Reims voorkwam, was de naam voor het schaap. Toch is het alles bij elkaar wel waarschijnlijk dat ons *fuitje* van Latijnse afkomst is, dat het te maken heeft met *foetus* 'ongeboren vrucht' en zeker dat het hoogbejaard is.

9. *kiepkes en kuuskes*

Behalve kleine paardjes of fuitjes is er op en om het boerenerf nog ander dertal goed te ontwaren, zoals kalfjes en biggetjes. De boer noemt ze *kalf* en *big*, maar de beestjes zelf luisteren toch liever naar andere namen: het kalfje naar *kiepke* en het biggetje naar *kuuske*. Alle twee deze woorden zijn om diverse redenen erg interessant.

Ik neem om te beginnen dat *kuuske* maar eens bij zijn oren. In wezen is *kuus* een zogenaamd lokwoord dat, meerdere keren herhaald, dient om de dieren te roepen als ze gevoerd worden. Ook het grote varken, dat eigenlijk *keu* heet, komt er op af. In de functie van lokwoord heeft *kuus* een vrij grote verbreiding: het komt vrijwel in heel Nederland voor, in een groot deel van België, maar ook nog in West-Brabant. Dat is op zich niet zo vreemd, wel is het opvallend dat *kuus* lang niet overal dezelfde betekenis heeft of tegen hetzelfde dier gezegd wordt. In Zeeland, Utrecht en Oost-Brabant roepen ze *kuus* om de koeien te lokken. In West-Brabant, Zuid-Limburg en Duitsland is *kuus* het lokwoord voor het varken. Tegen een koe roepen de Westbrabanders *koes* en dat zeggen de Noordlimburgers tegen een varken. Er komt ook nog een vorm *kies* voor, die in Zeeland tegen een konijn gezegd wordt, maar in Gelderland weer tegen een koe. Kortom, de meeste Nederlandse dialecten hebben de beschikking over een aantal lokwoorden, die sterk op elkaar lijken, o.a. *kies*, *kuus* en *koes*, maar die streeksgewijs op verschillende dieren worden toegepast.

Het zal ook de leek duidelijk zijn dat al die woorden met elkaar te maken hebben. Volgens enkele taalgeleerden gaan ze terug op een duizenden jaren oud Indogermaans woord *g^uou* dat zelf wel niet meer bestaat, maar dat sporen heeft nagelaten tot in Siberië toe. Ons woord *koe* moet er ook vanaf stammen. Het verschil tussen dit *koe* en de hier besproken lokwoorden is de uitgang *-s*. Door toevoeging van deze *s* kreeg het woord en zijn varianten een ietwat gewijzigde functie en betekenis, nl. die van lokwoord. Zo'n woord heeft natuurlijk altijd iets vriendelijks in zich. Dat is de oorzaak, denk ik dat lokwoorden in veel dialecten ook de

naamwoorden voor de kleine dieren konden worden.

Ook *kiepke* voor 'kalfje' is zo'n woord uit de kindertaal, dat oorspronkelijk alleen als lokwoord in gebruik was. Het komt nu in deze vorm en betekenis voornamelijk in West-Brabant voor, al vermeldt Guido Gezelle in zijn Westvlaamse woordenboek *Loquela* het woord *kippeling* voor nuchter kalf, terwijl ook in de Belgische Kempen een soortgelijk woord bekend is, nl. *kieben*. Veel algemener bekend is *kiep* als lokwoord voor de kip. Het komt bijna in heel Nederland voor, o.a. in Oost-Brabant. Het is wel waarschijnlijk dat dit *kiep* en *kip* verwante woorden zijn, want overal waar de kippen geroepen worden met *kiep-kiep-kiep*, noemt men het beestje *kip*. Als het lokwoord voor de kip hetzelfde is als dat voor het kalf, hebben we in *kiep* weer zo'n woord dat voor verschillende doeleinden gebruikt wordt, net als dat het geval is bij de groep *kies*, *kuus* e.d. Opvallend is dan ook dat al deze lokwoorden met dezelfde medeklinker beginnen, die het herhaalde uitspreken van de woorden vergemakkelijkt.

Dat *kiep* in West-Brabant tegen een kip gezegd wordt, heb ik nog nooit gehoord. Er zijn minstens twee oorzaken te bedenken waardoor het ook niet erg waarschijnlijk is dat dat woord op deze wijze gebruikt zal worden. Ten eerste heten kippen hier al *tiete* en worden ze ook op deze wijze aangesproken en ten tweede is *kiep* nu eenmaal al in gebruik voor het kalfje, zodat er verwarring zou kunnen ontstaan als de kip net zo genoemd werd.

10. de familie kip

De kip was het vee van de gewone man. Er was geen huis of er zat wel een kippenhok aan vast. En het is bekend: hoe meer vertrouwd men met een zaak is, hoe meer benamingen men er voor heeft. Ook het Westbrabants is wat dit betreft ruim voorzien. Laten we de verschillende leeftijdsstadia van het kippenvolk maar eens doornemen. Het begint met *pielekes*. Zo heten de kuikentjes als ze pas uit het ei gekomen zijn, totdat ze hun gele pluisjes kwijt zijn. Vanaf dat moment spreken we van *pielen*. In een nog latere fase heten de vrouwelijke kuikens die bijna of pas aan de leg zijn *poelies*. Dit *poelie* is geen oorspronkelijk Nederlands woord. Wie wel eens een Franse of Italiaanse menukaart voor zich gehad heeft, zal daarop de kip hebben aangetroffen onder de namen *poule* en *pollo*. In het Latijn van rond het begin van onze jaartelling was het *pullus*, dat net als ons *poelie* de jonge kip aanduidde. En denkt u verder maar aan *poelier*. Uiteindelijk is het allemaal hetzelfde woord of van hetzelfde woord afgeleid. *Poelie* behoort tot de groep woorden die onze dialecten van het Frans of het Latijn hebben overgenomen.

Hoewel *pieleke* wel erg op *poelie* lijkt, is het toch van andere oorspong. Dit kan men al afleiden uit het feit dat *poelie* vooral een zuidelijk woord is, terwijl *pieleke* in heel Nederland voorkomt. Niet overal is de betekenis gelijk: wij zeggen *pieleke* tegen het jong van de kip, elders is het in gebruik voor jonge eendjes. Men neemt in elk geval aan dat het oorspronkelijk weer een lokwoord geweest is, net als *kuuske* en *kiepke*, waar we het eerder over gehad hebben.

Ook als lokwoord begonnen is waarschijnlijk onze benaming *tiet* voor de volwassen kip. Een woord dat trouwens beslist niet tot West-Brabant beperkt is, al heeft het daarbuiten vaak een andere vorm; zo luidt het woord in Oost-Brabant *tuut*. Daar verschijnt ook nog wel eens de benaming *kiep*, maar opvallend is dat dat toch alleen gebeurt in plaatsen waar *kiep* niet 'kalfje' betekent. *Tiet* is al een oud woord. Hoe oud is moeilijk vast te stellen. Het komt in elk geval al voor in het 16e-eeuwse woordenboek van de Antwerpenaar Kiliaan. En in de 17e eeuw schrijft de Zeeuw Joan de Brune: 'Men vanght het hoen, met tijt-tijt-tijten'. Natuurlijk heeft dit woord *tiet* ook alles te maken met het veel voorkomende verschijnsel van de klanknabootsing. Wie goed luistert, zal kunnen vaststellen dat de kip, net als de koekoek zijn eigen naam kan zeggen.

Diezelfde neiging van de mensen in de naamgeving het door het dier voortgebrachte geluid na te bootsen, ligt ook ten grondslag aan de naam *kloek* voor de broedse of broedende hen.

Om de mannelijke exemplaren van de kip niet helemaal te verwaarlozen hier nog even iets over de *haan*. In de hele Germaanse taalfamilie, waartoe behalve het Nederlands en zijn dialecten ook behoren, het Duits, het Engels, het Zweeds, het Deens, enz., bestaat het woord *haan* in een of andere vorm. Zelfs in de oudste bewaarde resten van een Germaanse taal, het Gotisch uit de 3e eeuw, komt *hana* voor. Ondanks dit algemene Germaanse voorkomen brengt men het woord in verband met het Latijnse werkwoord *canere*, dat 'zingen' betekent. Wie zich mijn stukje over de *h* herinnert, zal geen moeite hebben in te zien dat *can-haan* kon worden en in ons dialect *aon*. Naast *pielekes* schijnen de allerkleinste kuintjes in West-Brabant ook nog wel *tikskes* genoemd te worden, waarbij een gelijkkluidend lokwoord hoort.

11. stijgende diftongen

Waarom schrijven we *pijn* en *wijf* met een lange *ij* en *reizen* en *plein* met een korte *ei*? Omdat we dat zo op school geleerd hebben, zult u zeggen. Maar dan vraag ik weer: waarom werd dat zo op school geleerd? En dan moet u misschien het antwoord schuldig blijven. Toch is de zaak heel eenvoudig. Oorspronkelijk stelden die *ij* en *ei* verschillende klanken voor, precies zoals er nu nog in een aantal dialecten, o.a. op Tolen, verschil gemaakt wordt tussen *klein* en *fijn* (*klein* en *fien*).

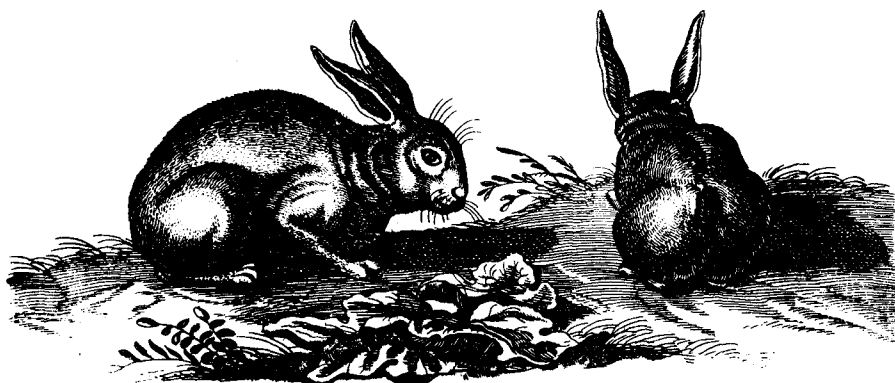
Nu wat moeilijker: waarom schreven de mensen vroeger *beenen* en *teenen* met dubbele *ee* en *geven* en *leven* met één? En (*steen*)-*kolen* naast (*Savoye*)*koolen*? Uiteindelijk ook omdat in dit geval een verschillende spelling klanken moest voorstellen die in het verleden verschillend waren geweest. Die regel van dubbele of enkele *e* of *o* is in 1934 door Minister Marchant afgeschaft, maar voor het zover was, hebben de schoolkindertjes er heel wat verdriet om gehad. Het verschil tussen *tekenen* en *rekenen* is nu eenmaal niet te horen; de spelling moest dus gewoon van buiten geleerd worden. Maar de Westbrabantse kinderen hadden het in dit opzicht wat gemakkelijker, want zij maakten in hun dialect net zo'n groot onderscheid tussen de *e* van *tekenen* en die van *rekenen* als de Toelse kinderen tussen *ij* en *ei*. En dat onderscheid bestaat nog. Spreekt u die twee woorden maar eens in uw dialect uit, dan hoort u netjes *rekenen*, maar het andere woord klinkt ongeveer als *tjikkenen*. Precies dezelfde tegenstelling is er tussen enerzijds: *jin* (het telwoord een), *bjinnen* (benen), *tjinnen* (tenen), *jikkel* (eikel) en anderzijds: *geven*, *leven*, *beven*, *kregen*, enz. De eerste serie woorden kreeg bij open lettergreep *ee*, de andere een *e*. Het moet voor de Westbrabantse scholier erg eenvoudig geweest zijn om op dit punt geen fouten te maken.

Bij de *o* is het al net zo. *Koopen*, *loopen*, *oogen* en vele andere moesten met dubbele *oo*, *koken*, *stoken open*, *over*, enz. met één *o* geschreven worden. In ons dialect beantwoordde aan dat spellingverschil weer een belangrijk onderscheid in uitspraak van de klinker: *kwopen*, *lwopen*, *wogen* tegenover *koken*, *stoken*, enz.

Die merkwaardige Westbrabantse *ji* en *wo* heten in de taalkundige literatuur stijgende diftongen. Ik zal u uitleggen wat daaronder verstaan wordt. *Diftong* is een vreemd woord voor *tweeklank*. Men bedoelt er klinkers mee die uit twee elementen bestaan, zoals aan de spelling al te zien is: *ei* en *au*. Als u deze klanken rustig uitspreekt, hoort u halverwege een verandering. De klemtoon ligt bij deze tweeklanken op het eerste deel *éi*, *áú*. Ze heten daarom ook wel dalende tweeklanken: ze beginnen sterk en zakken daarna af. In de loop der eeuwen is de klemtoon bij bepaalde tweeklanken naar het tweede deel verschoven, zodat er klanken ontstonden zoals we in West-Brabant nog wel horen: *stie-één*, *tie-één*, *loe-óópen*, *oe-óóm*. Een volgende stap was dat dat eerste element resp. tot *j* en *w* werd. De persoonsnaam *Peer* luidt dan *Pjir*, *oom* wordt *wom*. We spreken dan van *nen wogen bwoom* en 't *alters ljig*. Ik denk dat u het aantal voorbeelden nu zelf wel met tientallen kunt vermeerderen.

Nu is in het verleden wel eens de indruk ontstaan dat deze stijgende diftongen een typisch Herels verschijnsel zouden zijn. Al zou ik het natuurlijk wel leuk vinden dat mijn geboorteplaats zich in zijn taal van andere plaatsen zou onderscheiden, ik heb toch moeten vaststellen dat het verschijnsel ook elders voorkomt, zo in: Achthuizen, Sint Annaland, Oud Vosmeer, Zevenbergse hoek, Kapelle, Eten, Dongensevaart, Beek, Oudenbos, Hoeven, Etten, Sprundel, Rukfen, Kruisland, Wouw en Heerle dus. Wel is weer duidelijk dat de beslist moeilijke uitspraak van de stijgende diftongen aan het verdwijnen is en dat de dialekten ook hier weer een stapje terug doen.

12. de konijnenberg

Konijnen komen in Nederland – in tegenstelling tot wat wel gedacht wordt – nog niet zo lang voor. Pas in de loop van de 14e eeuw vinden we in oude teksten aanwijzingen dat er konijnen zijn, terwijl de meeste andere huisdieren, zoals koeien, varkens, schapen enz. hier al veel en veel vroeger bestaan hebben. Ook het tegenwoordig zo genoemde wilde konijn schijnt hier trouwens min of meer met opzet door de mensen uit het zuiden te zijn ingevoerd, al hebben ze er wel eens spijt van gehad. Een van de oudste plaatsnamen waaruit de aanwezigheid van konijnen kan worden afgeleid is de *Konijnsberg* onder Steenbergen, genoemd in 1480. Ik ontleen deze wetenswaardigheden aan het aardige artikel van Rob Rentenaar over de geschiedenis van het konijn in het februari-nummer van het tijdschrift *Holland*. Daar kan men ook lezen dat ons woord *konijn* ontleend is aan het Oudfrans, dat *connin* heeft, een woord dat weer ontstaan is uit het Latijnse *cuniculus*. In ons dialect is trouwens meer bekend de vorm *kernijn*, met een extra *r*, die wel vaker optreedt in aan het Frans ontleende woorden, bijv. in *stermijn* (vergiét).

Wanneer de mensen begonnen zijn zelf konijnen te houden en te fokken is niet bekend, wel dat ze dat aanvankelijk deden in opgeworpen zandbergen, die dan net als vroeger in Steenbergen *Kenij-*

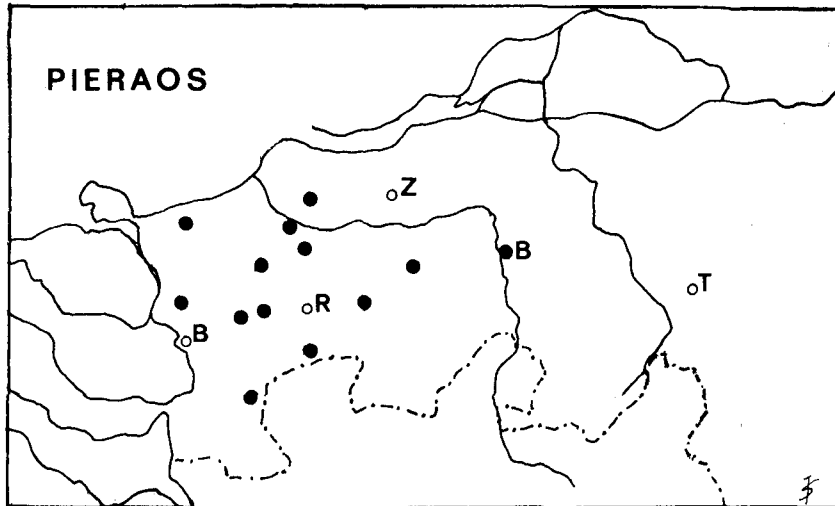
nentiarg genoemd werden. Het fokken van tamme konijnen heeft een antal benamingen doen ontstaan voor de verschillende leden van de konijnenfamilie, voor mannetjes, vrouwetjes en kleintjes, net als bij ander groter vee waarmee gefokt werd. Voor het mannetjeskonijn zijn in West-Brabant maar liefst drie namen in gebruik: *ram* of *rem*, *rammelèèr* of *remmelèèr* en *rijer*. Dat laatste woord hangt natuurlijk samen met *rijden* in de betekenis 'paren'. *Rij(d)er* wordt ook wel gebruikt voor andere mannetjesdieren.

Er is maar één dier waarvan de mannelijke exemplaren net als die van het konijn *rammelèèr* heten, en dat is de haas. Begrijpelijk, want er is toch vrij veel uiterlijke overeenkomst tussen wilde konijnen en hazen. Maar aangezien hazen hier te lande al vroeger voorkwamen dan konijnen, heeft het mannetjeskonijn die naam van lollega haas overgenomen. *Rammelèèr* is een afleiding van het werkwoord *rammelen* dat 'paren' betekent en dat zelf weer gevormd is van het woord *ram*. Dit *ram* is in de eerste plaats de naam voor het mannelijk schaap, pas daarna voor andere dieren. Zowel *rijer* als *rammelèèr* zijn oude woorden, want ze worden in 1573 genoemd in het woordenboek van de Antwerpse uitgever Plantijn. Ik vermoed, tussen haakjes, dat de varianten *rem* en *remmelèèr* uit Oost-Brabant vandaan zijn.

Op Tolen heet het vrouwelijk konijn *ooi* en ook dat woord komt oorspronkelijk van het schaap, net als *ram*. Het Westbrabantse woord voor het vrouwtje is *fooi*, een woord dat in deze vorm alleen in onze streken voorkomt. Het is een opmerkelijk woord, doordat het met een *f* vóór een klinker begint. Zulke woorden zijn, heb ik al eerder geschreven, vrij zeldzaam en altijd merkwaardig. Men heeft geprobeerd *fooi* in verband te brengen met *voeden*, maar een verandering van *v* in *f* is in het Westbrabants zo ongevoerd dat ik liever een andere verklaring zoek. Die is misschien te vinden bij de Franse dialectbenaming voor het moederschaap: *faya*, *foyote* e.d., die zijn ontstaan uit het Latijnse *feta*, dat weer zijdelings te maken heeft met het woord dat in het stukje over *fuitje* ter sprake gekomen is.

Daar schaap en konijn opvallend vaak dezelfde namen dragen, blijkt ook uit de naam voor het jonge dier. O.a. in Wouw wordt als lokwoord voor schaap en lam *wotje* opgegeven. Uit zeer betrouwbare bron weet ik dat dat woordje *wotje* in Heerle gezegd wordt tegende kleine konijntjes.

13. pieraozen op stap

Op de Lepelstraat bevond zich, hebben ze me verteld, de zgn. *Pieraozenbaarg*. Dat was een stukje grond, dat spottend zo genoemd werd omdat er juist geen *pieraozen* ofwel regenwormen in te vinden waren. En geen regenwormen in de grond betekent geen goede grond. De *pieraos* speelt dus een belangrijke rol in de wereld van de boer, maar ook, zoals verderop zal blijken, in die van de taalkundige.

Nu eerst het woord zelf. Net zo gemakkelijk als de regenworm zich laat opdelen in stukjes die een eigen leven schijnen te kunnen leiden, is dat het geval met het woord *pieraos*. Zowel *aas* als *pier* komen in het Nederlands afzonderlijk voor en ook in vele dialecten. *Aas* is tegenwoordig de aanduiding voor een lokmiddel, speciaal bij het vissen. De woordenboeken zeggen dat dit *aas* afgeleid is van een oeroud woord dat 'eten' betekende. Letterlijk is *aas* dus 'voedsel', vandaar ook de samenstelling *lokaas*.

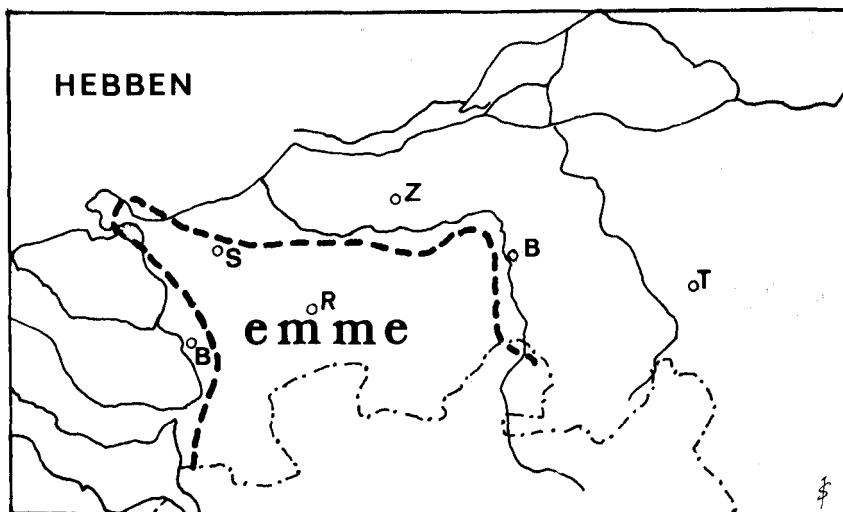
Pier heeft te maken met een oud woord voor 'dun, smal, zwak'. In het Noors bestaat een woord *pir* voor 'kleine makreel'. In Ne-

derland komen behalve *pier* nog vormen voor als *piering*, *piere-worm*. Maar er is maar één gebied in heel Nederland waar de combinatie *pieraos* gebruikt wordt. Dat gebied ziet u op het kaartje, het is het Westen van Noord-Brabant. Aan de andere kant is dit Brabantse *pieraos*-gebied niet het enige in Europa. Ook in een groot gedeelte van Noord-Duitsland, d.w.z. Brandenburg, de zgn. Altmark, Berlijn en omgeving, wordt dit *pieraos* gezegd. Dat is geen puur toeval: het Brabantse en Duitse *pieraos*-gebied hebben met elkaar te maken, doordat Nederlandse kolonisten het woord in de 12e eeuw naar Noord-Duitsland gebracht hebben. Het is bekend dat gedurende de Middeleeuwen veel Nederlanders naar dat gebied getrokken zijn om er te gaan boeren. Voor een deel moesten ze daar hun landbouwgrond eerst nog zelf ontginnen.

Het spreekt vanzelf dat deze Nederlandse emigranten hun eigen taal d.w.z. hun eigen dialect meegenomen hebben. Omdat er verder nog geen mensen woonden, vormden ze zo ongeveer een taalgebied in het Duitse gebied. Sporen daarvan kan men ook nu nog aantreffen, want behalve *pieraos* zijn er nog zo'n 200 woorden die door de Nederlanders daar gebracht zijn. En zo bestaat dus de wonderlijke situatie dat een Westbrabander en iemand uit Berlijn voor bijv. de regenworm hetzelfde woord gebruiken.

Als het woord *pieraos* verder nooit in Nederland bestaan heeft en altijd tot West-Brabant beperkt geweest is, zouden we daaruit mogen konkluderen dat de 12e-eeuwse kolonisten uit onze streek afkomstig geweest kunnen zijn. In elk geval is nu zeker dat het woord in de 12e eeuw al bestond, wat we in Nederland zelf nooit zouden hebben kunnen vaststellen, want er bestaan vrijwel geen overgeleverde teksten uit deze streken van vóór 1200. Uit de naam kunnen we tenslotte ook opmaken dat de *pieraos* in ons gebied toch in de eerste plaats gezien werd als een lokaas bij het vissen. Wel begrijpelijk in een gebied dat vroeger nog meer dan nu door het water omgeven was. Ik begin nu eigenlijk ook wel te twijfelen aan de verklaring van de naam *Pieraozenbaarg* te Lepelstraat. Zou die berg niet veeleer zo genoemd zijn omdat men er juist veel *pieraozen* kon vinden?

14. wemme wel gewiest...

Voor een niet-Westbrabander is het bovenstaande stukje zin niet zonder meer begrijpelijk, denk ik, zelfs niet als ik erop wijs dat *wemme* gelijk staat met *we hebben*. Dat zinnetje zouden we als volgt kunnen voltooien: *wemme wel gewiest amme tien uure achter mekaor gôôid emme*, te vertalen met: we hebben 't wel meege-maakt dat we tien uur achter elkaar gehooïd hebben. De formule zoals die boven dit artikeltje staat, is voorzover ik weet, alleen in West-Brabant voorhanden. Hij wordt gebruikt door iemand die vertelt of verslag doet en bestaat dan ook alleen in de eerste persoon enkel- of meervoud: *ik em wel gewiest* of *wemme wel gewiest*, maar nooit (of zelden) *zemme wel gewiest*.

Er is nog iets opmerkelijks aan ons zinnetje en dat is dat de vorm *gewiest* (van het werkwoord *zijn*) hier met *hebben* vervoegd wordt. Normaal gebeurt dat in het Westbrabants met *zijn*: *ij ister nie gewiest* of *we/me zender nie gewiest*, al twijfel ik of hier af en toe toch niet *ij eeter nie geweest* en *wemme der nie gewiest* gezegd wordt. Dat zou me niets verbazen, want in ouder Nederlands, bijv. uit de Middeleeuwen was dat de normale gang van zaken, terwijl

we tegenwoordig in het School-Nederlands alleen *ben geweest*, enz. mogen zeggen. Maar zeker is dat in de formule *wemme wel gèwiest* uitsluitend een vorm van *emme* (hebben) gebruikt kan worden, en natuurlijk juist omdat het een vaste formule is.

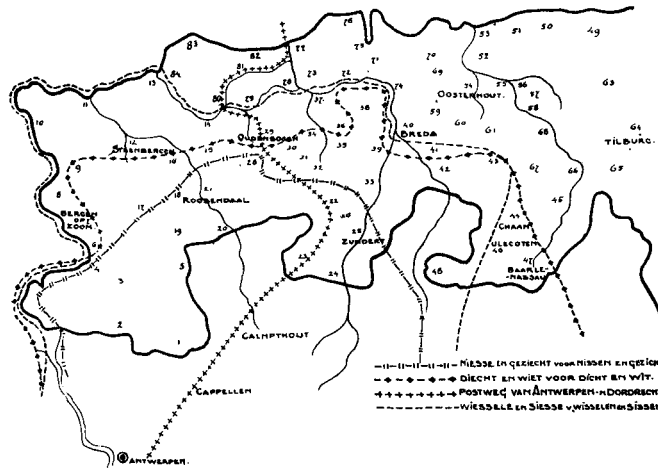
En dan de vorm *emme* zelf, dat wil zeggen niet het ontbreken van de *h*, want daar hebben we het al over gehad, maar de *mm*. Hoewel niet uitsluitend Westbrabants is de vorm *emme*, zoals het kaartje laat zien, toch een eigenaardigheid van een deel van West-Brabant. Opvallend is daarbij de uitzonderingspositie van Bergen op Zoom e.o. Ik heb het idee dat *emme* in de vraagzinvolgorde van de 1e persoon meervoud ontstaan is. *Emme nog wa?* betekent immers: hebben we nog wat? Daarbij moet ik er eerst op wijzen dat naast *we* in onze dialekten ook *me* voorkomt: *die plukkeme eerst* is: die plukken we eerst. *Emme* kan dus oorspronkelijk *ebbe-me* geweest zijn. Het verdwijnen van de *-e-* tussen *ebb-* en *-me* is niet vreemd; dit verschijnsel komt behalve in de dialekten ook in het Nederlands voor, vooral in de spreektaal: *verwond'ren kind'ren*, enz.

Het laatste probleem dat we nu nog moeten oplossen is het veranderen van de *b* in een *m*. Nu, moeilijk is dat niet, gezien de gewoonte van de *m* om allerlei medeklinkers die in zijn buurt komen aan zich gelijk te maken; dat verschijnsel heet assimilatie. In de lange zin uit de eerste alinea staat al een mooi voorbeeld: *amme* dat eerste *at-me* geweest is. Andere voorbeelden *lommerd* (schaduw) dat van het Franse *ombre* is, *emmer* uit *ambre*; een heel sterk geval is het Nijmeegs *Wimelpoort* dat ontstaan is uit *windmolenpoort*.

In dit hele proces, van *ebbe-me* naar *emme* kan ook een rol gespeeld hebben het optreden van woordgroepen als *we ebbe-me*, met een herhaald *me* of *we*, zoals die in de provincie Antwerpen o.a. veel voorkomen; denkt u ook maar aan zinnen als *ik ebbe-kik 't nie gedaon*.

Toen in de eerste persoon meervoud de vorm *emme* gebruikelijk geworden was, heeft die zich ook aan de andere personen, *ik* en *zij* (meervoud), opgedrongen en tenslotte aan de onbepaalde wijs: *wa mot emme?* Deze overrompeling is niet zo vreemd, als u bedenkt dat de vormen met *wij* of *we* in gesproken taal meer voorkomen dan de andere.

15. een enquête

Toen ik deze taalrubriek begon, nu al weer ruim drie maanden geleden, heeft de Redactie van Brabants Nieuwsblad in een inleidend stukje erop gewezen dat ik mijn rubriek ook wilde beschouwen als een 'praatrubriek'. Dat geldt nog steeds en dat houdt nog steeds in dat ik graag antwoord geef op vragen en opmerkingen van mijn lezers. Dus als u het ergens niet mee eens bent of als u wilt dat ik probeer een bepaald woord te verklaren, schrijft u dan gerust (Molenstraat 11, Roosendaal). Als daar aanleiding voor is, zal ik u op deze plaats antwoorden; anders toch in elk geval per brief.

Maar misschien mag 'praatrubriek' ook wel betekenen dat ik u wat vragen kan stellen. Dat ga ik nu bij wijze van experiment eens doen. Dit eerst ter inleiding. Ongeveer 35 jaar geleden heeft de bekende taalkundige prof. Jac. van Ginneken, geboortig uit Oudenbos, in het jaarboek 1943 van de Oudheidkundige Kring *De Ghulden Roos* in Roosendaal, een artikel geschreven over de Antwerpse invloed op het Westbrabantse dialect. In dat stuk laat Van Ginneken zien dat de uitspraak van een aantal woorden in West-Noord-Brabant verschilt van die in Oost-Noord-Brabant, maar

overeenkomt met de Antwerpse. Hij doet dat aan de hand o.a. van het hierbij afgedrukte kaartje.

Het gaat, zoals u ziet, om de uitspraak van bijv. *missen*, *gezicht*, *dicht*, *wit*, *wisselen*, *sissen*, enz. Ten zuiden van alle op het kaartje getrokken lijnen hebben die woorden een *ie*, net als in het Antwerps, dat is de taal van heel de provincie Antwerpen. Maar nu is het kaartje van Van Ginneken gebaseerd op gegevens uit de jaren 1916 en volgende en zoals u begrijpt is er sindsdien ook in de dialecten het nodige veranderd. Met andere woorden het zou wel eens kunnen zijn dat het kaartje totaal niet klopt met de huidige situatie. Vandaar dat ik nu graag met uw hulp een kleine enquête zou willen houden naar de *tegenwoordige* uitspraak van al die woorden; een klein onderzoek dus.

U zou nu een briefkaartje kunnen nemen en daarop kunnen aangeven hoe de navolgende woorden in *uw dialect*, d.w.z. het dialect van een bepaalde *plaats*, worden uitgesproken:

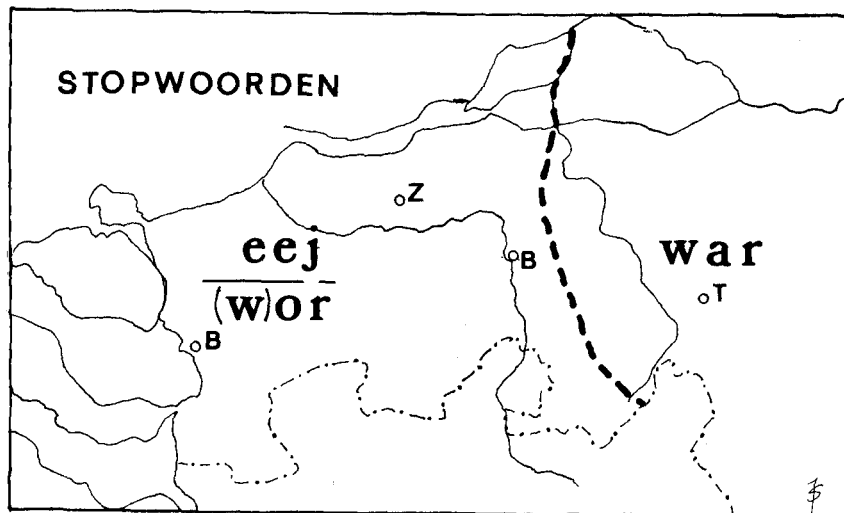
1. *spinnepop*; 2. *kind*; 3. *winter*; 4. *drinken*; 5. *missen* (d.w.z. *mes-ten*); 6. *gezicht*; 7. *dicht*; 8. *nicht*; 9. *wisselen*; 10. *wit*; 11. *sissen*; 12. *ding*; 13. *vinger*; 14. *krimpen*; 15. *stil*.

Nog een paar zaken waar u op moet letten. Ten eerste niet vergeten te vermelden voor welke plaats uw antwoorden gelden. De uitspraak kan per woord verschillen; het is erg belangrijk dat u daarom woord voor woord nagaat. Nog mooier zou het zijn als u bij uw antwoorden ook aangaf welke generatie bewoners de woorden zo uitspreekt. Ik heb nl. het sterke vermoeden dat oudere mensen meer woorden met *ie* uitspreken dan jongeren. Alle informatie daarover is welkom.

Voor wie dit te veel werk is, is het voldoende de woorden te noteren zoals hij of zij ze zelf uitspreekt, en zijn leeftijd en woonplaats te vermelden. Uw briefkaart kunt u sturen naar Brabants Nieuwsblad, Taalrubriek, Molenstraat 11, Roosendaal. Als ik voldoende antwoorden binnen krijg, wil ik aan de kwestie van de *ie* een apart stukje wijden, mét natuurlijk een nieuw kaartje, dat ik dan heb kunnen tekenen dankzij uw medewerking, waarvoor ik u al bij voorbaat graag wil bedanken.

Toevoeging bij deze herdruk: gegevens over verschillen in taalgebruik tussen jongeren en anderen zijn nog altijd welkom, maar de inzendtermijn van de enquête naar de *ie*-uitspraak is verstreken zoals kan blijken uit de stukjes 28 en 29.

16. stopwoorden

De meeste talen en dialecten beschikken over een aantal woorden die niet in een zin kunnen voorkomen, maar die erachter staan. Het zijn meestal korte woordjes, die een zin besluiten en afronden. Ze heten *stopwoorden*. Volgens het grootste Nederlandse woordenboek, het veeldelige *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, is een stopwoord een 'woord dat gebruikt wordt om een versregel of gedachte aan te vullen. Gewoonlijk met de gedachte aan een weinig zeggend, overbodig woord'. Met deze definitie zullen de meeste Westbrabanders het zeker niet eens zijn, want er is, lijkt me, toch een hemelsbreed verschil tussen: *om drie uur, or* en: *om drie uur, eej*, en dat verschil wordt toch alleen veroorzaakt door resp. het gebruik van *or* en *eej*. De term *stopwoord* is daarom voor dit soort woordjes niet erg gelukkig; het doet ook te veel denken aan *stoplap*. Onze stopwoorden voegen wel degelijk iets aan de betekenis van een zin of woord toe. Vergelijkt u maar eens: *dat is mooi*, met: *dat is mooi, eej*. Het eerste klinkt behoorlijk bazig, het tweede zinnetje is veel vriendelijker en u merkt vast ook wel dat dat komt door dat woordje *eej*, waarmee als het ware om instem-

ming van de toehoorder gevraagd wordt. De spreker verwacht dat de ander het met hem eens is.

Ons stopwoord *eej* is misschien wel het meest gebruikte van al onze woorden. Ontelbaar zijn de zinnen waar het achteraan komt. Dat zou een aanwijzing kunnen zijn dat wij het prettig vinden als een ander het met ons eens is, want zoals gezegd, *eej* vraagt om instemming en bijval. Er bestaan in het Westbrabantse spraakgebruik enkele varianten van *eej*. Soms klinkt het woord als *èèj* en rijmt op *wij*, maar dan staat het wel een trapje lager dan het eerste. Op Tolén is die *-j* ook niet zo duidelijk hoorbaar, maar voor de rest gebruikt men daar hetzelfde woord en op dezelfde manier.

Midden door Noord-Brabant loopt op mijn kaartje een lijn die het gebruik van ons *eej* afgrenst tegen het oostelijke *war* of ook wel *wor*. *Mooi weer, war?* zegt men daar, zoals wij zeggen: *mooi weer, eej?* Dit *war* schijnt hetzelfde woord te zijn als het Nederlandse *waar* in de betekenis 'juist'. Nog verder naar het oosten komen we, maar niet meer op het kaartje, het stopwoord *wanne* tegen. Stopwoorden slijten door het vele gebruik dat ervan gemaakt wordt, vaak sterk af, zodat het moeilijk is de oorspronkelijke gedaante erin te ontdekken. Toch meen ik te mogen zeggen dat *wanne* ontstaan is uit: *waar of niet?*

De lijn midden door Brabant scheidt niet alleen het gebruik van *eej* en *war*, maar begrenst ook twee verschillende systemen van stopwoorden. Wij in West-Brabant zeggen; *mooi, eej* naast: *niet doen, wor(re)* en gebruiken dus twee verschillende stopwoorden, een voor instemming, een ander voor nadruk. De Oostbrabanders hebben daar maar één woord voor: *mooi, war* en: *niet doen, war*. We kunnen stellen dat overal waar *war* of *wanne* gebruikt worden, geen tweede stopwoord bestaat.

Ons *(wo)or(re)* waarmee nadruk gegeven wordt, is een heel ander woord dan het oostelijke *war*. Het komt nl. van het werkwoord *horen* (denk aan de afval van de *h* en de stijgende diftongen!), en is te vergelijken met het Nederlandse *hoor*. Tenslotte moet ik nog even terugkomen op *eej*. Het woord zelf is eigenlijk niet meer dan een uitroep. Dat blijkt ook wel uit het andere gebruik dat we ervan maken. Want *eej* bestaat hier ook als groetwoord. Als we iemand op straat tegenkomen dan is *eej* of een variant daarvan de gebruikelijke groet. Ik heb het idee dat *eej* als stopwoord uit deze groet ontstaan is.

17. drie stekelvarkens

Niet iedereen zal bij het lezen van bovenstaande titel aan dezelfde dieren denken. Misschien is er iemand die zich een nachtelijk bezoek in zijn kampeertent herinnert van een vrijpostige maar ongevaarlijke gast, die het zich wel permitteert aan de voedselvoorraad te zitten. Onze voorouders waren heel wat banger om een *stekelvarken* tegen te komen dan wij, en met reden.

U hebt wellicht het gevoel dat ik in raadsels spreek. Daar maak ik dan nu snel een eind aan. *Stekelvarken* was oorspronkelijk de naam voor het wilde zwijn, dat in het verre verleden ook in onze streken volop voorkwam. Zo'n wild zwijn had de beschikking over een flink stel stevige borstels, die het bij dreigend gevaar over-eind kon zetten. U begrijpt nu al de oorzaak waarom ook het kleine egelbeestje met de naam *stekelvarken* werd toegerust: ook de egel heeft een zeer opvallende hoeveelheid stekels die dienst doen als verdedigingsmiddel.

Er zijn aanwijzingen dat de egel in West-Brabant naast *stekelvarken* nog een andere naam gedragen heeft, die nu nog in Oost-Brabant voorkomt. Ik bedoel *pinegel*. Ten eerste zijn er nog enkele Westbrabantse plaatsen waar dat woord bekend schijnt te zijn. Maar ten tweede: er bestaat bij ons een scheldwoord *pinegel*, dat meestal gezegd wordt van een koppig en dwars manspersoon, iemand die zijn stekels gauw opzet. Zo iemand heet dan ook wel een *stekelvarken*. Dat *stekelvarken* wel eens niet oorspronkelijk Westbrabants zou kunnen zijn leid ik vervolgens ook af uit het feit

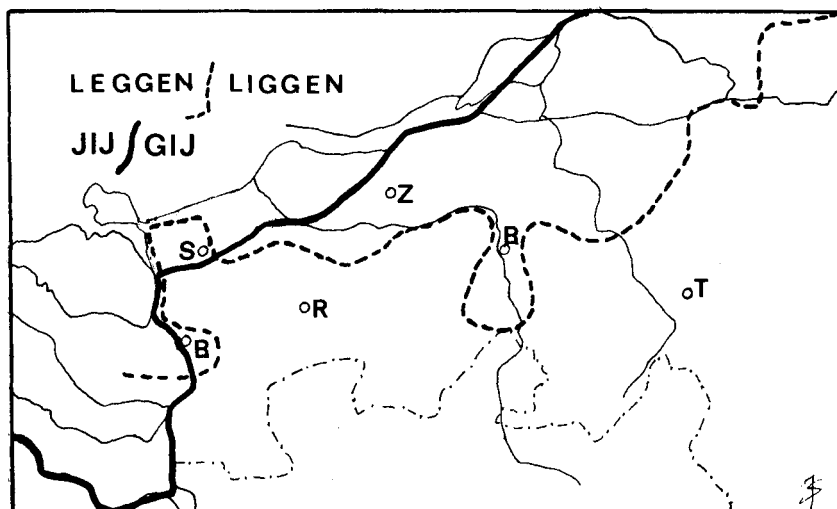
dat in plaatsen als Bergen op Zoom en Halsteren de vorm *stekelverreke* luidt. Dat is waarschijnlijk uit het Zeeuws.

Wie goed geteld heeft, komt intussen nog steeds maar aan twee *stekelvarkens*: de egel en het wilde zwijn. Toch is er een nr. 3 en meestal nog in grote aantallen ook, veel kleiner dan de egel om nog maar te zwijgen van het wilde zwijn. Het derde *stekelvarken* is een insect, grijsig van kleur, met een rij gelijke pootjes aan weerskanten van het ovale lijfje. Wie plotseling een steen of tegel van de (vochtige) grond optilt, ziet ze ineens bij tientallen zitten of rondfriemelen. Geen smakelijk gezicht. Ze ruiken nog vies ook en daarom heten ze – ook bij ons – wel *pissebed* of *beddepisser* (net als ergens anders de paardebloem!). Maar bijna overal worden ze aangeduid met een naam waar het woord *varken* of iets dergelijks in zit: *keldermot* (d.i. kelderzeug), *platte zeugen* (op Tolen), *zoggen* e.d., *wilde varkens*.

Hoe is dat nu te verklaren? Volgens een beroemde Nederlandse dialectoloog, nl. prof. Kloeke, hebben de mensen het insect *varken*, *mot* of *zeug* genoemd omdat de kleur en het hele uiterlijk ervan ze deed denken aan het wilde zwijn. Eigenaardig blijft het natuurlijk dat zo'n klein beestje dezelfde naam draagt als dat reusachtige zwijn. Misschien heeft ook wel een rol gespeeld de afkeer die de mensen van de beestjes hebben en die ze dan misschien hebben willen uitdrukken met woorden als *varken*.

Zo zijn er dus twee dieren of diertjes die hun naam danken aan het nu uitgestorven wilde zwijn. Maar er zijn maar een paar gebieden in het Nederlandse taalgebied waar ze precies dezelfde naam hebben. Dat is ten eerste West-Vlaanderen waar *pissebed* en *egel* alle twee *everzwijn* genoemd worden en vervolgens Midden-Limburg en ons gebied waar ze *stekelvarken* heten. Wie van de twee was eerst, de egel of de *pissebed*? De egel heeft eigenlijk het meest van een varken met stekels, dus daarom ben ik geneigd die de eerste rechten te geven. Bovendien heb ik gelezen dat er een soort *pissebed* bestaat die zich bij dreigend gevaar oprolt als een egel. Deze *pissebedden* ook wel *oprollers* komen vooral voor in droge streken. Nu daar ontbreekt het niet aan in Heerle en omgeving.

18. leggen/liggen, jij/gij

Tot nu toe hebben we het in deze taalrubriek vooral gehad over wat typisch is voor het Westbrabants als geheel. Dit keer wil ik eens enkele taalverschijnselen aan de orde stellen die binnen West-Brabant verschillen vertonen. Daar is dan om te beginnen een wel zeer opvallend verschil bij de vormen van de tweede persoon. Terwijl in het noordwesten van Noord-Brabant, de streek van Fijnaart, Klundert, Dinteloord en Willemstad, gezegd wordt: *je komt* en *kom je?*, zegt men in de rest van het Markiezaat *ge komt* en *kom de?* Ook voor de bewoners van West-Brabant is dit verschil zo opvallend dat er vaak mee gespot wordt, m.a.w. de vormen met *je* worden vreemd gevonden. Op het kaartje kunt u zien waar de grens tussen *jij* en *gij* precies loopt.

Die grenslijn loopt daar trouwens niet toevallig. De Westhoek met zijn *jij*-vormen en ook met zijn vele verkleinwoorden op *-je*: *klompje*, *vrouwetje* is een vrij jong gebied. Pas in de loop van de 16e eeuw is het ingedijkt, nadat het land tengevolge van de St. Elisabethsvloed (18 nov. 1421) helemaal verdwenen was, met de oorspronkelijke bewoners natuurlijk. Voor de taal is het van groot be-

lang geweest dat de nieuwe bewoners uit het noorden, uit Holland gekomen zijn, waar men toen o.a. *jij* en *vrouwtje* zei. Deze vormen zijn dus voor Hollanders naar de Westhoek overgebracht. Die mensen bleven daar wonen en spraken er hun eigen taal. Hun nakomelingen doen dat nu nog en zij vormen daarom een vreemd, maar interessant taalkundig element in de Westbrabantse taalsituatie. Opvallend is wel dat de inwoners van Steenbergen de *jij* vorm van het Westhoeks hebben overgenomen.

Ook het tweede probleem dat ik aan de orde wil stellen, heeft met Hollanders te maken, al ligt het bij *leggen* i.p.v. *liggen* wel iets anders. Eigenlijk het taalverschijnsel is in elk geval zo Hollands als maar zijn kan. Eigenlijk is het niet: *leggen* in plaats van *liggen*; de Westerling kent maar één werkwoord en dat is *leggen*. Nu blijkt uit mijn kaartje dat dit verschijnsel niet tot Holland beperkt gebleven is, maar doorgedrongen is in onze streken, net als *jij* zult u zeggen. Toch is dat niet helemaal waar. De vorm *leggen* is hier niet gekomen doordat er zich Hollanders gevestigd hebben, met uitzondering van de Westhoek dan. Van Hollandse immigranten in Bergen op Zoom heb ik nog nooit gehoord, toch doet Bergen op Zoom met de Hollandse gewoonte mee.

Het is veel waarschijnlijker dat de vorm *leggen* van Hollanders overgenomen is. Zoals u op het kaartje kunt zien aan de stippellijn komt dat *leggen* verder voor dan de vorm *jij*. De Westhoek kent het ook en daarom mogen we aannemen dat deze taalvorm zich vanuit het noordwesten over Brabant is gaan uitbreiden misschien wel uit een behoefte de Hollanders na te praten. De vreemde uitzonderingspositie van Bergen op Zoom verklaar ik uit de Hollandse inbreng die er altijd geweest is via het militaire garnizoen aldaar. Ik vermoed dat veel meer afwijkingen van het Bergen-op-zooms ten opzichte van de naaste omgeving daaraan te wijten zijn.

Intussen is het gebruik van *leggen* alleen voor zowel *liggen* als *leggen* een spraakgewoonte die net zo hardnekkig is als het niet goed uitspreken van de *h*. Men komt er, ook als men het wenst, niet gemakkelijk vanaf. Waar dat aan legt, zou ik zo gauw niet weten.

19. visschen en fluijnen

fluwijn

vis

Op 17 oktober van het jaar 1500 heeft de Markies van Bergen op Zoom een ordonnantie laten uitvaardigen waarin het onbevoegd jagen op herten, hinden, konijnen, partrijzen, zwanen enz., enz., met behulp van schiettuig of strikken ten strengste verboden werd. Het doden van bepaalde 'schadelijke' dieren werd echter aangemoedigd. Zo kon iemand twee stuivers in ontvangst nemen bij inlevering van een rechterspoot van een 'vissche'. We zijn geneigd te denken dat deze beloning dan wel niet vaak uitgereikt zal zijn, want een spoot van een vis???? Dat dat toch geen grapje van de Markies geweest is, bewijzen de namen van de andere dieren van wie de rechterspoot in 1500 zoveel waard was: een *vos*, een *fluijne* en een *wezelken*. Die *vissche* hoort bij dit groepje en zal dus ook wel een roofdier zijn.

Wat een vos en een wezel zijn, zult u wel weten, al zijn ze beslist niet meer dagelijks te zien, maar weet u ook wat een *fluijne* is? Het woord zelf is, als zovele bij ons – denk voorlopig aan *konijn*, *poelie*, *haan*, *fruit* – uit het Frans afkomstig. In Noord-West-Frankrijk luidt de vorm *flouène*, dat weer afstamt van het Latijnse *faguina*. In dit Latijnse woord zit *fagus* en dat betekent 'beukeboom'. Nu zijn we er: een *faguina*, een *flouène*, een *fluijne* is een beuk- of boomarter. Ik weet alleen niet of ze in West-Brabant nog bestaan. Ik heb er nooit een gezien en ook het woord *fluwijn* ken ik

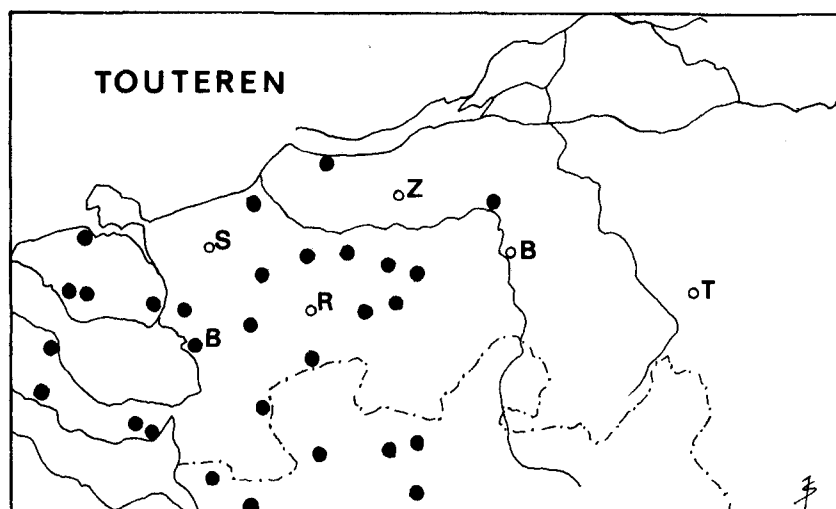
alleen uit de boeken, net als de andere, meer bekende benaming *marter*, die trouwens ook al uit het Frans overgenomen is. De *marter* houdt zich vooral in bossen op en meer speciaal in de toppen van de bomen, vandaar de toevoeging *boom*-. Op afbeeldingen blijkt wel hoezeer al die kleine roofdieren, *marter*, *wezel*, *bunzing*, *hermelijn*, op elkaar lijken, maar onze voorouders konden ze blijkbaar goed uit elkaar houden; dat blijkt wel uit het gebruik van al die aparte namen. In latere tijd schijnt het woord *fluwijn* overgegaan te zijn op de steenmarter.

Nu dan de *vissche*. Alweer een Romaans of Frans leenwoord, terug te voeren tot het Latijnse *vissio*. Meestal heeft het woord bij ons de gedaante *fis*; in die vorm komt het nog volop voor in de provincie Antwerpen en het zuidelijke deel van Noord-Brabant, en verder in het Franse taalgebied. Het is uit West-Brabant nu wel verdwenen, maar wie weet zijn er nog wel oudere onder mijn lezers die zich het woord herinneren. Een *vis* of *fis* is een *bunzing*. Vroeger was dat een zeer berucht roofdier, dat ware slachtigen kon aanrichten in de kipperen, maar dat ook weer schadelijke knaagdieren lustten; nu is het zelf bijna uitgeroeid.

De *bunzing* heeft een merkwaardige en hinderlijke gewoonte, nl. om – zoals de Encyclopedie dat zo netjes zegt – als hij achtervolgd wordt ‘een stinkend secreet’ weg te spuiten. Niet voor niets bestaat de uitdrukking ‘stinken als een *bunzing*’. Dat Latijnse *vissio*, waar ik het zopas over had, betekent letterlijk ‘stank’ en een *fis* of *vis* is dus niets anders dan een ‘stinkerd’. Terwijl de meeste dialecten het woord met een *f* uit het Frans hebben overgenomen, heeft de Bergenopzoomse schrijver uit 1500 de beginklank genormaliseerd tot *v*. *U* herinnert zich immers nog wel dat een *f* aan het begin van een woord eigenlijk in ons dialect niet thuishoort.

Doorgaans wordt de *bunzing* in ons gebied *bonsem* genoemd. Van dat woord heeft prof. Heeroma een zeer aannemelijke verklaring gegeven. Hij brengt het woord in verband met het werkwoord *bonken*. *Bonsem* en *bunzing* zouden dan ‘bonker’ betekenen. Helemaal niet zo gek, als men bedenkt dat het dier bij zijn jacht- en slachtpartijen zoveel bonkend en stommelend lawaai maakt, dat de boeren daaraan konden horen dat er een *bunzing* op het erf was.

20. *touteren*

Van de weinige ouderwetse kinderspelen die nu nog bestaan is *touteren*, geloof ik, nog het meest geliefd. Bij veel gezinnen hangt wel ergens zo'n plantje aan twee touwen, door vader bevestigd aan een boomtak, een balk of een metalen stelling. Tegenwoordig heet dit speeltuig een *schommel* en de bezigheid *schommelen*. In mijn jeugd was het *touter* en *touteren*, maar ook toen al waren de beide woorden op hun retour, want lang niet alle dorpsgenoten gebruikten ze nog. Het hierbij afgedrukte kaartje, dat gebaseerd is op materiaal uit de tijd vóór 1960 geeft dus voor de tijd van heden zeker een te rooskleurig beeld; 20 jaar later zullen er heel wat minder stippen te zetten zijn.

Het woord *touter* is een zgn. 'kustwoord', dat wil zeggen dat het voorkomt in een gebied dat loopt van Groningen tot en met West-Vlaanderen. Dat gebied van *touter* moet al lang geleden ontstaan zijn, o.a. omdat het bekend is op Tolen én in West-Brabant. Dat laatste kan alleen maar verklaard worden uit een taalontwikkeling in een tijd dat beide gebieden nog volop contact met elkaar hadden. Dat contact werd verbroken toen een van beide een andere

religie ging aanhangen: Tolen werd protestant. Dat proces van uit elkaar groeien heeft zich voltrokken gedurende de 17e eeuw. Toen het eenmaal definitief was, gingen Tolen en West-Brabant ook taalkundig hun eigen weg. Men zou kunnen zeggen dat alle overeenkomsten tussen Tools en het Westbrabants dateren van vóór 1600 en dat alle verschillen daarna ontstaan zijn.

Dan nu het woord zelf. Van ons *touter* bestaat in het Nederlandse taalgebied de variant *tolter*. Voor de taalkundige is het dan een uitgemaakte zaak dat die laatste vorm de oudste van de twee is. De overgang van *-ol-* naar *-ou-* is niet tot *touter* beperkt, maar komt in veel meer woorden voor: *woud* naast *wolde* (denkt u maar aan plaatsnamen als *Oostwolde*); *oud* naast *old*; *koud* naast *kold*, waarvan de tweede vorm telkens te vinden is in Oost-Nederland én in het Engels. Maar ook de vormen met *-ol-* zijn niet de oudste. *-ol-* zelf is nl. weer ontstaan uit *-al-*. O.a. het Duits en het Limburgs hebben van de al genoemde woorden de oudste variant: *Wald, alt kalt*. En van *touter* komt de oudste gedaante, *talter*, zowaar nog voor in Groningen en Drente.

De drie vormen, *touter, tolter, talter*, zijn afgeleid van een werkwoord dat 'schommelen, beven, rillen' betekende. Die afleiding is er een van een heel gewoon soort. *Touter* zouden we kunnen weer geven met 'ding dat schommelt', net zoals een *lezer* iemand is die leest en een *stuiter* een ding dat stuit. Daaruit volgt dat het werkwoord *touteren* ouder is dan onze naam voor de schommel. Uiteindelijk wordt deze hele woordfamilie teruggevoerd tot een oervorm *talt*, die ook aan de wieg gestaan heeft van bijv. een Engels werkwoord *to tilt*, dat 'overhellen' betekent. Dit *tilt* verhoudt zich dan tot *tout-* zoals *Schelde* tot *Schouwen*.

21. sukerpeeje

Alles op zijn tijd, wil in dit geval zeggen dat ik u zal schrijven over de veldvrucht, die in dit seizoen in West-Brabant alle aandacht op zich vestigt, nl. de suikerbiet. De kampanje is in volle gang, lees ik in de krant en daarom is het misschien aardig om tijdens dat werk eens over de benamingen voor de suikerbiet te mijmeren of te praten.

U weet waarschijnlijk dat er nog niet zo heel lang suikerbieten zijn. Pas in 1747 heeft een zekere A.S. Marggraf ontdekt dat bepaalde soorten van de voederbiet een hoog percentage suiker bevatten. Die ontdekking heeft enorme gevolgen gehad, vooral toen men door cultuur dat suikergehalte nog wist te verhogen. Tegenwoordig schijnen er in Nederland alleen al zo'n 100.000 ha suikerbieten gekweekt te worden. De genoemde voederbiet kende men hier al eerder, en al veel eerder ook, getuige de benaming *biet* die immers afgeleid is van het Latijnse woord *beta* (net zoals Lat. *remus* bij ons *riem* werd).

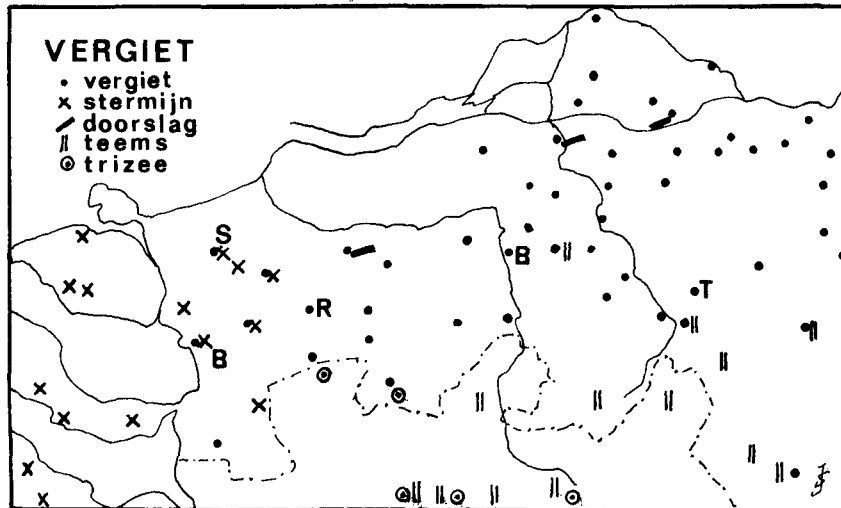
Maar over *biet* zal ik het verder niet hebben, want dat woord gebruikt de Westbrabander nooit. Die spreekt van *voer-* en *suker-* *peeje*. Hij maakt het me daarmee niet erg gemakkelijk: *pee* is weer zo'n woord waarvan de verklaring problematisch is. Er zijn wel allerlei pogingen tot verklaring gedaan, maar geen van alle zijn die erg overtuigend. De naam is om te beginnen niet beperkt tot de voeder- en suikerbiet. Er zijn gebieden waar ze *peejen* zeggen tegen het onkruid dat de Westbrabantse boer *puinen* noemt, lange dunne witte wortels van de plant *hondsgras*, die erg lastig uit te roeien zijn. Wij in West-Brabant kennen ook nog de oranje-rode *peekes* als groente. Het is duidelijk dat *pee* steeds de naam is voor bepaalde wortels.

Aan alle suggesties die er al over de ware betekenis van de naam *pee* gegeven zijn, zal ik er nu een toevoegen. In het Franse taalgebied heet het onderste gedeelte van bomen, maar ook van planten vaak *pied* d.w.z. 'voet'. Van dit woord bestaan in Frankrijk allerlei uitspraakvarianten; zo bijv. in het Noorden de vorm *pè*. Is het nu bij alle ontleeningen juist ook onder de plantennamen niet aannemelijk dat ons *pee* eigenlijk 'voet' betekent en uit het zuiden komt net als *biet*?

Het meervoud van *pee* is bij ons *peejen*, maar in het verleden, zo in de 16e eeuw, bestond ook *peen* als meervoudsvorm. Net zoals *teen* oorspronkelijk het meervoud was van *tee*; denkt u maar aan de Bergenopzoomse familienaam *Steketee*, die zoiets betekent als 'jubelteen'. Op de duur werden *teen* en *peen* (dit laatste in N. en Z.-Holland) niet meer als meervoud gevoeld en ontstonden *tenen* en *penen*.

Het eerste deel van de samenstelling *suikerpee* wordt niet in alle Westbrabantse plaatsen eender uitsproken. Er zijn er waar het woord netjes *suiker* luidt; in andere ongeveer *seukker*, met de *eu* als in *freule*, maar dan korter. Deze *ui* en *eu* zijn in de Westbrabantse dialecten de normale vertegenwoordigers van wat in het Nederlands een *ui* is. Vergelijkt u maar *huis* met *uis*, *keultje* naast *kuiltje*. Deze uitspraakvormen zijn net als die van alle woorden met een *ui* aan het Antwerps, of ruimer gesteld, aan het Brabants ontleend, Brabants in de zin van het oude hertogdom Brabant waarvan Brussel de hoofdstad was. Daarvoor, d.w.z. vóór 1600 ongeveer, luidde de uitspraak *uu*, dus *uus*, *muus* voor *muis*, *huus* voor *huis* enz. Aan de regel dat elke Nederlandse *ui* in het Westbrabants een *ui* of iets dergelijks betekent, doet het woord *suiker* in enkele plaatsen niet mee. In o.a. Steenberg en Wouw is het *suker*. Men heeft wel gedacht dat deze ouderwetse uitspraak te maken heeft met de klank *k* in het woord, want een woord als *ruiken* klinkt in bepaalde plaatsen ook als *ruken*. Maar *buik* is weer *buik*. M.a.w. ook hier is het laatste woord nog niet gesproken.

22. vergiet

In de Westbrabantse dialecten bestaan minstens drie benamingen voor het vergiet, de bekende schaal met gaatjes, die gebruikt wordt om groente in te laten uitlekken. Ten eerste is daar het woord *vergiet* zelf, dat voor ons het minst interessant is, doordat het, eventueel via de school, aan het Algemene Nederlands ontleend is. Het is een Hollands woord, wat de verbreiding in de dialecten betreft. Letterlijk betekent *vergiet* 'instrument om iets weg te gieten'.

Het specifieke Westbrabantse woord is *stramijn* of *stermijn*, een woord met een opvallende geschiedenis. *Stramijn* is ook op Tolen in deze vorm bekend en, zoals we al eerder gezien hebben; taalverschijnselen die zowel in West-Brabant als op Tolen voorkomen, dateren van minstens vóór 1600. Nu kost het niet veel moeite aan te tonen dat *stramijn* een oud woord is, een heel oud zelfs. *Stramijn* gaat terug op het Latijnse *stamen* van rond het begin van onze jaartelling, dat 'scheringsdraad' betekent, dat wil zeggen de draad die bij het weven dwars door de verticale draden gaat. Dat Latijnse woord is eerst in het Frans opgenomen in de betekenis

'zeef' en in de vorm *estamine*. Die betekenisverschuiving is niet vreemd, als men bedenkt dat een zeef ook uit een soort weefsel bestond, soms bijv. van paardehaar. In het Nederlands van de Middeleeuwen duikt *stamine* op voor 'zeefdoek', een ontleening uit het Frans natuurlijk.

Nu is een zeef nog niet hetzelfde als een vergiet, maar uit tal van Middeleeuwse kookboeken blijkt dat een *stamine* ook gebruikt werd als vergiet. Toen het uiterlijk van het zeefachtige vergiet of de vergietachtige zeef veranderde in een schaal met gaatjes is de naam toch hetzelfde gebleven. In vroeger tijden kwamen naast elkaar voor vergieten van koper en van aardewerk.

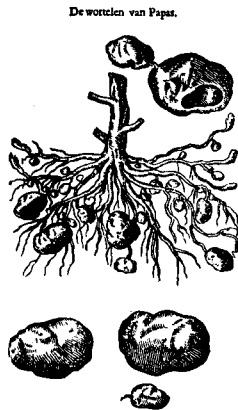
Ook met de naam *stamine* was intussen iets gebeurd, er werd nl. op zeker moment een *r* aan toegevoegd. In alle gebieden waar het woord tegenwoordig voorkomt is dat dan ook met die toegevoegde *r*, behalve in het zuiden van de Belgische provincie Oost-Vlaanderen. Die *r* kennen we trouwens al uit de vorm *kernijn* voor *konijn*. Blijkbaar zijn er dialecten, waaronder het onze, die bij dit soort leenwoorden om nog niet opgehelderde redenen een *r* inlassen.

De derde benaming voor vergiet in onze streken is *doorslag*. Dat woord is algemeen in gebruik in heel het oosten van Nederland, inclusief Oost-Brabant. Voor West-Brabant heb ik zo weinig gegevens dat ik het idee heb dat het woord daar zo'n beetje verdwaald is. Maar goed, het is een afleiding van het werkwoord *doorslaan* dat 'zeven' betekent.

Na dit zonder meer Nederlandse woord weer een Latijns leenwoord, te weten *teems*, van *tamisa*. In het westelijke deel van ons gebied betekent het 'melkzeef', maar meer naar het oosten, iets voorbij Breda, wordt het gebruikt voor vergiet en niet voor melkzeef, maar het zal duidelijk zijn dat aan het Bredase woord voor vergiet toch net als bij *stramijn* de betekenis 'zeef' ten grondslag moet hebben gelegen.

Als ik, bij wijze van toegift want ik heb nu zelfs al vier vergietbenamingen besproken, nog even over de grens kijk, kan ik het voorkomen melden van de vorm *trizee*, een woord waarin sommigen het werkwoord *trijzelen* 'zeven' menen te herkennen.

23. aardappel - patat - friet

De aardappel draagt de eretitel 'volksvoedsel nr. 1', maar behalve dat zijn er voor dit knolgewas nog wel wat echte benamingen, zozeer dat de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* er twee taalkaarten mee heeft kunnen vullen. Dat is op zichzelf al heel merkwaardig omdat de aardappel nog niet zolang bekend is en zeker al helemaal nog niet zo lang geliefd is. In het begin dachten de mensen dat de knollen van de plant giftig waren. Die rijke schakering

aan benamingen moet dus in betrekkelijk korte tijd ontstaan zijn en hangt natuurlijk ten nauwste samen met de latere populariteit van de groente.

Hoe inheems de aardappel ook lijkt, hij komt oorspronkelijk uit Zuid-Amerika en is door de Spanjaarden naar Europa gebracht. Dat verklaart ook waarom de oudste naam hier te lande *papa* luidde, meervoud *papas*, dat een rechtstreekse ontlening uit het Spaans is. In het beroemde *Cruydtboeck* van Dodonaeus blijkt *papas* de normale naam te zijn; zie de hierbij afgedrukte tekening uit de druk van 1644.

Er is nog een andere weg geweest waarlangs de aardappel hier in Europa geïmporteerd werd. Die liep via Ierland en Engeland. Aan de Engelsen dankt o.a. het Nederlandse taalgebied de term *patatten*. De oorspronkelijke vorm van dat woord is *batatten*, de naam die mensen in het Caraïbische gebied aan de aardappel geven. Terwijl het Spaanse *papas* tegenwoordig wel helemaal verdwenen is en misschien ook wel nooit echt ingeburgerd geweest is, bestaat het Westindische *pattaten* nog volop, tenminste in een groot deel van het Nederlands-talige deel van België, vooral de provincie Antwerpen, maar ook in dat deel van Noord-

Brabant dat altijd sterk onder Antwerpse invloed gestaan heeft, nl. West-Brabant.

In het noorden is de naam *aardappel* eigenlijk alleen heersend. Ook deze naam is niet pas ontstaan bij de komst van de aardappel; net als de twee andere was het woord al in gebruik voor enkele andere planten, zoals bepaalde soorten meloenen en komkommers. Maar door het grote succes van de aardappel zijn die andere, oudere betekenissen van het toneel verdwenen. Naast *patat* en *aardappel* komt in ons taalgebied ook de naam *petappel* voor, een soort combinatievorm van de beide vorige; men vindt die naam dan ook in het grensgebied tussen *patat* en *aardappel*. Verder kennen we nog *piepers*, *kartoffels* uit het Duits, net als *grumbirne*, een woord dat trouwens doet denken aan *aardappel* of *èrepel*, zoals het bij ons luidt; het betekent immers 'aardpeer' en het woord komt voor in Zuid-Limburg.

Er is met de aardappel in de loop der eeuwen weinig geëxperimenteerd, ten minste in de keuken. De bereidingswijzen zijn altijd beperkt gebleven tot de twee die al door Dodonaeus vermeld worden: 'als Castanien ghebraden oft als Peen gaer ghemaect'. Maar daar is verandering in gekomen toen op het eind van de vorige eeuw een Brugse marktvrouw, Liza Pattyn, het waagde in staafjes gesneden aardappelen in de frituurpan met olie gaar en bruin te laten worden: daarmee was de *patates frites* geboren, die sindsdien een ware zegetocht begon door de Lage Landen. Aanvankelijk was het nog een typisch gerecht voor op de Kermis en bleef het nog beperkt tot het gebied ten zuiden van de grote rivieren. Maar na de Tweede Wereldoorlog trekken de zakken friet de rivieren over en veroveren ook het Noorden en gaat iedereen friet eten óf bakken.

Het gerecht heet van oorsprong *patates frites*, maar het spreekt vanzelf dat iets waar men erg vertrouwd mee raakt al gauw een kortere naam nodig heeft. Twee woorden waren wel wat veel, dus viel er een af. Aangezien *patatten* in het zuiden gewoon 'aardappelen' betekent, moest het wel *friet* of *frieten* worden. Het aardige is nu dat de *patates frites*, toen die in het noorden populair werd, daar *patat* of nog vaker *petat* ging heten. Dat kon daar, omdat het woord *patat* er nog in geen enkele betekenis bestond. Dankzij Liza Pattyn hebben we nu een voorbeeld van een taalkundige tegenstelling tussen noordelijk en zuidelijk Nederlands die nog geen dertig oud is.

24. oot over kloot

In de uitdrukking die u boven dit stukje ziet staan, zitten twee woorden die allebei zo hun merkwaardigheden hebben. De uitdrukking zelf, *oot over kloot*, is trouwens de Westbrabantse variant van het algemeen bekende *hals over kop* en wordt gebruikt in zinnen als: 'dat eetie nou wir oot over kloot wulle doen', d.w.z. overhaast. *Kloot* is al een oud woord, dat bovendien ook in andere Westeuropese talen voorkomt, zo bijv. in het Engels in de vorm *cleat*. Het oude *kloot* betekende oorsponkelijk 'klont, kluit'. Daaruit heeft zich dan later de betekenis 'bal, bol' ontwikkeld. Vooral in de 17e eeuw komen we het woord in alle mogelijke betekenissen tegen en meestal ook van heel verheven aard. Zo schrijft de deftige Joost van den Vondel vaak over de *aardkloot* en hij bedoelt dan niets meer of minder dan de wereldbol. *Kloten* waren ook de ballen of schijven waarmee gespeeld werd bij het klootspel.

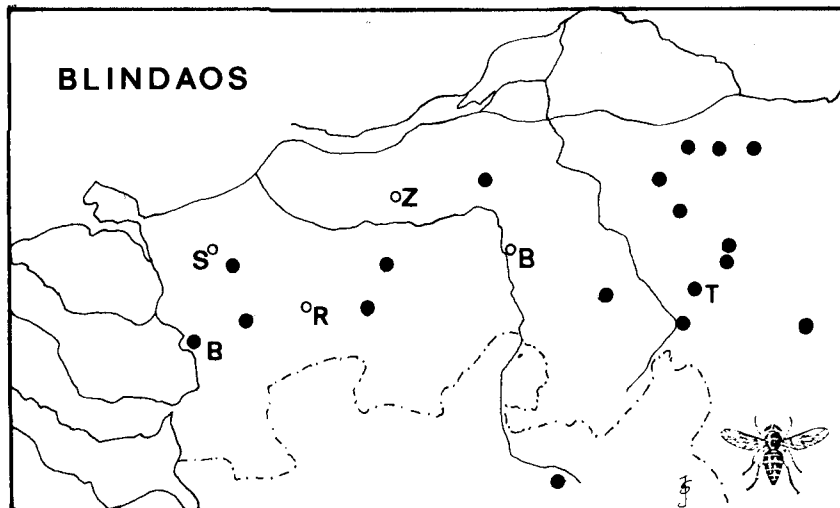
Naast een heleboel andere betekenissen is er nog één die ons wat meer bezig zal houden, in de eerste plaats wel omdat het woord *kloot* nu alleen in die betekenis nog bekend is, tenminste in onze dialecten; ik bedoel 'menselijke teelbal'. Terwijl het woord *kloot* aanvankelijk dus nog heel normaal en fatsoenlijk was, werd dat anders toen alleen deze laatste betekenis overgebleven was. Toen ging het snel bergafwaarts met dat *kloot*. Uitdrukkingen en krachtige formuleringen die velen misschien zelf wel gebruiken, maar die ze op papier toch minder netjes vinden, waren het gevolg; hier komen ze: een stuk in zijn kloten hebben; iets naar de kloten helpen; het is kloten van de bok, en nog vele meer. Van *kloot* als ongunstige term in het algemeen naar een gebruik als scheldwoord is maar een kleine stap. In West-Brabant is een *kloot* een sukkelachtig manspersoon, terwijl *kloten* 'sukkelen' of 'vervelen' is. Een *goeie kloot* is ook wel een sukkel, maar de term is toch positief bedoeld: men bedoelt er een soort lamme goedgezak mee. Maar een *klootfeger*, aan de letterlijke betekenis waarvan we nu maar niet zullen denken, is iemand die helemaal niks kan en daardoor de irritatie opwekt.

In onze uitdrukking *oot over kloot* hebben we zeker wel te maken met de naam voor het mannelijke lichaamsdeel, maar dan niet

in een ongunstig daglicht. Dat is af te leiden uit de betekenis van het eerste woord, *oot*. De ouderen onder ons zullen dit *oot* zeker nog wel kennen, vooral die op Tolen, als benaming voor het menselijk hoofd. Het is trouwens ook hetzelfde woord als *hoofd*. Om u dat duidelijk te maken, even een korte taalkundige uitweiding. In het Middelnederlands, d.w.z. de Nederlandse taalvarianten tot het jaar 1500, luidde het woord *hovet*, met twee lettergrepen dus. Nu ontstond er in het zuiden een klankregel waardoor allerlei medeklinkers die tussen klinkers stonden zomaar verdwenen: *veder* werd *veer*, *slede* werd *slee*, *doder* werd *door(etje)* (van een ei); de *g* verdween in een woord als *gheseghet* dat *gezeet* werd. Van uitval van de klank *v* zijn twee gevallen bekend, ten eerste *hevet* als vorm van het werkwoord *hebben*: *hij hevet*, dat tot *heet* werd, en bij ons natuurlijk *eet*: *ij eetem*. En dan *hovet* dat zich tot *hoot*, ofwel *oot* ontwikkelde. Terwijl de vorm *eet* in de dialecten van West-Brabant en daarbuiten nog volop voorkomt, is dat bij *oot* beslist niet het geval. Dit laatste woord wordt meestal vervangen door *kop*. Het langst is *oot* nog bewaard gebleven in samenstellingen als *ootpijn*, *vooroot* (= voorhoofd of deel van de akker waar de ploeg gewend wordt) én de uitdrukking *oot over kloot*. Zo'n zegswijze ontleent zijn taaie levenskracht natuurlijk ook aan het rijm dat erin zit. Letterlijk moet onze uitdrukking betekenen: zo snel iets doen dat het hoofd over de kloten duikelt en dat is ontegenzeggelijk aanmerkelijk sneller dan het Nederlands *hals over kop*.

25. vliegen en blindaozen

Er bestaan in het Algemene Nederlands verschillende uitdrukkingen om aan te geven dat iets steeds maar erger wordt. *Van kwaad tot erger*, is zo'n zegswijze. Daarnaast kennen we nog: *van het kantje in de sloot geraken*, en: *van de regen in de drup*. Deze uitdrukkingen zijn natuurlijk ook in West-Brabant bekend, maar worden door dialekt sprekers toch minder gebruikt, of zijn in elk geval minder typisch voor de streektalen van West-Brabant dan de zegswijze: *van de vliegen in de blindaozen terecht komen*.

Wat die *vliegen* zijn zal iedereen wel weten, maar die *blindaozen* zijn toch diertjes waar de burger niet zo vaak mee in aanraking komt. Toch is die *blindaos* biologisch gezien ook een soort van vlieg, alleen wat groter en meer behaard dan de huisvlieg. Maar in tegenstelling tot de vliegen kiezen *blindaozen* hun slachtoffers niet onder de mensen, maar onder de dieren, speciaal de grotere dieren, zoals paarden en koeien.

Het hierbij afgedrukte kaartje is, zoals ook de vorige, voornamelijk gebaseerd op gegevens die mij door het Amsterdamse Instituut voor dialectologie verstrekt zijn. Ze dateren ditmaal uit de jaren

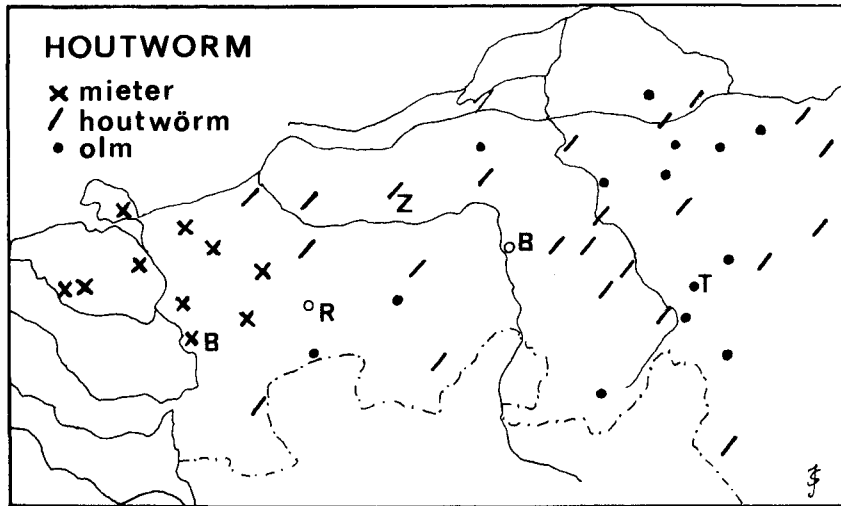
vijftig. Wat mij dan verbaast, is dat *blindaos* betrekkelijk weinig schijnt voort te komen. Volgens mij is het woord toch algemener bekend dan het lijkt. Niet op het kaartje staan de andere termen die voor de horzel, want zo heet het beestje officieel, in West-Brabant genoemd worden: *horzel* en de kortere vorm (*h*)ors of *hor* en verder opvallend vaak *kromkonter*. Deze laatste naam hangt natuurlijk samen met het uiterlijk van het diertje.

Maar nu terug naar de naam *blindaos*. Dit woord bestaat uit de elementen *blind* en *daas*. Dat dat tweede deel inderdaad *daas* moet zijn en niet bijv. *aas*, blijkt uit het feit dat de horzel in andere streken eenvoudig *daas* genoemd wordt. Taalkundigen zien in dit woord een variant van *dwaas*. Westbrabanders zullen wel niet zoveel moeite hebben hen hierin te volgen, want zij zeggen ook *kaod* voor *kwaad*: *nen kaoien kop*. U kunt verder ook denken aan het werkwoord *dazen* dat betekent 'wartaal uitslaan'. Nog niet opgelost is nu de vraag waarom deze vliegsoort 'dwaas' moet heten. Misschien heeft het te maken met het eerste deel van ons woord: *blind*. Deze kwalifikatie heeft de *blindaos* volgens de biologen gekregen vanwege 'de onbesuisdheid, waarmee zij somwijlen tegen helderwitte muren aan komen vliegen'.

De al meergenoemde biologen maken een heel duidelijk onderscheid tussen paardevliegen en paardehorzels. De vragenlijst van het Amsterdamse Instituut bedoelde de paardehorzel, waarvan de eieren in de haren van het paard worden gelegd en waarvan de larve in maag en darmkanaal leeft. Op dit diertje heeft de naam *blindaos* betrekking, maar uit de Westbrabantse enquêteformulieren blijkt dat ook de runderhorzel zo genoemd wordt. Nog een merkwaardig verschijnsel is dat paarden een panische angst hebben voor de *blindaozen* en dat terwijl deze vliegsoort toch niet steekt en de dieren dus geen pijn veroorzaakt. Misschien heeft de naam *dwaas/daas* ook wel iets te maken met de schrik die de kleine *blindaos* bij de grote dieren teweegbrengt.

Nog een laatste opmerking. Bij *pieraos* heb ik erop gewezen dat dat woord waarschijnlijk door Nederlandse kolonisten in de 12e eeuw naar Noord-Duitsland gebracht is. *Daas* komt ook in dat gebied voor, maar dat is niet zo opmerkelijk, want dat woord is vrij algemeen bekend. Maar dat daar ook het typische *blindaos* voorkomt, zou weleens aan die zelfde kolonisten te danken kunnen zijn.

26. houtworm

Hoe kleiner het onderwerp van mijn dialektrubriek, hoe groter de kans op misverstand. Dat moet ik wel denken na mijn stukje over vliegen en blindaozen, waarin ik aangaf dat *blindaos* in West-Brabant de benaming is voor de paardehorzel; die wetenschap heb ik ontleend aan door Westbrabanders ingevulde vragenlijsten. Het misverstand wordt in dit geval veroorzaakt door het feit dat *blindaos* of *daas* elders en ook officieel gebruikt wordt voor de zgn. regendaas, zoals enkele lezers mij hebben meegedeeld.

Ook het onderwerp van dit stukje biedt de mogelijkheid tot verwarring. Een van de Brabantse namen voor de houtworm luidt nl. *olm* of *holm* en dat lijkt verdacht veel op een andere naam voor een bepaald soort houtbederf nl. *molm*. En inderdaad, er zijn heel wat invullers van de Amsterdamse dialektvragenlijst die *molm* genoteerd hebben op de vraag: 'Hoe noemt men het worpje, dat gaatjes in het hout boort?' Duidelijker kan het toch niet, zou ik denken. Hebben de invullers van *molm* zich dan vergist? Geen sprake van. Doordat er in hun dialect twee woorden bestonden die een verwant begrip uitdrukten en die bovendien erg op elkaar le-

ken, zijn die twee samengevallen. Dat samenvallen kon nog gemakkelijker plaatsvinden doordat in veel plaatsen de naam voor het beestje, de larf dus, hetzelfde is als die voor het houtmeel dat het produkt is van zijn werkzaamheden. En dat houtmeel laat zich natuurlijk helemaal goed vergelijken met het poeder van vermolmd hout. Aardig om te weten is misschien dat *molm* en *olm* in het beroemde woordenboek van Kiliaan (1599) al als hetzelfde woord beschouwd werden.

Houtworm komt in West-Brabant nog niet zoveel voor, maar dat zal wel veranderen, aangezien dit woord ook in het Algemene Nederlands voorkomt. Het meest interessante aan dit woord is het tweede deel, *worm*, of beter *wörm*. Doorgaans bedoelen wij met *wörm* een rupsachtig gedierte dat in het fruit voorkomt; er zijn een paar uitzonderingen, dit *houtwörm* en de *oorwörm*. In andere delen van Nederland heeft *wörm* een veel algemenere betekenis; men gebruikt het daar om allerlei kevers mee aan te duiden, bijv. de meikever.

Dan is er nog een derde benaming, *mieter*, die alleen in het Markiezaat voorkomt en verder in heel Zeeland, waar de uitspraak precies eender is als bij ons. Trouwe lezers van mijn rubriek weten al dat ik in gevallen van overeenkomst tussen Zeeland en West-Brabant aanneem dat sprake is van een voorzetting van een situatie die vóór 1600 ontstaan is. U zou voor de aardigheid dit kaartje eens moeten vergelijken met dat van *Vergiet* van enkele weken geleden. Want er is een werkelijk frappante gelijkenis tussen de vorm van het gebied waar daar *stermijn* voorkomt en die van *mieter* op dit kaartje. Welnu van *stermijn* had ik al aannemelijk gemaakt dat het via Zeeland in West-Brabant gekomen is. *Mieter* moet dezelfde weg gegaan zijn en dat in dezelfde tijd als *stermijn*.

Voor *mieter* heb ik nog een argument dat het woord van vóór 1600 is en bovendien deel uitmaakt van een Zeeuws-Brabants kompleks en dat is de klinker *ie*. Ons *mieter* is nl. hetzelfde woord als *mijt*. Nu hebben onze dialekten voor bijna alle *ie*'s na 1600 een uitspraak *ij* overgenomen van de Antwerpse dialekten, behalve in woorden die in deze laatste dialekten niet voorkwamen. *Mieter* is er daar een van. *Mieter* had normaal *mijter* moeten worden, denk aan *mijt* = soort insekt. In Zeeland zijn die *ie*-woorden niet veranderd: wij hebben ons *mieter* dus uit Zeeland, of uit dezelfde bron als de Zeeuwse dialekten.

27. soldatenbrieven

'Ik laat ul weeten als van den dat wij uijt passou vertrocken zijn hebben wij onder den blouwen hemel moeten slaepen wel 6 weeken lang om reeden het was al in brade geschooten dat ter was en hebbe wij menigen dag gewest dat wij gen broet gezijn en hebbe

en adden wij anders niet te heeten als perdevlesch te heeten zoo gij kan wel dinken hoe dat het gegaen is en wij hebben over de doen gerin gelijk over de kalzijn'

Ik zal u -denk ik- wel niet behoeven uit te leggen dat de tekst waarmee dit stukje begint geen Westbrabants dialect bevat. Misschien is het u zelfs zo vreemd dat u niet alles begrijpt wat er staat. Daarom volgt hier de vertaling: 'Ik laat u weten dat we vanaf dat we uit Passau vertrokken zijn onder de blote hemel hebben moeten slapen. Wel 6 weken lang, omdat alles in brand geschoten was dat er was. We hebben menige dag geweest dat we geen brood gezien hebben en we hadden niets anders te eten als paardevles, zodat ge wel denken kunt hoe het gegaan is en we hebben over de doden gereden als over de straatstenen'.

Het bovenstaande is een fragment uit een brief die Pieter de Cloet op 7 september 1809 vanuit Märisch-Neustadt naar zijn vader en moeder gestuurd heeft. Deze brief is te vinden in het in 1977 verschenen boek *Vlaamse soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd*, waarin Dr. Jan van Bakel 317 van zulke brieven bij elkaar gebracht heeft met toelichting en verklaring. Het is een uitgave van Orion-Brugge/Dekker & van de Vegt-Nijmegen, 647 blzz., verkrijgbaar in de boekhandel tegen de pittige prijs van 90,-. Ik beschouw dit boek als buitengewoon belangrijk, om verschillende redenen.

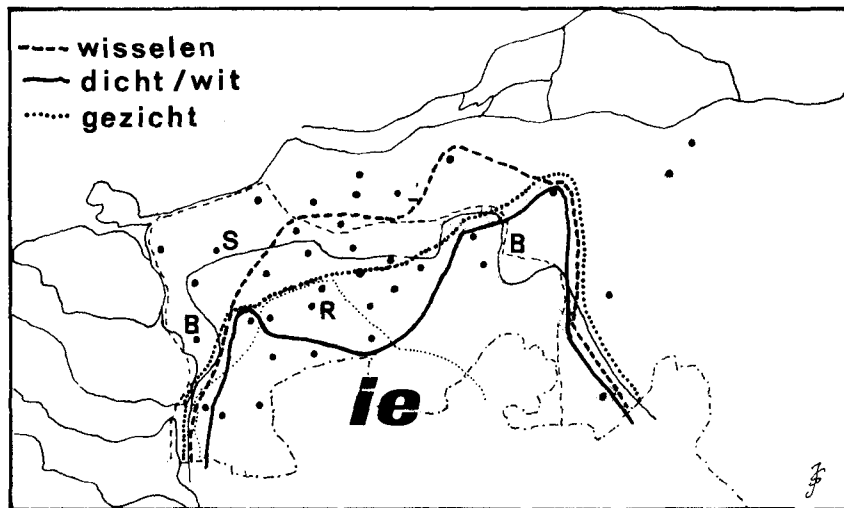
De in het boek opgenomen brieven zijn afkomstig van Vlaamse jongens die dienstplichtig verklaard werden toen wat in de 18e eeuw nog de Oostenrijkse Nederlanden heette bij Frankrijk werd ingelijfd. Vooral tijdens het bewind van Napoleon kwamen zulke dienstplichtigen terecht in alle delen van Europa; dat is aan de plaatsen van waaruit de brieven verstuurd zijn duidelijk te zien. De brieven waren bestemd voor thuis, ouders, bekenden of geliefde, en dragen daar in hun ontroerende eenvoud alle sporen van. Daarbij hadden ze nog een andere bedoeling: om een tweede zoon (althans voorlopig) uit dienst te houden, moesten de ouders bewijzen dat ze al een zoon in het leger hadden. Als zo'n bewijs gold ook een vanuit de legerplaats verstuurd brief. Die brief moest door de ouders op het gemeentehuis worden afgegeven en werd daar dan bewaard. 317 van die brieven zijn later in het Rijksarchief te Brugge in bewaring gegeven.

Waarom schrijf ik daar nu over? Ten eerste omdat de brieven een totaal ander beeld geven van de Napoleontische tijd dan we in film of TV-serie te zien krijgen. De eenvoudige soldaat heeft alleen maar geleden, geen spoor van heldendom of roem. Van hun ellende en verdriet doen ze verslag in de brieven naar huis. Daardoor is dit brievenboek een menselijk dokument van de hoogste orde.

Voor de taalkundige ligt de waarde van het boek op een heel ander terrein. Hij ziet tot zijn verrassing dat de taal waarin de brieven geschreven zijn nog heel dicht staat bij het Westvlaamse dialect zoals dat rond 1800 gesproken moet zijn. Als u bedenkt dat we uit deze tijd vrijwel geen gegevens over de dialecten bezitten, zult u begrijpen dat we hier mogen spreken van een ware goudmijn.

En dan de derde reden: hoewel de Franse dienstplicht in Nederland veel korter van kracht geweest is dan in het tegenwoordige België, zijn er toch ook Nederlandse jongens bij het Napoleontische leger ingelijfd en meegestuurd met de barre veldtochten in het Oosten. Het is daarom waarschijnlijk dat er ook in Nederland nog van zulke soldatenbrieven zullen zijn en misschien ook wel in West-Brabant. Vandaar dat ik eindig met een oproep aan degenen die nog ergens in een diepe kast zo'n oud dokument weten te liggen, of zij dat aan schrijver dezes ter inzage zouden willen geven. Het zou heel bijzonder zijn als we in deze rubriek zo'n zeldzame oude soldatenbrief konden afdrukken.

28. de enquête 1

Eindelijk ben ik dan gereedgekomen met de verwerking van de antwoorden op mijn enquête over een aantal woorden met *-i-*, nu alweer enkele maanden geleden. Vanzelfsprekend begin ik dit verslag met hartelijk te danken iedereen die de moeite gedaan heeft mij in te lichten over de uitspraak in zijn of haar woonplaats. Het aantal inzendingen is uiteindelijk toch nog heel behoorlijk geworden, ongeveer 150, waaronder met ere genoemd moet worden een aantal leerlingen van het Thomas More College te Oudenbos, en hun leraar Nederlands, de heer Schagen, die me voorzien hebben van maar liefst 75 woordenlijstjes.

Alle plaatsen waar ik antwoord vandaan gekregen heb, staan op het kaartje met een stip aangegeven. In totaal zijn het 38 plaatsen. Dat betekent dat er nogal wat plaatsen zijn, waaruit ik meerdere antwoorden ontvangen heb. Dat is beslist niet erg, integendeel, want vaak kom ik zo verschillen tussen de generaties op het spoor. Soms ook spraken de antwoorden uit één plaats elkaar tegen; dan heb ik gekozen voor wat me het waarschijnlijkste leek.

Om met die generatieverschillen te beginnen: het valt me op dat

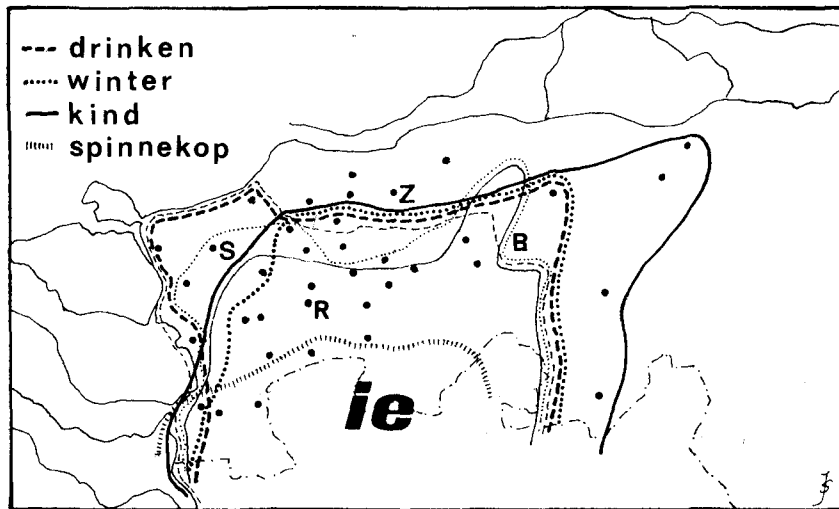
er helemaal niet zoveel onderscheid tussen jongeren en ouderen bestaat, als ik had verwacht. Men zou verwachten dat in deze tijd van veel onderling contact tussen mensen met uiteenlopende spraak, de ouderwetse uitspraak met *ie* veel meer teruggelopen zou zijn, dan in feite gebeurd is. Maar het blijkt uit medelingen van ouderen, maar vooral ook uit de gegevens van de Oudenbosse scholieren dat jongeren vrijwel evenveel en dezelfde woorden met *ie* spreken als de ouderen, d.w.z. hun dorpsgenoten van middelbare leeftijd. Het lijkt erop dat er veel meer veranderingen hebben plaatsgehad tussen 1920, de periode van de enquête waarop Prof. van Ginneken zijn kaartje gebaseerd heeft, en bijv. 1950, als tussen 1950 en nu.

De verschuivingen die zich in het eerstgenoemde tijdvak hebben voorgedaan, zijn af te lezen op het hierbij afgedrukte kaartje, want behalve de resultaten van mijn eigen enquête, begrensd door dikgetekende lijnen, vindt u er ook de lijnen van Van Ginneken op terug, als lijnen van dezelfde vorm, maar dun-getekend. U ziet dan dat de meeste dunne lijntjes noordelijker lopen dan de dikke lijnen die de situatie van nu weergeven. Dat zou kunnen betekenen dat hier de invloed van het Hollands aan het werk geweest is en niet bijv. de school of de televisie. Deze laatste twee verschijnselen zijn ook in West-Brabant wel in alle plaatsen vertegenwoordigd, zodat hun invloed overal tegelijk zou moeten blijken. Dat is niet het geval: de lijnen schuiven als het ware langzaam naar het zuiden op.

Toch liggen mijn eigen, dikke, lijnen niet altijd zuidelijker dan de dunne lijnen die van Van Ginneken overgenomen zijn. Een heel opvallend verschilpunt is bijv. de toestand in Oosterhout. Volgens mijn gegevens worden daar, althans door de oudste generatie, nog alle woorden met *ie* uitgesproken, volgens Van Ginneken geen één. Omdat het mij ondenkbaar lijkt dat de *ie*-uitspraak in de 20e eeuw nog toegenomen is en omdat mijn Oosterhoutse zegsman me heel betrouwbaar lijkt, ben ik geneigd te denken dat de gegevens van Van Ginneken niet steeds korrekt zijn.

Nu kan ik ook niet voor 100% instaan voor de juistheid van mijn eigen lijnen: er zijn gebieden waar ik geen of te weinig gegevens heb; in zo'n geval heb ik maar zo'n beetje moeten gokken hoe het verloop van de lijn moet zijn. Zoals steeds is ook dit kaartje daarom weer voor verbetering vatbaar, dus als u constateert dat een lijn verkeerd getrokken is, wil ik dat graag van u vernemen.

29. de enquête 2

De vorige keer heb ik u er naar aanleiding van de *i*-enquête op gewezen dat er zich in de loop van de 20e eeuw verschuivingen in zuidelijke richting hebben voorgedaan. Uit het hier gepubliceerde kaartje blijkt dat dat voor wat de eerste woorden betreft wel meevalt. Sterker nog: het is duidelijk dat de *ie*-uitspraak in *drinken*, *winter* en *kind* tegenwoordig vrijwel in hetzelfde gebied voorkomt als in de jaren twintig. De dikke lijnen, die de resultaten van onze enquête weergeven, lopen vaak gelijk op met de dunne lijnen, die van Van Ginneken overgenomen zijn. Soms lijkt het wel alsof de *ie*-uitspraak terrein gewonnen heeft, maar dat zal toch wel weer meer te maken hebben met de kwaliteit van de enquête van 1916.

In het algemeen blijken de *ie*'s – zoals sommige korrespondenten ook al hebben opgemerkt – die door een *n* + medeklinker gevolgd worden, meer weerstand tegen de ABN-uitspraak te bieden dan de *ie*'s in andere woorden, bijv. de vier van vorige week. Als ik mijn lijstje nakijk dan behoren ook *vinger*, *ding*, en in mindere mate *krimpen*, dat een *m* + medeklinker heeft, tot de woorden die nog het meest met *ie* uitgesproken worden. Een geval apart is *spinne-*

kop, waarin wel een *n* + medeklinker te vinden is, maar die medeklinker is zelf ook een *n* en bestaat ook eigenlijk alleen in de spelling. De lijn *spinnekop* op mijn kaartje is van Van Ginneken overgenomen, maar mag ook gelden voor de uitkomsten van onze enquête, met een merkwaardige bijzonderheid. Er schijnt nog zoiets als een *spienekop*-eiland midden in West-Brabant te bestaan, want ik heb deze notering ontvangen uit de plaatsen Oud-Gastel, Stampersgat, Beek en Oosterhout.

Ik gebruikte hiervoor het woordje 'nog' en gaf daarmee opnieuw aan dat de *ie*-uitspraak ouder is dan die met *i*. Daarover nu enkele historische opmerkingen. Zoals u op beide kaartjes kunt zien, lopen de lijnen die de Westbrabantse *ie*-vormen afbakenen door tot over de grens. En ze houden beslist niet op waar ik de lijnen niet verder getrokken heb, nee, ze omsluiten het hele oude hertogdom Brabant tot aan de taalgrens. De *ie*-uitspraak kan daarmee als typisch Brabants beschouwd worden, maar dan in de historische betekenis van het woord. West-Noord-Brabant is vanuit taalkundig oogpunt dus meer Brabants dan Oost-Noord-Brabant, waar o.a. dit specifieke kenmerk ontbreekt.

Vraag is nu: hoe komt dat westelijke Noord-Brabant aan de *ie*-uitspraak in een aantal woorden waar het Nederlands, maar ook het Oostbrabants en het Zeeuws een *i* hebben? Jac. van Ginneken denkt in zijn artikel in *De Ghulden Roos* van 1943 aan Antwerpse invloed. Het is niet zo moeilijk om het met die opvatting eens te zijn, nu er zolang en zulke intensieve betrekkingen bestaan tussen Antwerpen en West-Noord-Brabant, en tot op de dag van vandaag nog bestaan. Een Bergenaar ging bij wijze van spreken tienmaal eerder en meer naar Antwerpen dan naar Tolen. Op één punt verschil ik enigszins van mening met Van Ginneken en dat is de datering van het verschijnsel. Naar zijn mening is het verloop van alle *ie*-lijnen een gevolg van Antwerpse invloed tussen de 12e en 17e eeuw. Ik geloof dat hij daarmee het verschijnsel wat te laat geplaatst heeft. Latere, laten we zeggen 16e- en 17e-eeuw Antwerpse taalinvloed komt, vreemd genoeg in een groter gebied voor dan oudere. Een belangrijk gebied in dezen is het Land van Hulst dat bijv. wel *blijven*, *rijk*, of zelfs *kaiken*, *vaif* kent, een vrij laat Antwerps verschijnsel, maar daarnaast *kind*, *winter*, enz.

30. zaoleg nuwjaor

De Nieuwjaartijd is de enige waarvan ik me herinner dat er wat min of meer typisch West-brabantse folklore te beleven was. Op Oudejaarsdag en wat minder op Nieuwjaarsdag werd er 'gezongen'. Dat betekende dat er in de loop van de dag kinderen, in groepjes of soms ook alleen, voor de buitendeur gingen staan, een wensliedje zongen, daarvoor beloond werden met een cent en weer verder trokken. Er waren meerdere liedjes in zwang, maar het best herinner ik me toch het volgende:

Ouwejaorke zoete,
tfaarken ee fier voete.
vier voeten en jinne stèert,
tis èn koppeltje wörste wèerd.

Aan dat zingend langs de deuren gaan werd beslist niet door alle kinderen meegedaan. Het geheel was duidelijk sociaal bepaald; eigenlijk zag je alleen zgn. arbeiderskinderen. Ouders die zich wat meer voelden, vonden dat het hele gebeuren teveel herinnerde aan het bedelen, wat het oorspronkelijk natuurlijk wel geweest zal zijn. Als zij hun kinderen zouden toestaan aan het 'zingen' mee te doen zou dat wel eens uitgelegd kunnen worden als toch een teken van armoede.

Maar nu het liedje zelf, dat ons natuurlijk in de eerste plaats interesseert vanwege de taaleigenaardigheden die erin voorkomen. Ten dele zijn ze in deze rubriek al eens aan de orde geweest, zoals de vorm *ouwe* en de stijgende diftong in *jinne* ('ene'). Een heel ouderwets verschijnsel waar we het nog nooit over gehad hebben, is dat van de achtergeplaatste bijvoegelijke bepaling. In het versje

ziet u *zoete* staan ná het woord waar het iets van zegt, terwijl het in tegenwoordig taalgebruik er normaal vóór zal staan: 'n *nuwe fiets*. De volgorde *ouwejaorke zoete* is eigenlijk middeleeuws, komt ook in de 17e eeuw nog wel voor, maar is daarna uit het levende taalgebruik verdwenen. We kennen deze 'omgekeerde' volgorde nu alleen nog in vaste formules, zoals 'God almachtig, Staten-Generaal', en in versregels die van generatie op generatie overgenomen zijn, zonder dat er iets aan veranderde. Ons versje schijnt dus wel van behoorlijke ouderdom te zijn.

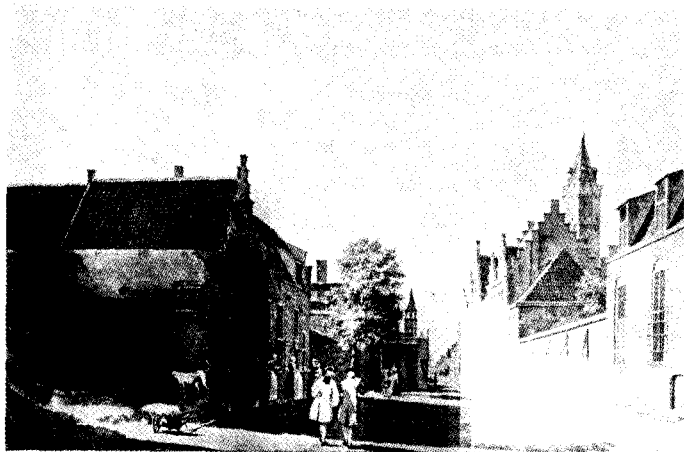
Een kleinigheid: hoort u ook dat de klinker van *jaor* net iets anders is dan die in *jaorke*?

De tweede regel begint met *tfaarken* dat ik aan elkaar geschreven heb en met een *-f-*, want zo hoor ik het. Die oorspronkelijke *v* is stemloos geworden doordat hij voorafgegaan wordt door een *t-*, die van nature stemloos is. Maar waarom is het in regel 2 *fier* en in regel 3 *vier*? Merkwaardig genoeg ook door een *t-* in het eerste geval, want al ziet u hem niet meer, hij heeft er gestaan en zijn werk gedaan. In sommige zinnestukjes duikt hij weer op: *eetie vier voete*? Denkt u voor iets dergelijks maar eens aan uw uitspraak van 50, 60 en 70, die u, als u het korrekt doet, ook in het Algemene Nederlands met een *f* en een *s* laat beginnen, veroorzaakt door een nu verdwenen *t*, die er in 80 nog wel is en bij zeer-ouderen ook nog in *tnegentig*.

De oplettende lezer zal het verschil gezien hebben in de verkleinwoorden *ouwejaorke* en *koppeltje*. De verkleiningsuitgang is in het Westbrabants doorgaans *-ke* of een variant daarvan: *takske*, *pirke*, *fietske*, *pletske*. Er zijn enkele groepen zelfstandige woorden die *-tje* hebben, waaronder de woorden die op *-el* eindigen: *appeltje*, *trommeltje* en dus *koppeltje*. Van het woordeinde naar het einde van het jaar is in dit geval een kleine stap. Ik eindig nu zelf ook, met een ander Nieuwjaarsversje, waarvan ik de laatste regel graag tot de mijne maak en richt tot al mijn lezers:

D'r is nog wel een goeie vrouw
 Die nog wel wa geve wou,
 Veul mag se geve,
 Lang mag se leve,
 Kommet jaor op deze dag
 Oop 'k da se leve mag,
 Jao, jao, tis waor,
 Kwens oe zaoleg Nuwejaor.

31. tis koud in wouw

Wouw in de 18e eeuw

De titel van dit stukje lijkt wel op een weerbericht, maar dan zou het toch verbazen dat het koude weer alleen in het kerkdorp Wouw zou zijn te vinden. Natuurlijk heeft Wouw wel iets apart, dat blijkt o.a. uit het feit dat een luchtfoto van Wouw in heel Nederland te zien is op het omslag van de Gouden Gids, maar koud weer alleen in Wouw zou toch tot de merkwaardige natuurverschijnselen behoren. Bovendien gaat het mij in deze rubriek toch voornamelijk om taalverschijnselen en vandaag dan een zoals te zien is aan het *koude Wouw*.

Ik wil mijn titel gebruiken als aanknopingspunt voor een kleine taalkundige verhandeling over de goede spraakklank *d*, die in de loop der tijd zoveel te verduren heeft gehad. Dat begon al in de Middeleeuwen, de periode van 1100 tot 1500, toen die *d* in een aantal woorden is verdwenen of veranderd in een andere klank. Het ging dan altijd om een *d* die tussen klinkers stond: *veder* werd *veer*, *boedel*: *boel*, *vlieder*: *vlier*, *schade* werd *scha*, *slede*: *slee*. De *d* die tussen een *ou* en een *e* in stond veranderde in *w*, bijv. *goude* werd *gouwe*, *vouden*: *vouwen*, enz. Let wel: de *d* onderging deze veranderingen uitsluitend als hij tussen klinkers stond; *einde* bleef dus *eind(e)*.

En om de zaak nog ingewikkelder te maken ontstond in dezelf-

de periode een andere regel, nl. een waardoor elke *e* op het eind van een woord afviel; *vrouwe* werd *vrouw*, *kerke* werd *kerk*, althans o.a. in de Brabantse dialecten. U begrijpt nu dat deze tweede regel van invloed is geweest op de eerste, immers als eerst de *e* verdween, stond de *d* in een aantal woorden niet meer tussen klinkers en dan bleef hij waar hij stond.

Laten we nu eens zien hoe dat gegaan is met het woord *koude*. Wij kennen in het Westbrabants, net als in het Nederlands; twee woorden *koude*: *kem kouw* ('ik heb kou') en *tis koud* ('t is koud'). Voor wie nog heeft leren ontleden: het eerst, *kouw*, is een zelfstandig naamwoord, het tweede een bijvoegelijk naamwoord. Waarom is het nu *kou* naast *koud*? Doordat bij het tweede woord eerst de *e* verdwenen is, zodat de *d* (uitgesproken als *t*) kon blijven staan. Het zelfstandige naamwoord *koude* zag eerst zijn *d* verdwijnen, *kouwe*, en daarna kon alsnog de *e* afvallen.

Hoe komt het nu dat het Westbrabantse plaatsje *Wouw* heet, terwijl er bijv. in Noord-Holland zoveel dorpen liggen met namen als: *Hoogwoud*, *Westwoud*, *Oostwoud*, *Nibbixwoud* en ook *Woud* (dit laatste is trouwens ook familienaam)? In het Noorden heeft blijkbaar alleen de regel van de *e*-afval gewerkt zodat er voor de *d*-regel geen kans meer was. Bij ons is het net andersom gegaan: *Woude* werd eerst *Wouwe* en vervolgens *Wouw*. Dat klopt ook aardig met wat oude teksten laten zien: In 1488 wordt bijv. nog gesproken van de *Woutse Beke* (*Ghulden Roos*, jrb. 10:119) en ook op kaarten uit die tijd staat meestal *Woude*. Maar toch komen in de 16e eeuw al spellingen voor zonder *d*; trouwens in Noord-Brabant komen familienamen voor die van de plaatsnaam zijn afgeleid en daaronder treffen we alle drie de varianten aan: *v.d. Woude*, *v.d. Wouwe* en *v.d. Wouw*.

De betekenis van de plaatsnaam zal iedereen duidelijk zijn. De naamkundigen weten ons te vertellen dat de plaatsnamen met *Woud* en varianten wijzen op een heel oud bos, in tegenstelling tot plaatsnamen met *-bos*. De *Wouwse Plantage* heeft dus eigenlijk met het oude woord *Wouw* niets te maken, want het dorp bestond al lang voordat die plantage werd aangelegd; dat scheelt misschien wel duizend jaar. Strikt en taalkundig genomen is *Wouwse Plantage* een tegenstrijdige naam, immers een *woud* was een wild bos, een *plantage* werd door mensen aangeplant. Misschien geven de inwoners van het dorp daarom ook wel de voorkeur aan de naam *De Pin*.

32. schetsen en sliederen

Twee soorten ijsvermaak stel ik in dit aan de weersomstandigheden aangepaste stukje voor: het schaatsen en het baantje glijden, door de Westbrabanders resp. aangeduid met de termen boven dit stukje. Schaatsen zoals wij die tegenwoordig kennen zijn van betrekkelijk jonge datum en dan bedoel ik nog niet eens de heel moderne Noorse schaatsen, maar de oudere Friezen, die tenminste toch één belangrijk ijzeren onderdeel hadden. De oudste schaatsen waren van been gemaakt, dat wil zeggen in de regel van het schenkelbeen van paard of rund, het bot tussen knie en spronggewricht. In Zuid-Holland komt de naam *schenkels* nu nog voor, maar dan natuurlijk voor de hedendaagse schaatsen, want ze rijden daar nu ook niet meer op botte beenderen. De naam herinnert ons nog aan de oudste soort schaats. Dit gebeurt trouwens wel vaker dat een naam wordt overgedragen op een nieuwe verbeterde uitvoering van een gebruiksvoorwerp. Bij de namen 'vergiet' hebben we er ook enkele gezien dit uit een tijd stamden waarin het voorwerp van heel ander

materiaal gemaakt was dan het moderne vergiet.

Schaatsen heten in Westbrabant *schetsen*, hetzelfde woord uiteindelijk als het Nederlandse *schaatsen*. Geen oorspronkelijk Nederlands woord, maar een ontlening uit het Frans, waar de vorm *escache* of *échasse* voorkomt. Of het leenwoord samen met de nieuwe houten schaatsen overgenomen zijn is nog maar de vraag, want *escache/échasse* is in het Frans de naam voor 'stelten' en in die betekenis komt *schaatsen* ook in het Nederlands voor. Het gemeenschappelijke tussen stelten en schaatsen is dat ze beide onder de voeten gebonden worden en dat verklaart de betekeniswijziging die het woord heeft ondergaan. Het heeft ook enkele vormveranderingen meegemaakt bij de overneming in het Nederlands. Zo is de eerste lettergreep helemaal verdwenen, maar dat is bij Franse ontleeningen niet zo zeldzaam. We hebben dat zelf al eens gezien bij de naam *st(r)amijn* voor het algenoemde vergiet, die uit het Franse *estamine* ontstaan is. Ook het inlassen van een *-t-* komt bij zulke woorden voor: *kaatsen* is bijv. uit *chasser*, *plaats* uit *place*.

Ons *schetsen* heeft ten opzichte van het Nederlandse *schaatsen* dezelfde klinkertegenstelling als ook te zien is in *ketsen* naast *kaatsen*, *plets* (stoepje) naast *plaats*, *tets* (tepel van een varken) naast *taats*. Opvallend is dat al deze woorden uit het Frans afkomstig zijn. Blijkbaar heeft het Westbrabants en in het algemeen het Antwerps-Brabants bij ontleening een korte Franse *a* veranderd in een *e*, terwijl het Nederlands er een lange *aa* van maakte. Er was één voorwaarde: de *a* moest voor *-ts* staan.

Dan is er nog die andere vorm van ijspret waar geen speciaal gereedschap voor nodig is, alleen een paar klompen of gladde zolen. Het woord daarvoor, *sliederen*, is in een groot deel van West-Europa in allerlei gedaanten bekend. In Nederlands Limburg vindt men de uitspraak *slidderen*, waaraan u kunt zien dat de tegenstelling *i-ie* niet beperkt is tot de woorden van onze enquête. *Sliederen* is een zgn. frekwentatief, dat wil zeggen een werkwoord dat een herhaalde of in kleine bewegingen verrichte handeling uitdrukt. Zo is er *blikkeren* naast *blikken*, *klapperen* en *klappen*, *slingeren* en *slingen*. En zoals er een *bibberen* bestaat naast *beven*, zo hoort *sliederen* bij *sleden*. Ons *sliederen* is daarmee ook taalkundig een bepaalde manier van glijden.

33. bomijs

Bomijs is niet het woord dat de Westbrabander gebruikt om het geluid weer te geven dat ontstaat als iemand hetzelfde overkomt als de heer op het hierbij afgedrukte plaatje, al heeft *bomijs* wel met geluid te maken volgens de deskundigen. *Bomijs* is, ook in het Nederlands, de naam voor ijs waaronder het water verdwenen of gezakt is, zodanig dat er zich een holle ruimte onder bevindt. Het ijs

is meestal licht van kleur en kinderen vinden het leuk om erop te stampen totdat het in stukken breekt. Bij dat stampen ontstaat een geluid dat doet denken aan de klank van holle vaten. Dat galmen van deze laatste heet wel *bommen* en daarom wordt ijs dat bomt, *bomijs* genoemd.

Er zijn ten westen van Breda, behalve dit, zeker nog drie andere woorden in gebruik, die veel meer spreektaalwoorden zijn. Ik begin met de eenvoudigste: *kraakijs*, dat in het zuidwesten van ons gebied aangetroffen wordt en dat waarschijnlijk wel met het werkwoord *kraken* samenhangt, al is het volgens anderen niet uitgesloten dat het woord *kreek*, voor bepaald soort stilstaand water, ermee te maken heeft.

Papieren zolder komen we vooral tegen in de Westhoek, het gebied van Fijnaart en Klundert. Afzonderlijk zijn de woorden *papieren* en *zolder* goed te begrijpen, maar in combinatie met elkaar wordt het op het eerste gezicht wel wat vreemd, nog vreemder als we bedenken dat *papieren zolder* ook gezegd wordt voor 'zand dat vochtig is geworden doordat er met schoenzool of klomp op geklopt is'. In het geval van *bomijs* heeft *papieren* wel de betekenis 'onsterk, onbetrouwbaar', en *zolder* is hier 'vloer'. In het Zaaans wordt *papieren zolder* ook gebruikt voor drassig land waar men

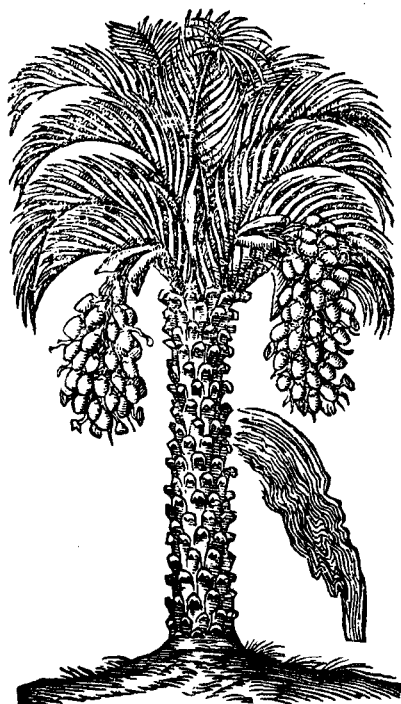
doorheen zakt, en dan zijn we al dichtbij het vochtige Westbrabantse zand.

Nog een beeldende naam is tenslotte *kelderijs*, uit de omgeving van Zundert. Het wordt ook wel omschreven als 'onderkelderd ijs' en verwijst weer naar de holle ruimte eronder.

Omdat het toch zo koud is, nu ik dit schrijf, moet ik ook maar eens iets zeggen over een van de meestgebruikte woorden van de laatste weken, nl. *vriezen* en meer speciaal de vorm *gevrozen*. Die *-z-* in *gevrozen* uit het Westbrabants treft u, zoals u weet, niet aan in het Nederlands, dat immers *vriezen - gevroren* heeft, net als *verliezen - verloren*. Deze sterke werkwoorden hebben die onregelmatigheid van *r* naast *z* als gevolg van nu juist een bepaalde regel. Onze dialecten, of liever de dialectsprekers in het verleden, hebben deze ogenschijnlijke onregelmatigheid ongedaan gemaakt door de verleden tijdsvormen op dit punt aan die van de tegenwoordige tijd aan te passen; een vereenvoudiging dus: *vriezen - vroor - gevroren* werd *vriezen - vroos - gevrozen*, allemaal met een *z*, die dan op het eind van een woord noodgedwongen *s* wordt. Dit vereenvoudigingsproces is ook in het Nederlands begonnen, denkt u maar aan *kiezen - koos - gekozen*, dat in het Middelnederlands nog *kiezen - koor - gekoren* luidde; de vorm *uitverkoren* herinnert daar nog aan. Maar *kiezen* is in het Nederlands toch praktisch het enige geval en we kunnen er weer uit konkluderen dat de kultuurtaal vaak behoudender is dan de dialecten.

34. smerlappen en appelsienen

Sadel-boom.

Smerlappen en *appelsienen* zijn benamingen voor vruchten die in Europa niet inheems zijn. Ze komen uit de zgn. warme landen – wel eens aardig om daar nu aan te denken –, het zijn Zuidvruchten. Bij de tweede vrucht is volgens sommigen de herkomst ook al aan de naam zelf te zien, want die zou betekenen *appel de Chine*, d.w.z. appel uit China. Nu zijn er volgens anderen alweer diverse redenen om aan die naamsverklaring te twijfelen. Ten eerste zou *appel de Chine* in Frankrijk ontstaan moeten zijn, want er is geen andere taal die dit soort *kombinaties in deze vorm kent*. Het feit dat een appel in het Frans *pomme* heet, hoeft geen bezwaar te zijn, want bij ontlening worden soms ook delen van woorden vertaald. Bezwaarlijker is dat het voorzetsel *de* spoorloos zou moeten zijn

verdwenen. Merkwaardig is de naam *appelsien* dan ook in het licht van het feit dat China nooit sinaasappelland bij uitstek geweest is.

Er is nog iets vreemds aan de hand met die *appelsien*. Enerzijds is deze naam algemeen in de Nederlanden bekend, dus waarschijnlijk al erg oud, maar anderzijds is de vrucht zelf pas vrij laat gemeengoed geworden. Ik herinner me dat het eten van sinaasappels in mijn jeugd een zeldzaamheid was en pas na de oorlog langzaam aan meer voorkwam, misschien wel gestimuleerd door het onsterfelijke lied 'Daar zijn de appeltjes van Oranje weer'.

Een andere kwestie is weer hoe *appelsien sinaasappel* kon worden. Een omzetting als deze komt in de Nederlandse dialecten wel

vaker voor, bijv. *pissebed* dat *beddepisser* wordt, de naam zowel voor de paardebloem als voor het stekelvarken, maar bij dit woord zou men kunnen zeggen dat de nieuwe vorm dezelfde elementen heeft als de oude, terwijl de *aa* van *sinaasappel* in *appelsien* helemaal afwezig is. Die *aa* moet wel van *China* komen, maar dat is nu juist de Nederlandse naam voor dat land, en niet de Franse, zodat het erop begint te lijken dat beiden woorden een eigen ontstaans-geschiedenis hebben.

Huib Hogerheijde, medewerker van het Amsterdamse Instituut voor Dialectologie, van wie ik veel van het voorafgaande te weten ben gekomen, kent nog een andere naam voor de oranje sinaasappel, die in vroeger tijd ook in ons gebied bekend geweest is en wel *citroenappel*. Wat hij voor zijn verdere onderzoek nu graag zou willen weten is of dit *citroenappel* hier nu nog bestaat. Als er lezers zijn die hem daar over kunnen inlichten, zal hij dat zeer waarderen (adres: Keizersgracht 569-571, Amsterdam)

Taalkundig bezien is de naamgeving voor de andere Zuidvrucht, nl. de dadel al even interessant. *Smerlappen* is naar het schijnt een typisch zuidelijke naam. Het woord staat o.a. in het beroemde *Antwerpsch Idioticon* (= woordenboek) van Cornelissen en Vervliet. Zelf heb ik het in West-Brabant meermalen gehoord. Men zegt dat dadels *smerlappen* heten omdat ze zo kleverig zijn dat men er smerig van wordt. Letterlijk is *smeerlap* een lap waarmee iets kan worden ingesmeerd. Dan is het maar een kleine stap naar 'een lap die smerig is' en weer een kleine stap naar 'een smerig iets of persoon'. In mijn stukje over de kou in Wouw heb ik het verschijnsel van de uitval van de *d* besproken. In verband met de Westbrabantse naam *vijgedalen* voor dadels kan ik daar op terugkomen. De oorspronkelijke vorm van het woord is nl. *dadel*, ontleend aan het Italiaans: *dattilo*. De Nederlandse *-d-* stond, zoals de lezer weet, tussen klinkers in een wankel positie. Het was spoorloos verdwijnen of overgaan in *j* of *w*. Het werd in dit geval verdwijnen: *daol*. In de meergebruikte vorm *vijgedaolen* zit op het eerste gezicht de naam van een andere zuidvrucht, de vijg. Toch is dat maar schijn; *vijge* is langs wonderlijke wegen ontstaan uit *gekonfijte*, een moeilijk woord dat daardoor diverse vervormingen heeft ondergaan: *fijtedaolen*, *vette dalen*. Meestal gaan vervormingen in de richting van al bestaande, verwante woorden. Van daar dat *fijte* onder invloed van het bekende *vijg* toch uiteindelijk *vijge* geworden is.

35. 100 jaar dialektonderzoek

Belangstelling voor de taal is al bijna zo oud als de mensheid zelf. Dat hangt natuurlijk samen met de functie die de taal vervult, het overbrengen van mededelingen, gedachten en gevoelens. Een instrument dat tot zulke in wezen verbijsterende dingen in staat is, moet wel heel bijzonder zijn. Taal is ook al heel lang voorwerp van studie geweest. De wijsgeren uit de Oudheid hielden zich o.a. bezig met de vraag of de taal aangeleerd wordt of aangeboren is. Tegenwoordig is men van mening dat voor alle twee de standpunten wel wat te zeggen is.

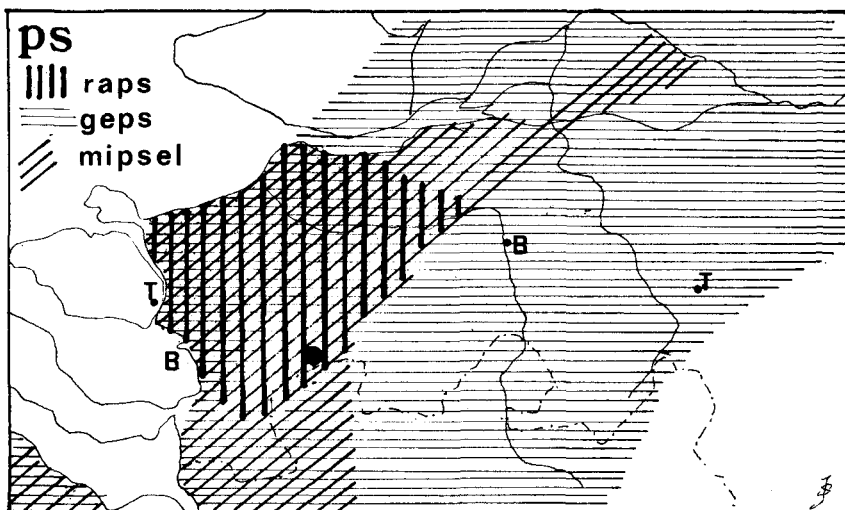
In de loop van de 19e eeuw ontwikkelde zich een nieuwe tak aan de boom van de taalwetenschap en wel die van de zgn. vergelijkende taalwetenschap. Taalkundigen van deze richting waren geboeid door de vele overeenkomsten die er tussen een groot aantal talen bestaan. En al gauw kreeg men het idee dat die talen familie van elkaar moesten zijn en dus moesten afstammen van eenzelfde oertaal. Een paar voorbeelden: het telwoord *drie* luidt in het Latijn *tres*, in het Grieks *treis*, in het Oudindisch, de taal van India *trayah*, in het Litauw *trys*, in het Engels *three*, in Antwerpen *draai*. De kleur *rood*: Engels *red*, Westbrabants *rôôd*, Oudindisch *rudhirah*, Litauw *raudas*, Oudbulgaars *rude*, enz.

Dat die verwantschap niet op alle punten zo duidelijk was, werd geweten aan allerlei storende invloeden van mode, vervorming, ontlening, enz. De taalkundigen zochten ook bij voorkeur naar die talen die het minst van stoornissen te lijden hadden gehad, en zo kwam het dat in de 19e eeuw ook de belangstelling voor de dialecten toenam. Dialecten op het platteland, zo redeneerde men, waren in dit opzicht het zuiverst gebleven. Er waren geleerden die zich juist speciaal toedeedten op de studie van die streektalen. Dat wil zeggen dat ze zich in de eerste plaats gingen bezig houden met het verzamelen van gegevens over die dialecten, want dialectwoordenboeken, waarin alles opgezocht kan worden, bestonden er toen nog niet. Men moest 'de boer op'. Er is ook geen betere methode voor dialektonderzoek dan deze direkte wijze van verzamelen, maar er is ook geen methode die zoveel tijd kost.

Vandaar dan ook dat al gauw gedacht werd aan een schriftelijke vorm van verzamelen. Zo werd in Nederland in 1879 het plan opgevat en uitgevoerd tot het uitsturen van een vragenlijst met de bedoeling op grond daarvan te komen tot een dialectkaart van Nederland. Het was niet voor niets een initiatief van het Aardrijkskundig Genootschap. Het vragenformulier werd ingevuld teruggestuurd vanuit ruim 200 plaatsen, verspreid over heel Nederland. Deze enquête is daarmee de eerste in zijn soort en zoals u misschien al opgemerkt hebt, intussen 100 jaar oud geworden. Dat feit is voor het Amsterdamse Instituut voor Dialectologie aanleiding geweest voor een aardig maar ook boeiend initiatief, nl. de vragenlijst uit 1879 nog eens en wel heel mooi te laten herdrukken en uit te sturen.

U begrijpt de bedoeling: men wil proberen aan de weet te komen welke veranderingen in de dialecten zich in de afgelopen 100 jaar voltrokken hebben en welke niet. Er zijn nu al een aantal deskundigen aangezocht om de uitkomsten van beide enquêtes met elkaar te vergelijken en daarvan verslag te doen in het boekwerk dat ter gelegenheid van 100 jaar dialectonderzoek in de loop van dit jaar nog zal verschijnen. U begrijpt ook dat dit opmerkelijke plan het best zal slagen als we over gegevens kunnen beschikken uit dezelfde plaatsen als in 1879. Daarom heeft het Amsterdamse Instituut vooral zijn korrespondenten in die plaatsen met nog meer aandrang dan anders verzocht om aan de enquête mee te doen. De dialectgeografie is een van die wetenschappen die alleen kunnen bestaan dankzij de medewerking van amateurs, in dit geval de dialectsprekers. En onze ervaring is dat zij er minstens zoveel plezier aan beleven als de taalkundige. Dus, als u op zoek bent naar een zinvolle en aangename tijdspassing, hier is het adres: Instituut voor Dialectologie, Keizersgracht 569-571, Amsterdam.

36. rot as 'n mipsel

In het Westbrabants bestaat een uitdrukking om aan te geven dat iets, en dan speciaal textiel, niet erg sterk meer is: 'dad is zo rot as 'n mipsel'. Nu is een *mipsel* een soort vrucht die gegeten wordt als hij enigszins rottig is. De vergelijking is dus wel begrijpelijk. In *mipsel* hebben we weer een woord dat uit het klassieke Latijn overgenomen is. In die taal luidt het woord *mespila*. Behalve klankverschil is er tussen deze twee vormen ook nog een opmerkelijk verschil wat de medeklinkers middenin in het woord betreft. Het Latijnse woord heeft *sp*, ons dialect *ps*. Deze omzetting heeft niet alleen plaatsgevonden bij woorden die uit een andere taal overgenomen zijn, maar ook bij inheemse woorden. Als ik het bij mezelf naga is *mipsel* heel wat gemakkelijker te zeggen dan *mispel*. Uit het kaartje blijkt dat veel mensen er ook zo over denken, maar het meest toch de Westbrabanders. Ons gebied is als het ware de haard van het verschijnsel, want bij ons worden vrijwel alle woorden die daarvoor in aanmerking komen op dit punt veranderd, dus gemakkelijkt. *Raps*, *geps* en *mipsel* illustreren dat op mijn kaartje doordat ze laten zien dat de *ps*-uitspraak achtereenvolgens uit de woorden verdwijnt, naarmate men verder van West-Brabant vandaan gaat.

Het aantal woorden met de medeklinkerkombinatie *sp* is in

onze dialecten, maar ook in het Nederlands vrij gering. Prof. van Ginneken heeft nog kaartjes getekend van *kwispelen*, *berispen*, *oprispen*, *wesp* en *hesp* in de betekenis 'ham', maar die woorden zijn voor ons toch niet allemaal even belangrijk. *Berispen* en *oprispen* komen bijv. in onze streken volgens mij nauwelijks voor. *Kwispelen* alias *kwipselen* zeker wel. De laatste vorm komt alleen in het westelijke deel van West-Brabant voor. Van een Westbrabants *hesp*- heb ik nog nooit gehoord. Volgens Van Ginneken komt dat woord voor tegen de Belgische grens aan; de vorm moet dan *eps* luiden. *Weps* komt in deze vorm in een heel groot deel van Nederland voor. Behalve bij ons nl. ook nog het oosten en noordoosten.

Zowel bij *raps* als bij *geps* hoort een werkwoord, *rapsen* en *gepsen*, maar in het eerste geval is dat woord waarschijnlijk ouder dan het zelfstandig naamwoord, terwijl *gepsen* afgeleid is van *geps*. Het werkwoord *gepsen* ken ik eigenlijk alleen van mijn moeder die vroeger vaak moest zeggen: 'ze is 'm gaon gepse' en dan bedoelde: ze is er vandoor. Zijn er nog meer mensen die het woord in deze betekenis kennen? Voor hen doe ik dan speciaal deze voorlopige proeve tot verklaring. In het veeldelige *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, het beste en uitvoerigste woordenboek in zijn soort ter wereld, waar vrijwel alle woorden die na 1600 ooit in het Nederlands bestaan hebben, met uitvoerige verklaring in te vinden zijn, staat bij *gespen* de volgende betekenisomschrijving: 'Door een of meer gespen vastmaken', in het bijzonder van kledingstukken. Daarnaast bestaat ook de uitdrukking *iemand gespen*, b.v. in zijn harnas. wat weer gezegd werd als iemand ten strijde zou trekken. Op die wijze vermoed ik dat het betekeniselement 'weggaan' in *gepsen* gekomen is.

Op mijn kaartje staat dit keer een plaats aangeduid die daar normaal niet te vinden is: *Nispen* en wel om de bijzondere reden dat ook deze plaatsnaam onderhevig geweest is aan de omzettingsregel *sp* wordt *ps*. Dat is voor het eerst duidelijk gemaakt door prof. Weijnen in het Jaarboek 1943 van *De Ghulden Roos*. *Nispen* bestaat uit twee delen: *nes* of *nis*, dat 'laaggelegen land' betekent, en *apa* 'watertje'; samen betekenen ze dus: 'watertje door laaggelegen land'. Lange tijd is het *Nispe* e.d. gebleven. Pas in 1583 komt de spelling *Nipsse* voor. De omzettingsregel schijnt dus wel niet zo erg oud te zijn, wat nog wordt bevestigd door het feit dat het eiland Tolen de regel niet kent. Het verschijnsel dateert dus waarschijnlijk van rond 1600.

37. *toolse familienamen*

Een heel aparte tak van de historische taalkunde is de richting die zich bezig houdt met de studie van de familienamen, dat wil zeggen onze achternamen. Het ontstaan van het verschijnsel familienaam is op zich al bijzonder boeiend, doordat het zo'n duidelijk beeld geeft van de inrichting van onze samenleving in vroeger tijd. We zien eraan welk standsverschil er toen bestond, welke beroepen er waren en hoe belangrijk ze waren. Familienamen van nu illustreren ook welke menselijke eigenschappen zó typerend gevonden werden dat iemand ernaar genoemd werd: *De Groot*, *De Bruin*, enz. Sportieve prestaties konden tot naamsvorming leiden: veel mensen die de naam *De Koning* of *De Keizer* dragen, stammen af van een voorvader die koning of keizer in een schuttersgilde geweest is. Ook de migratie, de trek, in het verleden wordt weerspiegeld door de familienamen. Tenslotte is er dan nog het bekende feit dat familienamen per streek verschillen. Op die kant van de zaak wil ik in dit en het volgende stukje wat nader ingaan.

Over het voorkomen van de familienamen in Nederland zijn wij uitstekend, om niet te zeggen, volledig ingelicht, dank zij het *Nederlands Repertorium van familienamen*, een reeks boekwerken waarin de namen van alle Nederlanders die in 1947 leefden, opgenomen zijn. Van elke provincie verschijnt een afzonderlijk deel, dat natuurlijk de namen in die provincie bevat, maar ons ook inlicht over het aantal personen dat een bepaalde naam draagt en in welke plaatsen zij wonen. Waarom dat jaartal 1947? Doordat het laatste deeltje van elk formulier van de Volkstelling in dat jaar, beschikbaar gesteld is aan het Naamkunde-bureau te Amsterdam, met de bedoeling op grond daarvan een overzicht te publiceren van alle Nederlandse familienamen. Dat wordt, zoals u begrijpt, intussen met voortvarendheid gedaan, sterker nog, de reeks is al bijna compleet, waarmee een naslagwerk tot stand gekomen is, zoals nog in geen ander land bestaat.

Op het eiland Tolen, zo schrijft Dr. P.J. Meertens in zijn Inleiding bij het Repertorium van de Zeeuwse familienamen, komen (in

1947) 6 familienamen in één gemeente meer dan 100 keer voor. In Tolen zelf is dat *Schot*, in St. Annaland *Goedegebuure*, *Rijnberg* en *Scherpenisse*, in Stavenisse *Moerland* en in St. Maartensdijk *Hage*. Deze namen komen ook in de andere Toolse plaatsen veel voor. Daarnaast zijn er nog een aantal namen die doordat ze door zoveel mensen op Tolen gedragen worden, typerend voor het eiland mogen heten: *Quist*, *Geluk*, *van Dijke*, *Lindhout*, *Den Engelsman*, *Potappel*, *Heijboer*, *Deurloo*, *Van Gorsel*, *Hoek*, *Van Vossen* en *Bolier*. Dat die namen in een bepaald gedeelte van de provincie Zeeland gekoncentreerd zijn, net zoals andere namen weer veel voorkomen in andere delen van de provincie, hangt natuurlijk samen met het feit dat die Zeeuwse 'gedeelten' door het water van elkaar gescheiden zijn. Maar opmerkelijker is dat de in geografisch opzichte minst brede scheiding, die tussen Tolen en West-Brabant, ook nu weer, net als we bij vorige gelegenheden gezien hebben, een veel scherpere grens blijkt te zijn dan de andere, bredere wateren. Om dat te illustreren vergelijk ik even de totalen van de 6 eerst genoemde namen in Zeeland en in Noord-Brabant. *Schot* komt in heel Zeeland 432 maal voor (op Tolen alleen 248), in Noord-Brabant 151. *Goedegebuure* resp. 230 (Tolen 126) tegen 22. *Rijnberg* 230 (116) tegen 9. *Scherpenisse* 207 (110) tegen 30. *Hage* 565 (318) tegen 74. *Moerland* 378 (228) tegen 86, terwijl het aantal inwoners van Zeeland in 1947 260.800, dat van Noord-Brabant 1.180.133 bedroeg.

Deze tegenstelling Zeeland-Noord-Brabant wijst er op dat veel familienamen pas vrij laat, rond 1600, ontstaan zijn. Opvallend is ook dat de 86 Noordbrabantse *Moerlanden* vooral gevonden worden in Willemstad, Klundert, Fijnaart en Dinteloord, plaatsen die in de loop van de 16e eeuw vanuit Holland bevolkt zijn.

38. brabantse familienamen

In het Noordbrabantse deel van het *Repertorium van Nederlandse familienamen*, net als de andere delen een uitgave van Van Gorcum te Assen, komen bij elkaar 38.409 verschillende namen voor. De meestvoorkomende blijkt *Jansen* te zijn, wat u misschien wel verwacht had, maar wat toch niet zo vanzelfsprekend is, want de meestvoorkomende naam in heel Nederland is een andere, nl. *De Vries*. In Zeeland behoort *Jansen* ook tot de zeer frekwente namen, maar haast net zo vaak zien we daar de vorm *Janse*, die in Noord-Brabant vrijwel niet voorkomt. *Janse* behoort met zijn *-se*-uitgang, ontstaan uit *-zoon*, tot een namentype dat specifiek Zeeuws genoemd kan worden: *Louwerse, Roelse, Joosse, Adriaanse, Flipse*, enz.

Ook Noord-Brabant kent enkele namentypen die vooral eigen zijn aan het namenbestand van deze provincie. Het belangrijkste in dit opzicht zijn de zgn. herkomstnamen. Daarmee worden namen bedoeld die afgeleid zijn van een lokaliseerbare aardrijkskundige naam. Enkele voorbeelden: *Van Riel, Van Loon, Van Dorst, Van der Wouw, Van Bakel, Van Dongen*, maar ook: afleidingen als *Borghouts, Elsackers, Oerlemans* en *Verhees* en *Verdaasdonk*, deze laatste ontstaan uit *Van der Hees* en *Van der Daasdonk*.

In zijn Inleiding bij het Brabantse *Repertorium* heeft H. Buitenhuis, medewerker van het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde te Amsterdam, dat de *Repertoria* samenstelt, bijzondere aandacht besteed aan de familienamen die meer dan 100 keer voorkomen. Die namen worden gedragen door ruim 823.000 mensen, dat was in 1947 70% van de totale Noordbrabantse bevolking. 180.000 van deze personen dragen een naam waarin een aardrijkskundige naam zit die in Noord-Brabant zelf te lokaliseren is. Dat is een buitengewoon hoog gemiddelde vergeleken met andere provincies van Nederland. Het wil eigenlijk twee dingen zeggen. Ten eerste dat deze wijze van naamgeving inheems is, maar ook dat de dragers van zulke namen in de provincie zelf woonachtig bleven, vaak zelfs in de naaste omgeving gingen wonen van de plaats waar ze vandaan kwamen.

Een voorbeeld ter illustratie: de naam *Van Herel* wijst erop dat een voorvader eens uit Heerle weggetrokken is en in zijn nieuwe woonplaats daarnaar vernoemd werd. De naam *Van Herel* kwam in 1947 voor in Breda, Dinteloord, Oudenbos, Oud-Gastel, Roosendaal, Steenbergen en Tilburg; totaal 48 keer. Voor zover ik kan nagaan wordt de naam in andere provincies niet aangetroffen en zeker niet in Zeeland. Tilburg is de plaats die het verst van de plaats van herkomst ligt, maar afgezien daarvan – het gaat maar om 4 keer *Van Herel* in Tilburg – kunnen we vaststellen dat het een typisch Westbrabantse familienaam is, in twee opzichten: de naam is hier ontstaan en de huidige naamdragers wonen ook nog hier.

Minder sprekend, maar voor wie bedenkt wat er sinds het ontstaan van zo'n naam allemaal gebeurd kan zijn aan verhuizingen en migraties, toch nog opmerkelijk zijn de getallen met betrekking tot de naam *Van Gastel*. In totaal kwam die naam 833 keer voor, en wel in heel Noord-Brabant. Maar er was wel verschil. Rechts van een noord-zuid lijn die bij Tilburg getrokken kan worden, is de naam 209 keer genoteerd, dus in West-Brabant nog 624 keer. Van die Oostbrabantse *Van Gastels* woonden er 101 in Eindhoven, maar dat hoeft niet te verbazen, want door de belangrijke industriële ontwikkelingen heeft die stad enorm veel immigranten aangetrokken. Maar wel opmerkelijk is dat er in Roosendaal evenveel *Van Gastels* geteld zijn, als in heel Oost-Brabant. Zo geeft zo'n enkele familienaam al een aardig beeld wat er met honderden Noordbrabantse namen gebeurd is. Ook die 5 *Van Gastels* in Oud-Gastel, die misschien heimwee hebben gekregen.

39. *tullepetaonen*

De meest beschermde diersoort van de laatste weken is natuurlijk de *tullepetaon*. Voor wie niet weet wat dat is: tot en met dinsdag 27 februari is dat iemand uit Roosendaal. Tijdens de Carnavalsperiode is de *tullepetaon* verheven tot symbool van stad en land. Omdat het strijdgewoel vanuit West-Brabant nauwelijks tot mijn woonplaats doordringt, is het hier rustig genoeg om me eens met dat gekke woord *tullepetaon* te gaan bezighouden. Ik loop natuurlijk wel de kans dat er in een of andere Carnavalskrant al een

prachtige verklaring van dat woord gestaan heeft, maar ik ben deze week gek genoeg om dat risico te nemen. Ik moet trouwens zeggen dat de afbeeldingen van het gedierte in de Roosendaalse Carnavalskrant niet erg duidelijk zijn en elkaar op sommige punten ook wel tegenspreken. Het beestje lijkt telkens op wat anders. Nu is dat misschien niet de bedoeling maar wel aardig in overeenstemming met wat de mensen zelf van *tullepetaonen* blijken te weten. De een zegt dat het een parelhoen is, de ander spreekt van een kalkoen. Die twee lijken ook wel erg op elkaar, met hun kale koppen en kale nekken, zodat verwarring erg aannemelijk is. En misschien werden of worden beide inderdaad wel *tullepetaon* genoemd. Zo schijnt het Engelse woord voor kalkoen *turkey*, ook te wijten te zijn aan verwarring met het parelhoen.

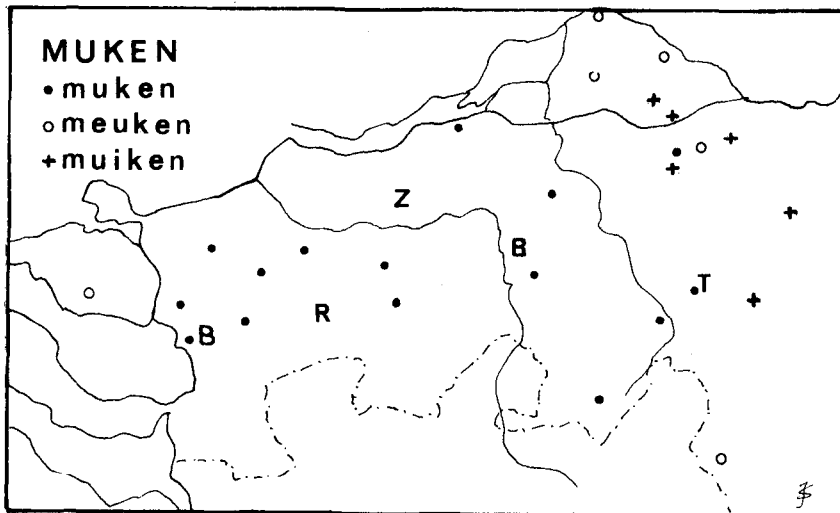
Maar nu de verklaring van de Roosendaalse naam. Aanvankelijk zocht ik het in de richting van het eerste woorddeel, waarbij ik een

paar interessante ontdekkingen deed. *Tule* is een woord dat gebruikt wordt voor een kraagvormige bekleding van de rand van een gat of opening en dat deed me denken aan het kraagje dat sommige parelhoenders om hun blote nek dragen. Vervolgens meende ik een nog aannemelijker verklaring gevonden te hebben in *tulp*, in de betekenis 'dwaas' of het werkwoord *tulpen* dat 'zuipen, brassen' betekent; het is maar één keer Carnaval nietwaar en toepasselijker kan haast niet. Heel slim van degene die op de gedachte van de *tullepetaon* als Carnavalsimbool gekomen was, vond ik, maar ik bleef toch zitten met de kater van het tweede woorddeel, *-petaon* of *-etaon*, dat verder in het Nederlands niet voorkomt.

De oplossing van het tullepetaonse mysterie heb ik gevonden in het onvolprezen *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, waaraan de VPRO onlangs nog een televisieprogramma gewijd heeft. Via *parelhoen* werd ik in dat Woordenboek verwezen naar de vorm *poelepetaat*, dat al erg vertrouwd klonk en daar zag ik dat het parelhoen in het Frans de naam draagt van *poule pintade*; letterlijk betekent dat gespikkelde kip. Die spikkels zijn de parels in *parelhoen*, zoals u zult begrijpen. Doordat de mensen die twee vreemde en lastige woorden, *poule*, maar vooral *pintade*, niet goed uitspreken of konden uitspreken zijn er, zoals zo vaak gebeurt, allerlei vervormingen ontstaan, *poelepetaat*, *poelepetaan*. Het verst verwijderd van de originele naam is bij mijn weten het Westbrabantse *tullepetaon*, dit zich laat verklaren uit een behoefte een heel vreemd woord een wat vertrouwdere klank te geven, waarbij te denken valt aan het hierboven genoemde *tulpen* of ook de bloemnaam *tulp*.

Wat ik tijdens het lezen van de Carnavalskrant ook gemerkt heb, is dat schrijven óver dialect heel wat gemakkelijker is dan schrijven in dialect. Maar het eenvoudigste is nog altijd het dialektspreken zelf, want praten dat kunnen ze die tullepetaonen: 'Parelhoenders zijn zeer luidruchtig. Tamme vogels kakelen bij de geringste aanleiding oorverdovend.' Dat verklaart misschien waarom sommige vrouwen ook buiten Carnavaltijd wel *tullepetaonen* genoemd worden.

40. *muken*

Sommige verouderde woorden beleven soms op onverklaarbare wijze een nieuwe bloeiperiode. Een enkele keer is die late bloei weer wel verklaarbaar, zoals bij de *tullepetaonen*. Tot de woorden waarbij ik zo'n ervaring niet zo gauw zie gebeuren, behoort het werkwoord *muken*. Wie legt er nu nog appels weg op een donkere, en ook wel eens geheime plaats om ze daar rijp te laten worden? Wie doet dat nog met mipsels? Ten eerste zijn er geen mipsels meer en ten tweede worden appels en ander fruit tegenwoordig in alle staten in de supermarkt gekocht, van groen tot bijna of helemaal rot. En misschien zijn de kinderen vandaag de dag niet meer zo avontuurlijk dat ze nog behoefte hebben aan een eigen *muuk*.

Naast de vorm *muken*, die voornamelijk Westbrabants is, komen in onze provincie nog minstens drie varianten voor en wel *muiken*, *mojeken* en *meuken*; het tekenje op Tolen staat voor de vorm *moken*. Zo op het eerste gezicht zijn deze woorden allemaal familie van elkaar, maar toch is het nog behoorlijk lastig om aan te geven volgens welke regels die verschillende klinkers zijn ontstaan. We

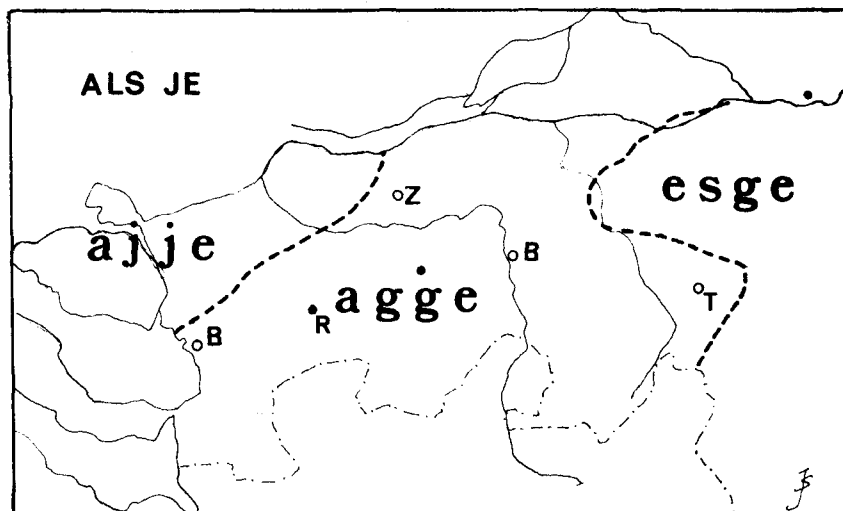

weten nu zo langzamerhand wel zoveel van taal dat we gerust kunnen beweren dat niets per toeval tot stand gekomen is, maar dat wil niet zeggen dat we nu voor alles een verklaring hebben; in de verste verte niet.

Voor een verklaring van ons *muken*, dat 'rijp laten worden' betekent, zoals u al wist of al begrepen hebt, wil ik eerst eens kijken naar de vormen die ons door de al vaker genoemde Antwerpenaar Kiliaan zijn meegedeeld. In zijn tijd, d.w.z. de 16e eeuw, bestonden naast elkaar *muyck* en *muydick* in de betekenis 'geheime bergen rijpplaats voor appels'. Daarnaast kent Kiliaan een ander gelijk-luidend woord dat 'zacht' betekent en een werkwoord *muycken* 'zacht worden'. Van al deze betekenissen zal die van 'zacht' het oudste zijn; de andere zijn daarvan afgeleid. Van alle vormen moet *muydick* de oudste zijn. In de eerste plaats is een ontwikkeling van *muydick* naar *muyck* volgens de regels, maar in Oost-Brabant blijkt ook nog een vorm *mojek* te bestaan, met twee lettergrepen en bovendien met de *j* die zich in zoveel woorden uit een *-d-* tussen klinkers ontwikkeld heeft. Denkt u aan *goeie* uit *goede*.

Maar nu de klinker. Klankhistorisch gezien horen de vier Brabantse vormen twee aan twee bij elkaar: *moken* (met *mojek*) en *meuken*, tegenover *muiken* en *muken*. De eerste twee gaan zonder meer terug op een gerekonstrueerde vorm *mudeken* met een korte *u*. Deze *u* is in veel dialecten tot *eu* of *oo* geworden: vergelijk *heuning* naast *honing*. Maar daarmee zijn we nog niet bij *muuk* en *muik*. Ik probeer een oplossing te vinden door te veronderstellen dat beide vormen teruggaan op een vorm *moedek*; dat is niet eens zo denkbeeldig want in Zuid-Oost-Brabant komt in elk geval *moe-ik* voor. Nu is er weer een regel die er voor zorgt dat deze *oe* in bepaalde dialecten tot *uu* wordt; zie de vorm die Kiliaan genoteerd heeft, want *muyck* werd in zijn tijd uitgesproken als *muuk*. En van de *uu* naar de *ui* is nog maar een kleine stap. Die werd gezet in het kader van de veelomvattende klankverandering die diftongering genoemd wordt: *huus* wordt *huis*, *buten* *buiten*, en nog in tientallen woorden meer. Nu is het opvallend dat het Westbrabants deze klankverandering niet in alle woorden doorgevoerd heeft. Zo niet bijv. in *suker* en *ruken*. Dat getal van uitzonderingen kunnen we nu met een vermeerderen, nl. *muuk* met het bijbehorende *muken*.

41. *agge, adde, ajje*

In de Roosendaalse Carnavalskrant, de zgn. Kwakkelkrant, is me een schijnbaar tegenstrijdig woordgebruik opgevallen, waar ik aanvankelijk zelfs een fout in meende te moeten zien. In bepaalde advertentieteksten stond te lezen *adde bij oons kopt . . .*, terwijl andere spraken van *agge genog van et . . .*; dus naast elkaar *adde* en *agge*. Het gaat in deze beide gevallen, zoals u begrijpt, om de combinatie van *als* en het voornaamwoord voor de tweede persoon dat in het Westbrabants doorgaans *ge* luidt: *ge komt toch ok?* Eerst nu over *als*, dat in de lopende spraak gewoonlijk als *as* wordt uitgesproken. In deze vorm is de *-l-* verdwenen, net als in *Kasdonk*, de naam van een bekende Roosendaalse wijk, die vroeger *Kalsdonk* heette en daarvoor *Kalfsdonk*. Zo'n verdwijning van een medeklinker is niet typisch Westbrabants, ook niet de klinker *a* in *as*, maar met deze uitspraak onderscheiden onze dialecten zich toch van het Oostbrabants, dat *es* zegt. Op het kaartje kunt u zien waar de grenslijn ongeveer moet lopen.

Het tweede deel van de woordcombinatie die ons vandaag bezig-

houdt, is wel wat problematischer. In de eerste plaats is er de bekende Westbrabantse tegenstelling tussen *je* en *gij*, die min of meer samenvalt met de grens tussen klei- en zandgebied. In de kleistreken en op Tolen wordt *ajje* gezegd, en meende ik tot voor kort, in het andere deel *agge*. Dit *agge* is ontstaan uit *als ge* en is dus in alle opzichten te vergelijken met *ajje*.

Nu bestaat er ook de variant *adde* en die blijkt op een ingewikkelder manier ontstaan te zijn. We kunnen op grond van enquêtegegevens om te beginnen vaststellen dat *adde* toch vooral een Roosendaalse vorm is, al zijn er nog wel enkele plaatsen waar *adde* gebruikt wordt; ik heb ze op het kaartje met een stip aangegeven. *Adde* is trouwens ook weer niet de enige vorm die in Roosendaal gebruikt wordt. Dat bleek al uit de Carnavalskrant, maar ook in de vragenlijsten wordt voor Roosendaal behalve *adde* ook *agge* opgegeven. Het zou aardig zijn eens na te gaan of *adde* en *agge* door elkaar gebruikt worden of dat er bepaalde regels bestaan waar de twee woorden zich aan houden. Misschien wordt het ene vooral door ouderen gezegd, of door mensen uit een bepaalde wijk. Het is ook denkbaar dat de ene vorm alleen in een bepaald soort zinnen optreedt.

Het probleem bij de verklaring van de vorm *adde* is de *d*. Die is nl. op één punt niet te vergelijken met de *g* in *agge*. Om dat te constateren moet u voor de aardigheid eens goed luisteren naar uw *g* in *agge* en naar die in *goeie morrege*. Dan zult u het met me eens zijn dat we *agge* eigenlijk beter hadden kunnen schrijven als *ache*. In *agge* is de *g*, zoals men dat noemt, stemloos geworden onder invloed van de nu verdwenen *-s-*. Zoiets heeft de *-s-* in elk geval in *adde* niet gedaan, want dan zou de vorm *atte* hebben moeten luiden. Volgens N.J. Schuurmans moeten we bij *adde* uitgaan van de combinatie *als-de*. Dat *de* is overgenomen van werkwoordsvormen als *komde*, die 'kom je' betekent, zodat ik kan eindigen met een variant op een bekend lied: 'komde gij van Roosendaol, dan zegde gij ok: adde'.

42. lente

*'Alse ons de linten wert gheboren,
Soe es men scoenre tijt in waen,
Dat bloyen sal gars ende coren,
Daer de menighe op mach vervaen.'*

(Vertaling: als de lente wordt geboren, staat ons een mooie tijd te wachten, waarin gras en koren zullen bloeien en waardoor velen opgebeurd zullen worden).

Wanneer deze regels precies door de even beroemde als onbekende Brabantse Hadewijch geschreven zijn, is nog steeds niet te zeggen, maar zeker is dat de lente sindsdien minstens 700 keer geboren is en steeds is dat begonnen met het ontplooiën van de zwavelgele bloeikatjes van de hazelaar, waar Hadewijch ook al van schrijft: 'haselen . . . die in deemsteren tide bloeien vroeck' en waarvan ik hierbij een plaatje laat drukken.

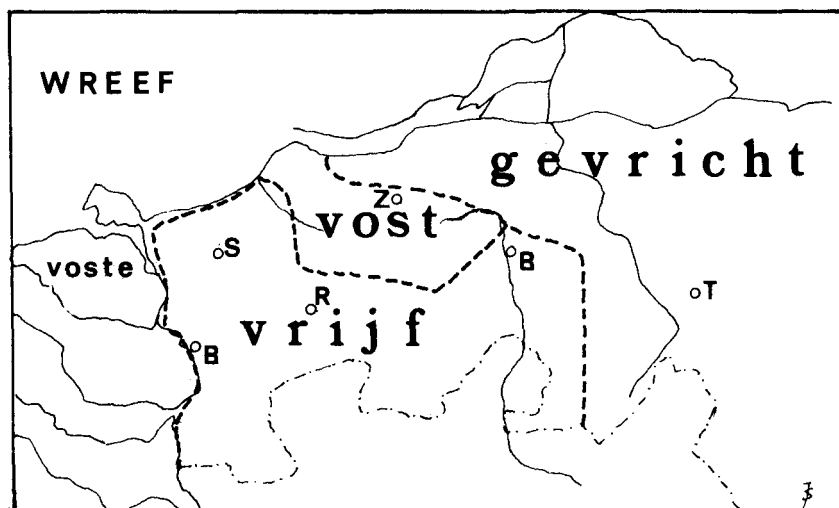
Voor ons en voor de 13e eeuwse Hadewijch is de *lente* een heel bepaald en welomschreven tijdvak van het jaar, dat begint op 21 maart, maar zo hebben onze verre voorouders het niet gezien. De Germanen maakten alleen onderscheid tussen zomer en winter; dat blijkt ook uit het feit dat de meeste Germaanse talen daarvoor ook de namen *zomer* en *winter* gebruiken. Pas later is er blijkbaar behoefte ontstaan aan namen voor het voor- en naseizoen, misschien wel doordat de levenswijze veranderde en men zich meer op land-

bouw en veeteelt ging toeleggen en dus bewuster met de natuur leerde omgaan.

Het oudst bekende woord voor lente in de Nederlanden en dus ook in West-Brabant is het woord *lente*, of, zoals Hadewijch schrijft: *linten*, dat met *lengen* van de dagen samenhangt. Zoals u zelf wel weet is *lente* tegenwoordig beslist niet het gebruikelijke woord. De dialektspreker zegt *vrjaor*. Volgens Maria Tallen, die een uitvoerige studie gemaakt heeft van de Duitse benamingen voor de jaargetijden, heeft dit woord zich sedert de 15e eeuw vanuit Noord-Duitsland over ons land verbreid. Het woord zelf is gemakkelijk te begrijpen en dat zal mede het grote succes ervan verklaren. Er is nog een andere groep benamingen waarvan ik het bestaan heb leren kennen door mijn schoonvader, die boer geweest is in hart en nieren. Zelf kent hij van die groep het woord *uitersgaank*, dat volgens mijn gegevens uit 1965 nog maar bij heel weinig mensen bekend was. Ik weet geen woord dat zo mooi uitdrukt wat er in deze tijd in de natuur op het punt staat te gebeuren als juist dit *uitersgaank*. Het heeft nl. te maken met het middeleeuwse werkwoord *utegaen*, dat de betekenis heeft van 'het uitlopen of ontbotten van bomen en planten'. *Den uitersgaank* is dus de tijd waarin dat ontbotten gebeurt, en het is ook typisch een woord voor een gemeenschap waarvoor deze gebeurtenis grote betekenis had. Een soortgelijk woord heb ik in twee Oostbrabantse plaatsen aangetroffen: *den uitgaande*. In enkele Westduitse plaatjes komt zowaar precies dezelfde vorm voor als in West-Brabant: *uttergank*, maar ook daar geldt, net als bij ons dat het woord praktisch niet meer gebruikt wordt.

Zo pessimistisch hoeven we niet te zijn over de volop gebruikte Antwerps-Brabantse naam voor de lente, *het uitkomen*, die volgens sommigen betekent 'de periode waarin het vee naar buiten komt', maar ik zie er eerder en ook liever dezelfde betekenis in als in *uitersgaank*. Alle drie deze woorden zijn afgeleid van een werkwoord dat verband houdt met de natuur zelf. Ik vraag me daarom af of ze niet minstens zo oud zijn als de beide andere, *lente* en *vrjaor*, ook al bestaan daar geen gegevens over. Het zou de eerste keer niet zijn dat een bepaald woord ouder lijkt dan een ander, doordat het toevallig tot de schrijftaal behoort.

43. het been 1

Aan het menselijk been valt voor een taalkundige heel wat te kluiven. Als ik onderaan mag beginnen, kom ik bij de enkel. De benaming die daarvoor in het Westbrabants bestaat, *enkel* met soms een variant *einkel*, wijkt niet af van die in het Algemene Nederlands. Het woord is trouwens in heel Europa verbreid, in verschillende vormen en in verschillende betekenissen. Ik noem als voorbeeld het Latijnse *angula* dat 'hoek' betekent en dat ook zit in het woord *triangel* (letterlijk 'driehoek'). Een van de vele vormvarianten komt ook nog bij ons in de buurt voor, nl. op het eiland Tolen: *anklauw*. Het is mogelijk dat bij het ontstaan van deze vorm de gedachte aan *klauw* meegespeeld heeft.

Vlakbij de enkel zit aan een mensenvoet de wreef, of zoals in een deel van West-Brabant gezegd wordt, de *vrijf*. Op de kaart die van dit begrip in de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* te vinden is, blijkt dat *vrijf* of naaste verwanten van dat woord in grote delen van Nederland en het Nederlandstalige deel van België bekend is. Maar daarnaast komen nog heel wat andere namen voor die wel allemaal een beetje op ons woord *vrijf* lijken: in het noordoosten van Nederland bijv. *vrieje*, in Zuid-Limburg *vreigel*, enz. En ik zou willen zeggen: de schijn van gelijkenis bedriegt hier

niet, al is het juist erg lastig de *f* in onze vorm te verklaren. Als we die even wegdenken, moeten deze vormen te maken hebben met de werkwoorden *wriggelen* en *wrikken*, die allebei een soort van draaien uitdrukken.

Tussen het noordoostelijke *vrieje*-gebied en het zuidoostelijke *vrijf* hebben zich een aantal andere namen gevestigd. Twee ervan moet ik noemen omdat ze ook in ons gebied en dus op mijn kaartje voorkomen. Ten eerste is dat de naam *gewricht*, te vinden ten noordoosten van Breda en verder in Oost-Brabant. Nu er van deze naam ook een variant *wricht* bestaat is de betiteling 'andere naam' misschien niet helemaal juist: het woord lijkt toch ook weer opvallend op de al besproken termen; want *wricht* wordt natuurlijk zoals alle woorden die met *wr-* beginnen als *vricht* uitgesproken. Toch is het in dit geval wel meer een bedriegelijke schijn dan daarnet. (*Ge-*)*wricht* wordt door de taalkundigen in verband gebracht met het werkwoord *werven*, dat 'draaien' betekent; denkt u maar aan *wervelwind* en *werveltje*. Voordat *werv* tot *wricht* geworden is, moet er anders wel heel wat gebeurd zijn. De *r* moet naar voren gaan, net zoals in *Geldrop* uit *Geldorp*. Vervolgens verschijnt er achteraan het woord een *t*-klank.

Dan verandert de *-ft* in *-cht*; vgl. *Graft* naast *Gracht*. De klinkerwisseling van *e* en *i* is dan de laatste verandering om tot *gewricht* te komen. Deze hele geschiedenis is niet zo maar een verzinsel van mij, want het toeval of de taalontwikkeling wil dat bijna al die stadia nog steeds in onze dialecten voorkomen. Misschien levert deze ingewikkelde levensloop van dit woord wel een verklaring voor de Westbrabantse *f* in *vrijf*, want er zijn toch momenten in de ontwikkelingsgeschiedenis dat de twee woorden eigenlijk alleen nog maar wat hun klinker betreft verschilden. Dan zou die *f* van *vrijf* bijv. van *wrift* overgenomen kunnen zijn.

De derde Westbrabantse benaming lijkt wel een heel andere: het is *vost*, dat in Zeeland en rond Zevenbergen bekend is. Ook in dit geval is de werkelijkheid weer anders dan de schijn. *Vost* is hetzelfde woord als het Engelse *wrist* met dezelfde betekenis en dat *wrist* hangt tenslotte weer samen met de eerder genoemde werkwoorden *wriggelen* en *wrikken*. Voor de *o* in *vost* naast de *i* in *wrist* kunt u vergelijken de vormen *binden-bond*. Onze eindkonklusie moet luiden dat hoewel de drie Westbrabantse woorden uiterlijk erg van elkaar verschillen, ze toch uiteindelijk van dezelfde familie zijn.

44. *het been 2*

In West-Brabant worden voor de hiel van de voet twee woorden gebruikt, zonder dat er voor een van beide een voorkeur schijnt te bestaan: *iel* en *ak*. In Zeeland is de situatie precies eender en dus ook op Tolen komen naast elkaar voor: *iele* en *akke*, met de *-e* die daar in het enkelvoud bewaard gebleven is. Op de kaart HIEL in de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* blijkt dat *hiel* vooral een westelijk woord is en voorkomt langs de hele Noordzeekust, terwijl *hak* in het hele oosten bekend is, van Groningen tot in Limburg. West-Brabant en Zeeland vormen zoveel als de ontmoetingsplaats van beide benamingen.

Wanneer we onze tocht langs het menselijk been aan de achterzijde naar boven voortzetten, komen we bij de dikke spier, onder de knie. Dit gedeelte van het been heet in het Nederlands, zoals bekend, de *kuit*, dat korrespondeert met het Westbrabantse en Zeeuwse *kiet(e)*. Deze overeenkomst tussen beide gebieden leidt tot de konklusie dat ons woord *kiet* in deze vorm al behoorlijk oud moet zijn. Nog een aanwijzing daarvoor is het ontbreken van *kiet*-vormen in de Westhoek van ons gebied, die immers pas in de loop van de 16e eeuw ingepolderd en vanuit Holland bevolkt is. *Kiet* is aan de andere kant ook beslist geen Antwerps woord. Kiliaan vermeldt het wel in zijn 16e-eeuwse Antwerpse woordenboek, maar hij geeft juist aan dat het niet in Antwerpen gebruikt wordt. Daar zei men *braai* en dat woord komt daar nu nog en ook tot aan de Nederlandse grens in diverse gedaantes voor. Hoezeer beide woorden, *kiet* en *braai*, ook uiterlijk verschillen, ze betekenen alle twee ongeveer 'weke massa'.

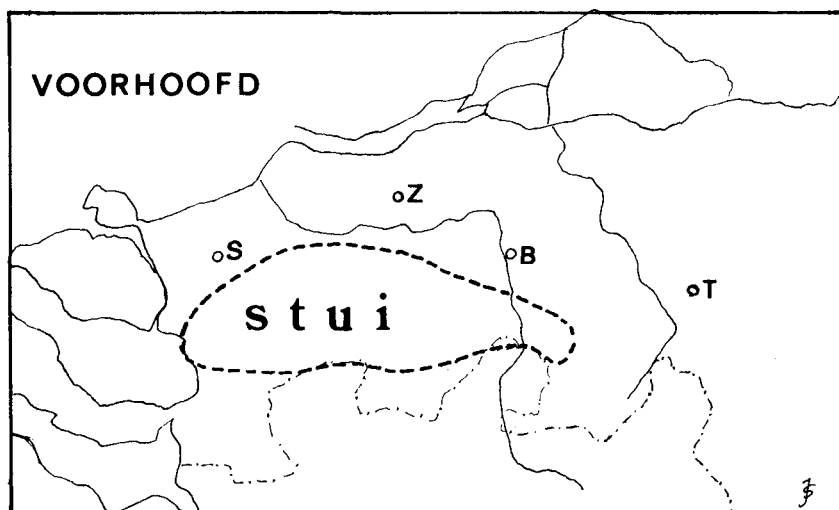
Terwijl ik dit zo neerschrijf, begin ik steeds meer het gevoel te krijgen dat er iets niet klopt. In mijn dialect immers betekende *iemand in zijn kiete douwe* om hem door zijn knieën te laten zakken, niet: dat er dan tegen de kuitspier geduwd werd, maar juist erboven, in de holte achter de knie. Met andere woorden: *kiet* mag dan oorspronkelijk wel de naam voor de zachte kuitspier geweest zijn, in het Westbrabants heeft de benaming zich als het ware naar omhoog verplaatst. Voor de eigenlijke kuit heeft ons gebied geen benaming. Of vergis ik me?

Van de holte achter de knie bestaat ook een kaart in de *Taal-atlas*, maar wat die vooral voor West-Brabant laat zien, is heel merkwaardig. In de eerste plaats zijn er opvallend weinig gegevens, alsof de korrespondenten met de enquêtevraag geen raad geweten hebben, en de weinige gegevens die er zijn, zijn bijna allemaal nog verschillend ook; ook dat maakt ze op het eerste gezicht niet geloofwaardiger. Maar tegelijk zijn het ook weer zulke typische namen dat ik ze niet als onbetrouwbaar durf te bestempelen. Ik zal ze hier opsommen; misschien kunnen mijn lezers er meer over vertellen, bijv. of ze de woorden kennen en of die woorden dan ook werkelijk gebruikt worden voor de knieholte en niet voor de kuit. Op Tolen is in het verleden ($\pm$ 1940) genoteerd: *lid*, *vaaf*, *aes* en *kuute*. In West-Brabant: *aas* en *aos*, hetzelfde woord natuurlijk als het Toolse *aes*; dan nog: *heks*, *boog* en ook *kiet*. Om met dat laatste te beginnen: ik geloof dat *kiet*- en *kuute*- gegevens juist zijn dat die andere die we bij kuit zijn tegengekomen. Of moet ik aannemen dat de Westbrabanders geen onderschied maken tussen de kuit en het gedeelte daarboven, zodat ze voor beide tezamen de naam *kiet* gebruiken?

Het Toolse *lid* is hetzelfde woord als *lid* in *lidmaat*. *Vaaf*, ook op dat eiland maar ook elders in Zeeland genoteerd, hangt waarschijnlijk samen met vormen als *wade*, die in andere delen van het Nederlandse taalgebied gebruikt worden om de knieholte aan te duiden. Er is een grote overeenkomst met *kiet*, want ook *wade* en dus ook *vaaf* betekende oorspronkelijk 'kuitspier'. Hetzelfde kan trouwens gezegd worden van de vormen *aes*, *aas* en *aos*. Trouwens in die zin gebruiken we dit laatste woord ook nog als we bij de slager biefstuk van de haas vragen. Tenslotte is er dan nog *hekse*. Dat woord hangt samen met het Duitse *hachse*, *hechse*, in de betekenis 'knieholte'. En daarmee is het het enige Westbrabantse woord dat altijd de benaming voor dit lichaamsdeel geweest is.

45. slaap en voorhoofd

De zijkant van het hoofd heet in het Algemene Nederlands *slaap*. Deze benaming komt in het Westbrabants ook wel voor, maar dan natuurlijk in de vorm *sloap*, en op Tolen heet het *slèèp*. Er zijn voor dat woord twee verklaringen in omloop. De eerste zegt dat dit *sloap* hetzelfde woord is als het woord *sloap* in de betekenis 'toestand van niet-wakker zijn' en wel omdat in het volksgeloof vroeger de gedachte bestond dat de slaap, d.w.z. het slapen plaats vindt in de slapen. De andere verklaring legt verband met het woord *slap*. De slapen vormen immers het zachte, slappe gedeelte van het hoofd.

Uiteindelijk schijnen de twee woorden *slaap* toch nog hetzelfde te betekenen, want het slapen hangt wel met het woord *slap* samen omdat het letterlijk 'slap worden' betekent, het meest opvallende uiterlijke kenmerk van de slaap.

Een typisch Westbrabantse naam is *asses*, dat zoals u wel weet, hetzelfde woord is als *hersens*, maar dan vervormd door de regels die in onze dialecten werkzaam waren en zijn. Vergelijkt u bijv. *waareken* met *werken*, *arte* met *erten*. De naam *asses* laat zich ge-

makkelijk verklaren: bij de slapen zitten immers de hersens en dan is zo'n kleine betekenisverschuiving niet zo merkwaardig. Trouwens in het Grieks, dat toch beslist niet naast onze deur gesproken wordt, gebruikt men hetzelfde woord, maar dan in de Griekse gedaante, voor de slapen: *korse*, terwijl datzelfde woord in andere talen weer 'hersens' betekent.

Op Tolen zegt men 't *slag*, een naam die ook in andere delen van Zeeland wel gebruikt wordt, maar kennelijk toch op zijn retour is en verdrongen wordt door het al genoemde en aan andere, waarschijnlijk Zuidhollandse dialecten ontleende *slèèp*. 't *Slag* is in wezen de naam voor de plaats waar men zijn bloed kan voelen kloppen en soms zelfs bonzen. Ook het Frans heeft met *tempe* een soortgelijk woord, dat teruggaat op het Latijnse *tempus*, dat weer afgeleid is van een werkwoord dat 'kloppen, bonken' betekent. Zo ziet u dat er vaak gevallen zijn waarin talen zonder dat ze elkaar beïnvloed kunnen hebben toch eenzelfde soort benaming gekregen kunnen hebben. Dat gebeurt natuurlijk vooral bij zaken die uiterlijk waarneembare kenmerken vertonen.

Dat wat ik zojuist stelde ook weer niet altijd opgaat, wordt wel op heel bijzondere wijze bewezen door *stui*, dat in ons gebied gebruikt wordt voor het voorhoofd. Ook al gaat het hier om een lichaamsdeel dat over de hele wereld zo ongeveer hetzelfde is, toch heeft het Westbrabants hier een naam die bij mijn weten verder nergens, maar dan ook nergens voorkomt. Voor zover ik heb kunnen nagaan wordt in heel Nederland *voorhoofd* gezegd of heeft men zelfs geen aparte benaming. *Voorhoofd* is ook in West-Brabant en op Tolen bekend, in de meer specifieke vormen *vrheut*, *vrhoot* e.d. Woorden die zo uniek en zeldzaam zijn als *stui* zijn in de regel lastig te verklaren, zeker als er geen andere benaming voor voorhoofd bestaat die ermee te vergelijken is. Ik doe toch een vertwijfelde poging en leg verband met de werkwoorden *stouwen* en eventueel *stuwen*. Die woorden gaan volgens de taalhistorici in een ver verleden terug op een zgn. wortel *stu-*, waarin het begrip 'hard' ligt opgesloten. Zo is er ook het woord *stoer* van afkomstig. Mijn veronderstelling is dat *stui* inderdaad het harde van het voorhoofd uitdrukt, tegenover het slappe van de slapen

46. rug en navel

Bij sommige dialectverschijnselen bestaat er, zoals al eerder in deze rubriek getoond is, een zeer scherpe grens tussen het eiland Tolen en West-Brabant. Dat is ook weer zo bij de uitspraak van het woord *rug*, dat in een of andere vorm in het hele Nederlandse taalgebied de naam is voor de rug van de mens. Terwijl heel West-Brabant daar van *rug* spreekt, hoort men op Tolen, en verder bijna in heel Zeeland: *rik*. In deze laatste vorm staat een *-i-* en dat wil voor de taalkundigen zeggen dat hier sprake is van ontronding van de *-u-*. Eenvoudig gezegd: het verschil tussen *-u-* en *-i-* is dat bij de *-u-* de lippen een ronde stand aannemen en bij de *-i-* juist niet. Dat ontronden gebeurt of gebeurde in Zeeland niet alleen in het woord *rug*, maar ook bijv. in *brug*, *mug*, *dun* en *stuk*. Van dit laatste woord bestaat trouwens een vorm *stick* uit Steenberghe, die dateert uit de Middeleeuwen.

Zo zijn er meer aanwijzingen dat de vormen met *-i-* vroeger ook wel in West-Brabant voorkwamen. Een heel duidelijke aanwijzing daarvoor vormt het grote aantal Westbrabantse aardrijkskundige namen waar het woord *hil* in zit: *de Wouwsenil*, *de Ruigenil*, enz. Het Oostbrabants heeft in zulke namen de vorm *hul*. Aangezien de grens tussen *rug* en *rik* weer precies gelijk loopt met die tussen het katholieke Brabant en het protestantse Zeeland moet dat terugdringen van de *i*-vormen rond 1600 gedateerd worden.

Als we de mens nu even omdraaien, zien we aan de andere kant het littekentje dat in het Nederlands *navel* heet en waarvoor ook de meeste Nederlandse dialecten een variant van *navel* gebruiken. Daarom eerst iets over de oorsprong van dit woord. Volgens de taalkundigen is er verwantschap met *naaf*, dat we kennen als naam voor het middelpunt van een wiel. De oorspronkelijke betekenis van *naaf* is echter ook 'navel'. Beide woorden, *naaf* en *navel*, komen in deze laatste betekenis voor in een groot aantal Europese talen, zij het dat ze daarbij wel eens veranderingen hebben ondergaan, waardoor ze voor de leek niet zo gemakkelijk te herkennen zijn. Dat gaat nog wel met het Engelse *navel*, het Duitse *nabel* en het Zweedse *nafvel*, om eens enkele voorbeelden te noemen.

Klantonwikkelingen als waarvan ik zonet sprak, hebben zich ook in Nederland voorgedaan. Al we op de eerste klinker in het woord letten, dan blijkt dat die in West-Brabant klinkt als *oa*, maar in Zeeland als *ee* wordt uitgesproken, dus: *neevel*. Ook met de medeklinker *-v-* is het nodige gebeurd. In vrijwel het hele Nederlands-talige deel van België heeft deze *-v-* zich tot een *-g-* ontwikkeld, zodat er een vorm *nagel* of *noagel* ontstond. Daarmee viel dat woord samen met die andere *nagel*, die aan de mens zijn vinger zit. Sporen van dit gebeuren zijn ook wel in West-Brabant terug te vinden, want ook daar wordt wel eens, maar niet altijd, gesproken van 't *noageltje van oewen buik*. Zo'n verandering van *-v-* in *-g-* komt niet alleen bij het woord *navel* voor, maar is veel algemener en ook beslist niet beperkt tot ons gebied. In bepaalde delen van Limburg heet de meikever een *meikegel*. En ook het omgekeerde komt voor, want wat tegenwoordig de *Kroeven* heet, dat noemde men tot in de 18e eeuw nog de *Kroegen*.

Van een samenvallen van *navel* en *nagel* is op Tolen niets te merken. Ten eerste zijn de klinkers van beide woorden verschillend: *neevel* (= navel) tegenover *neagel*, *nèègel* (= nagel). Vervolgens zijn de medeklinkers gebleven wat ze vanouds waren, of de ene is wel veranderd maar juist niet in een *-g-*, maar vreemd genoeg in een *-b-*: *nèèbel* (= navel). Nou ja, zo vreemd is dat nu ook weer niet, denkt u maar aan de Duitse vorm *Nabel*. Maar in Nederland komt deze vorm toch alleen voor op de noordelijke Zeeuwse eilanden en in het zuiden van Zuid-Holland.

47. *puut*

De kikvors behoort tot die dieren die sterk afhankelijk zijn van de kwaliteit van het milieu. Door het vele gebruik van landbouwgif zijn er in West-Brabant nog maar weinig kikkers meer te zien of te horen. Misschien wordt dat nog wel eens anders, net als in de Noordhollandse weidegebieden waar de zomeravonden tegenwoordig weer opgeluisterd worden door oorverdovende kikkerconcerten. Wat u ook van dat geluid denkt, de aanwezigheid van kikkers is een goed teken. Daarom en omdat de eerste kikkers zich na onze strenge winter al weer als laagbijdegrondse boden van het voorjaar hebben vertoond, dit stukje over de namen van de vaak ook begriepelde kikvors.

De kikvors heeft in het Nederlandse taalgebied een heleboel verschillende benamingen: Nederland is dus niet alleen een kikkerland, maar ook een kikkernámenland. We kunnen enkele hoofdtypen onderscheiden: *kikker*, vooral in het noorden en oosten; *vors* in het zuiden, d.w.z. de Belgische provincies Antwerpen en Brabant en de combinatie *kikvors* in het gebied tussen beide andere in. In het zuidwesten, Zeeland en West-Vlaanderen o.a. is *puut* de gangbare benaming, en dat geldt ook voor Tolen. Het verspreidingsgebied van *puut*, de Westbrabantse variant van *puut*, is weer wat men zou kunnen noemen Markiezaats: het woord komt ten westen van Breda voor, maar niet in de Westhoek.

De drie (of vier) belangrijkste namen voor de kikvors drukken ieder een verschillende opvallende eigenschap of gedragswijze van het diertje uit: *kikker* komt van een werkwoord *kikken*, dat een bepaald geluid benoemt; een *kikker* is dus iemand die kikt. *Vors* heeft te maken met een heel oud woord voor 'springen'. En ons *puit* is afgeleid van een werkwoord dat 'opzwellen' betekent, niet vreemd dit laatste, want de kikker blaast op een opvallende manier zijn wangen op, als hij wil gaan kwaken. Waarschijnlijk is *puit* ook verwant met *pad* dat in West-Brabant gezegd wordt tegen de pad, die veel op de kikker lijkt en die zich o.a. ook kan opblazen. De kikker is groen, de pad zwartachtig en heeft wratachtige klieren op zijn huid, terwijl de kikker glad is. Beide dieren, maar toch vooral de pad, worden als eng of akelig beschouwd, terwijl ze in andere culturen, misschien daarom juist, als heilig gezien worden.

Dat ook bij ons de *puit* toch wel als een heel bijzonder beestje gold, blijkt wel uit het grote aantal spreekwoorden en uitdrukkingen waarin de *puit* verschijnt. De meeste daarvan zinspelen op de kaalheid van de kikker en gebruiken die als beeld voor armoede: men kan van een kikker geen veren plukken. Een mooie West-brabantse uitdrukking van dit soort is: *gin puit kunne biechte*, wat zoveel betekent als: geen cent bezitten. *Biechten* heeft hier nog de verouderde betekenis: de biecht afnemen en misschien moet de hele uitdrukking daarom aldus worden opgevat: zo weinig geld (dat is: overwicht, gezag) bezitten dat men niet eens de meerdere is van een kale kikker. Een *puiteviller* is een mes dat zo bot is dat het alleen nog maar geschikt is om een kale kikker mee te villen (daar valt immers niets aan te villen).

Puiteblomme zijn (of waren) witte stervormige bloempjes die te vinden zijn aan slootskanten, de plaats waar ook vaak de *puite* worden aangetroffen, vandaar. We komen de naam *puit* tenslotte ook nog tegen voor bepaalde houten klosjes, die min of meer de vorm hebben van een kikker en die dienen om er een touw achter te slaan. Op de roeden van een windmolen zitten bijv. zulke *puite*.

48. ons woordenboek 1

Onlangs heb ik in de krant het zoveelste bericht gelezen over het *Woordenboek van de Brabantse dialecten*. Dit keer was het nu eens geen goed nieuws: De dagelijkse besturen van de Belgische provincies Antwerpen, Brabant en Limburg zijn niet bereid gebleken om de samenstelling van het *Woordenboek van de Brabantse dialecten* mede te subsidiëren. Dat woordje *mede* wijst er al op dat Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant wél een bijdrage willen leveren. Om u duidelijk te maken waarom die Belgische weigering, die de publikatie misschien onmogelijk maakt, voor de kultuurgeschiedenis van onze provincie en Brabant in de ruimste zin erg betreurenswaardig is, moet ik u het een en ander over de geschiedenis en de bedoeling van het woordenboek vertellen.

Toen Prof. Dr. A. Weijnen, die afkomstig is uit Fijnaart en die jarenlang rector geweest is van het St. Norbertuslyceum te Roosendaal, in 1958 te Nijmegen hoogleraar werd in de Nederlandse taalkunde en dialectologie, kwam hij al snel daarna met een buitengewoon ambitieus plan voor de dag: hij wilde de hele woordenschat van de dialecten in het oude hertogdom Brabant verzamelen en later in boekvorm publiceren. U kunt zich misschien voorstellen wat een omvangrijke verzameling woorden dat zou moeten worden, als u alleen al bedenkt hoeveel voorwerpen, dieren, planten enz. u in uw dialect anders noemt dan u op school geleerd hebt. Dat zijn er misschien wel honderden. Bovendien komen in het Brabantse gebied — dat zijn de provincies Noord-Brabant, Antwerpen en Belgisch Brabant — voor elke zaak of elk begrip tientallen verschillende namen voor. Voeg daarbij de aparte woorden die er in elk beroep bestaan en dan krijgt u misschien enig idee hoe groot de complete Brabantse woordenschat wel moet zijn.

Na enkele jaren van voorbereiding werden er door de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde vragenlijsten uitgestuurd om het woordmateriaal voor het woordenboek te verzamelen. En het werd ook hoog tijd, want het is duidelijk dat veel woorden op het punt staan uit te sterven, als het al niet gebeurd is, vooral als het gaat om beroepen die nu niet meer uitgeoefend worden. Ik heb dat

zelf meegemaakt bij mijn onderzoek van de molenaarsterminologie. Toen ik rond 1960 mijn gegevens verzamelde waren de meeste molenaars die ik kon enquêteren bejaard of hoogbejaard. Ze hadden ook meestal geen opvolger voor hun windmolen. Als ik mijn enquête nú zou moeten houden, zou ik zeker maar een fractie bij elkaar krijgen van wat ik 15 jaar geleden nog heb weten te verzamelen.

Woorden leren ons over onze geschiedenis dingen die de historicus nooit te weten komt. Er bestaan bijv. geen geschriften uit het verleden waarin te lezen staat dat de Franse cultuur zo'n grote invloed heeft uitgeoefend op o.a. het Brabantse gebied; alleen de aanwezigheid van veel oude Franse woorden in onze dialecten bewijst dat die invloed er geweest is. In de woordenschat weerspiegelt zich ook de geschiedenis van de gewone mensen: hun levenswijze, hun gevoelens, hun onderlinge kontakten, allemaal zaken die in de geschiedenisboeken nauwelijks aan bod komen. Wie met mensen praat, merkt voortdurend hoe ze in hun eigen verleden, maar ook in dat van hun voorouders geïnteresseerd zijn. Door dat alles blijkt onze voorgeschiedenis ons kostbaarste kultuurgoed te zijn. Wie dat inziet, zal ook overtuigd zijn van het belang dat schuilt in het vastleggen en bewaren van de woordenschat. Een aantal van u heeft die overtuiging ook in daden omgezet, want toen de Nijmeegse Centrale begon met vragenlijsten uit te sturen, zijn er ook Westbrabanders geweest die hebben meegewerkt. Zij kunnen dus met nog meer recht dan andere Brabanders spreken van 'ons woordenboek'. Een volgend keer zal ik nader op de huidige stand van zaken ingaan.

49. ons woordenboek 2

Van het *Woordenboek van de Brabantse dialecten (WBD)*, dat uitgegeven wordt door Van Gorcum te Assen, zijn op dit ogenblik 5 afleveringen verschenen met in totaal 892 blzz.. Dat is al heel wat zult u denken, maar het is toch nog maar een klein gedeelte van wat op het wetenschappelijk programma staat. Aflevering 1 is gewijd aan Boerenhuis en Erf; afl. 2 aan de Landerijen. Nr. 3 gaat over het Rund, nr. 4 over het Paard. De 5e aflevering die verschenen is, begint de reeks over de vakterminologieën met die van de slager en de bakker. Voor het boerenbedrijf kunnen we nog afleveringen verwachten over o.a. de hoenders, het varken, de landbouw en de tuinbouw. Dat ene deeltje over de vakterminologie van slager en bakker moet gevolgd worden door andere over de klompenmaker, de molenaar, de mandenmaker, de smid, de timmerman, de metselaar, enz., enz., kortom over alle beroepen die in Brabant uitgeoefend zijn of worden.

Om u een idee te geven hoe zo'n Woordenboekaflevering in elkaar zit, ga ik wat nader in op die over het Rund, 248 blzz. lang. Uit het feit dat ik kan spreken van een aflevering *Het Rund* kunt u al opmaken dat ons Woordenboek niet alfabetisch maar systematisch is opgezet. Dat wil zeggen dat in elke aflevering begrippen en zaken bij elkaar gebracht zijn die ook in de werkelijkheid bij elkaar horen. Die begrippen zijn telkens dan weer onderverdeeld in groepen die weer iets meer samenhangen. U vindt in aflevering 3, die over het rund, bijv. een rubriek 'Lichaamsdelen'; andere zijn: 'Voortplanting', 'Ziekte', 'Tuig', enz..

Wist u dat een koe zo'n 45 verschillende ziektes en aandoeningen kan krijgen, tenminste in Brabant? Ik verbaas me bij zoiets altijd over de kennis die boeren van hun vak hebben. Waarschijnlijk weten ze van veeziektes meer af dan van mensenziektes. Bij elk van die 45 kwalen staat in het Woordenboek een vaak uitvoerige beschrijving van aard en symptomen en dan natuurlijk alle benamingen die er in het Brabantse gebied voor in gebruik zijn. Meestal zijn dat er nogal wat. Bij miltvuur tel ik er een tiental. Kopziekte levert 16 namen op, zoals *kopziekte*, *graskramp*, *kalfsziekte*, en bij tussenklauwontsteking staan er maar liefst 30: *kloof-*

ziekte, splint, fijt, moervet, pootziekte, scheurklauw, kloofpoot, kreppoot, ketspoot, enz..

Van alle benamingen in het Woordenboek wordt steeds aangegeven in welke plaatsen ze voorkomen, of anders gezegd, voor welke plaatsen ze door de korrespondenten zijn meegedeeld. Daardoor is het Brabantse dialektwoordenboek voor zover ik weet, het best-gedokumenteerd in zijn soort. De volledigheid en gedetailleerdheid verklaart ook de omvang van het geheel.

De taalkundigen vinden in het Woordenboek een onuitputtelijke bron van gegevens, dat zult u begrijpen, maar wat heeft de leek eraan? Hij vindt er geen verklaringen van de herkomst van de woorden, want het Woordenboek geeft ons het materiaal, en het is aan óns daarmee te werken. Wél kan de lezer meteen bij elk begrip zien welke benamingen ervoor bestaan, en aan de andere kant kan hij dankzij de alfabetische registers ook van een hem onbekend woord de betekenis opzoeken; dat is dus al meer dan een gewoon woordenboek biedt.

Een woordenboek maken is een kostbare aangelegenheid. Er moeten enquêteformulieren worden samengesteld, verzonden en weer geadministreerd. enz., enz.. De Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant hebben vanwege het grote belang dat zij aan het Woordenboek hechten een belangrijke financiële steun verleend. Ze betalen niet alles, maar verwachten ook een bijdrage van de Belgische provincies Antwerpen en Brabant. En volkomen terecht. Het Woordenboek bevat, doordat Nijmegen ook in deze twee provincies geënuquêteerd heeft, minstens zoveel Belgisch als Nederlands materiaal; bovendien is dat verzamelen al vrijwel helemaal door Nederland betaald.

Op de dag dat mijn vorige stukje over Ons Woordenboek verscheen, werd volkomen toevallig bekend dat de instigator en stimulator ervan, prof. dr. A. Weijnen, een koninklijke onderscheiding ontvangen heeft. Dit eerbewijs geldt zijn grote verdiensten voor de dialektologie. Hij verdient die onderscheiding tenvolle, net zoals zijn levenswerk, het *Woordenboek van de Brabantse dialecten*, het verdient financieel gesteund te worden door allen, en dus ook door alle instanties ten behoeve van wie het het onvervangbaar erfgoed van de taal voor het nageslacht vastlegt, zodat alle Brabanders, ook die over de grens, met recht zullen kunnen spreken van 'Ons Woordenboek'.

50. kruinaogels

'De zomer begint, wanneer meidoorn en lijsterbes, gouden regen en sering in vollen bloei staan', schrijft Dr. Jac. P. Thyse in zijn beroemde boek *Zomer*, en inderdaad toen ik veertien dagen geleden in West-Brabant was, maakte in elk geval de laatstgenoemde heester aanstalten om zich daaraan te houden. En misschien is het ondertussen al zover dat mijn stukje over de sering aktueel genoemd kan worden.

De sering, die bij ons *kruinaogel* genoemd wordt, is zoals vele andere planten niet inheems, maar werd uit het zuidoosten van Europa hier geïmporteerd, en dat nog niet eens zo lang geleden: eind 16e eeuw. Pas in de loop van de 17e eeuw begint de plant bij ons een algemene verschijning te worden, een situatie die sindsdien niet veranderd is, gelet op de vele tuinen en tuintjes die een sering hebben. De officiële naam voor de heester is *sering*, hetzelfde woord als het Latijnse *syringa*, dat aanvankelijk de naam voor de boerenjasmijn was, maar later door Linnaeus op de tegenwoordige sering werd toegepast.

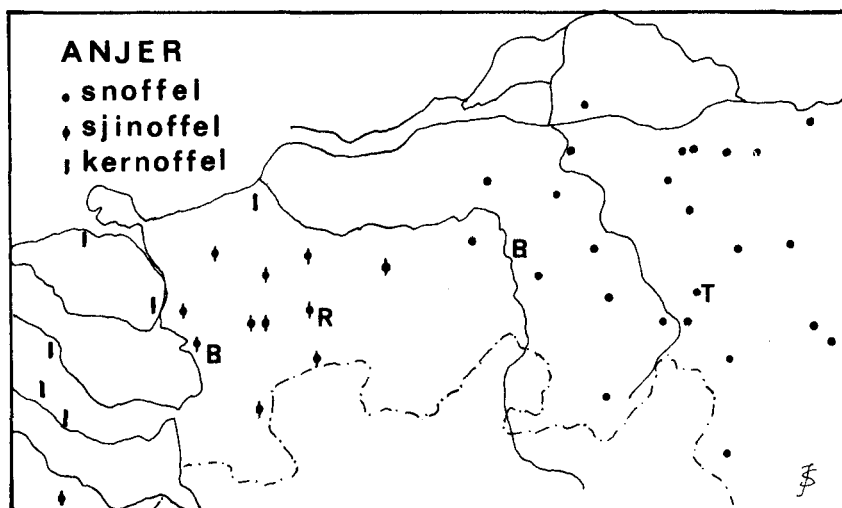
De naam *sering* wordt in de dialecten weinig gebruikt; het is typisch een 'schoolse' benaming gebleven. Aan andere namen voor de sering is trouwens geen gebrek. Er zijn er in het hele Nederlandse taalgebied werkelijk tientallen. Voor een deel zijn die namen overgenomen van al langer bekende planten; een goed voorbeeld is *jasmijn*, dat in België veel voorkomt. Ook zijn er die wijzen op de tijd waarin de sering bloeit, bijv. *pinksterbloem*, een

weinig zeggende naam natuurlijk, doordat hij aan zoveel planten gegeven wordt.

In Zeeland, Antwerpen en de westelijke helft van Noord-Brabant heet de sering gewoonlijk *kruinagel* of iets wat daar op lijkt. Ik denk dat de meeste lezers geen moeite hebben dat woord te verklaren: *kruinagel* is hetzelfde woord als de benaming *kruinagel* voor de bekende specerij. Deze naamsovereenkomst is een gevolg van een uiterlijke gelijkenis, nl. van de uitgebloeide bloempjes van de sering en de kruidnagels in de keuken. In elk geval is het toch ook weer een naam die van een andere plant afkomstig is.

De Zeeuwse vorm van het woord is *kruunègel*, helemaal volgens de regel dat de *uu* in de Zeeuwse dialecten *uu* blijft, net zoals *kruinaogel* in West-Brabant in overeenstemming is met de daar werkzame klankwetten, waardoor o.a. de meeste *uu*'s in *ui* veranderd zijn. Maar wat dit woord betreft is het in ons gebied niet bij *kruinaogel* gebleven. Onder invloed van de in het Westbrabantse aanwezige neiging tot 'samendrukken' van lange woorden, vgl. *fruures* voor 'vierurens', zijn vormen ontstaan als *knaggel* en *knaogelblom*, waarbij van de oorspronkelijke eerste lettergreep alleen de *k*- overgebleven is. Een andere regel is verantwoordelijk voor de vorm *knaovel*, waarin de *-g-* door *-v-* vervangen is, een soortelijke wisseling als we eerder gezien hebben in *navel/nagel*. Het is ook niet onmogelijk dat *knaogel knaovel* werd, doordat in hetzelfde gebied de handvatten van een zeis al *knaovels* genoemd worden. Het gebied waar deze verregaande ontwikkelingen van *kruinaogel* voorkomen, is de streek ten noorden van Tilburg, die ook het Land van Heusden en Altena omvat. In één plaats, nl. Herwijnen, zijn de volgende opmerkelijke vormen opgetekend: *knaogelblomme*, *knoarie* en *kanarieblomme*. Deze laatste vorm is natuurlijk een soort vanderlandsing van de vorm *knoarie*, die zelf weer het resultaat is van een interpretatie van het onduidelijk geworden *knoagel*: *knoagel* had voor de dialektspreker geen bepaalde betekenis meer en als gevolg daarvan verandert hij het woord onbewust zodat het weer bekend klinkt.

51. *sjinoffels*

Ook de anjer is net als de sering geen inheemse plant: op het eind van de Middeleeuwen werd de anjer in Italië voor het eerst als sierplant toegepast. De naam *anjer* heeft ook te maken met de Noorditaliaanse plaatsnaam *Angera*. De anjer komt dus uit het Zuiden, dat wil voor ons gebied zeggen, via Frankrijk, net als de meeste benamingen die de plant bij ons heeft. Over *anjer* en de variant *anjelier* kan ik kort zijn, want de Westbrabander kent die namen alleen uit boeken en eventueel in de naam van het Anjer-fonds.

Vrijwel alle Westbrabantse namen zijn afgeleid van het Franse *girofle*, of nog eerder van de eveneens Franse variant *ginofle*. Bij ontlening van deze woorden deed zich in onze dialecten een moeilijkheid voor: wij kennen nl. niet de beginklank van de Franse vorm en daarom moet daar iets op gevonden worden, dat wil zeggen, iets dat erop lijkt. Op ons kaartje zien we de resultaten van die pogingen. Op Tolen en trouwens in heel Zeeland is het *kernoffel* geworden, in het eigenlijke Westbrabants treffen we vormen aan als *sjinoffel* of, al weer verder verbrabantst, *sinoffel*. In een volgend stadium wordt het *sjenoffel* of *senoffel*, wat o.a. in Roo-

sendaal gezegd wordt. Nog weer een stapje verder, ook op de kaart zelf, is het Middenbrabantse *snoffel*, dat zijn eerste lettergreep helemaal kwijtgeraakt is.

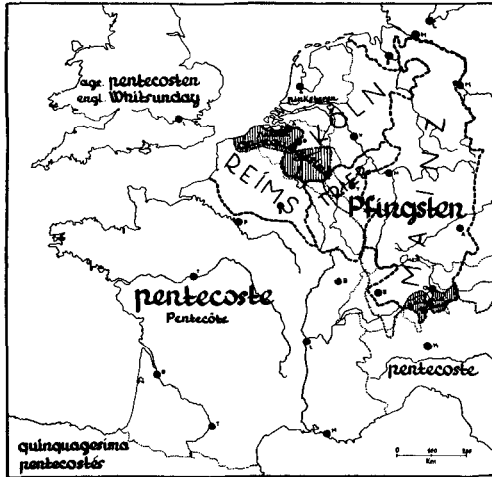
Die vorm *sjinoffel* staat dus nog het dichtst bij de oorspronkelijke benaming. Heel opmerkelijk daarbij is dat de *-i-* nog echt als *-i-* wordt uitgesproken, iets wat bij een onbeklemtoonde klinker bijna nooit gebeurt. De *-r-* in het Toolse *kernoffel* is dezelfde als de *-r-* in *kernijn*. Misschien heeft dat woord indirect ook invloed uitgeoefend, want het begin van beide woorden is vrijwel identiek. In de gegevens van de Amsterdamse vragenlijst 17 (uit 1949) komt voor Dinteloord de mededeling voor dat de anjer er *kenoffel* genoemd wordt, zonder *-r-* dus.

Naast *kernoffel* wordt op Tolen, en daar ook alleen, nog de opvallende benaming *brukomstelen* gebruikt. Ik interpreteer dat woord als 'bruidegomsstelen' en neem aan dat de anjer vaak in bruidsboeketten wordt toegepast.

Elders in Zeeland en ook in de richting van Rotterdam heet de anjer *krunagel* of *nagelblom*, namen die we vorige keer in West-Brabant hebben aangetroffen voor de sering. Toch is hier beslist geen sprake van vergissing. De anjer wordt nl. op zijn beurt in vele gebieden naar de kruidnagel genoemd en wel omdat de geur van de anjer sterk lijkt op die van de kruidnagel. Dat is o.a. al vastgesteld door de beroemde Dodoens, die zichzelf graag Dodonaeus noemde, waar hij in zijn beroemde *Cruydeboeck* uit 1554 schrijft: 'Dat eerste gheslacht wordt nu ter tijdt Ginoffels-bloemen oft Groffels-bloemen op 't Neerduytsch geheeten nae den liefelijcken reuck die sy hebben, de Giroffels-naghelen wat naekomende, in 't Hoogduytsch Nägelblumen', (vertaling: het eerste geslacht wordt tegenwoordig in het Nederlands Ginoffels-bloemen of Groffels-bloemen genoemd naar de aangename geur die ze hebben, die veel lijkt op die van de Giroffels-nagels (kruidnagels), die in het Duits Nägelblumen genoemd worden.).

Uit dit citaat wordt nog iets anders duidelijk, nl. dat het Franse woord *ginofle* waar onze anjerbenamingen *sjinoffel* en *kernoffel* van afstammen, aanvankelijk ook de naam voor de kruidnagel geweest is, die pas later en natuurlijk ook vanwege de geur aan de anjer gegeven werd. Uiteindelijk betekenen de twee namen, *kruidnagel* en *sjinoffel*, dus precies hetzelfde, al bedoelen we er tegenwoordig twee verschillende planten mee.

52. pasen en pinksteren

Hoewel Pasen en Pinksteren voorlopig nog wel niet op dezelfde dag vallen, is er wel alle reden, juist ook taalkundige reden ze in hetzelfde stukje te bespreken. Ten eerste zijn het alle twee namen van christelijke feestdagen, wat op zichzelf al een taalkundig gegeven is, maar beide woorden hebben tendele ook een overeenkomstige geschiedenisachter de rug.

Voor Pasen heeft heel het Nederlandse taalgebied *Pasen*, maar ook in Frankrijk en verder zuidelijk gebruikt men een afleiding van hetzelfde Grieks-Latijnse *pascha*, dat uit het Hebreeuws afkomstig is. Ook in een gedeelte van West-Duitsland komen we dit *Pasen* tegen, terwijl het gewone Duitse woord toch *Ostern* luidt, dat weer te vergelijken is met het Engelse *Easter*. Deze taalkundige situatie herinnert aan de eeuwen waarin West-Europa gekerstend werd, tot Christen gemaakt werd, dat wil zeggen aan de tijd voor 900. Oorspronkelijk was *Ostern* de naam van een Germaanse, dus, in de visie van de Christenen, heidense godin en tegelijk van een aan haar gewijd voorjaarsfeest. Van dit gegeven hebben de missionarissen uit Engeland die hier kwamen preken, o.a. Bonifatius, handig gebruik gemaakt: zij vormden dat voorjaarsfeest om tot een christelijk paasfeest, met behoud van de oorspronkelijke naam. Die Angelsaksische missionarissen waren vooral werkzaam in Midden-Duitsland, o.a. vanuit het bisdom Mainz, en van daaruit heeft zich de Paasbenaming *Ostern* kunnen verbreiden. Onze streken behoorden tot de Keulse kerkprovincie, die zich aansloot bij de Ro-

maanse wijze van naamgeving, waardoor hier *Pasen* de naam voor het nieuwe feest werd.

Onder de namen voor Pinksteren is, zoals het bijgevoegde kaartje van prof. Theodor Frings toont, eigenlijk maar één Germaanse naam te vinden, het Engelse *Whitsunday* 'witte zondag', dat eigenlijk de naam was voor Beloken Pasen. Die afwezigheid van Germaanse namen voor Pinksteren hangt samen met het feit dat het Pinksterfeest hier, vóór het Christendom hier gevestigd werd, eenvoudig niet bestond. Met de kerstening is het feest en de erbij behorende naam hier gebracht. Dit keer heeft het zuidelijke deel van het Nederlandse taalgebied zelfs twee namen gekend: *Pinksteren*, maar daarvoor nog *Sinksen*. Misschien zijn er trouwens nog wel oudere lezers die dat tweede woord wel kennen. In de vorige eeuw is het in elk geval nog opgetekend, in Ossendrecht, Steenberg, Hoeven, Etten en Baarle-Nassau, maar ik kan me toch herinneren dat ik zo'n 20 jaar geleden dat *Sinksen* in West-Brabant nog wel heb horen gebruiken. Volgens mij klopt daarom het kaartje van Frings niet wat betreft het verbreidingsgebied van *Sinksen*, dat gearceerd is.

Hoewel *Pinksteren* bij ons een jonger woord is dan *Sinksen*, is het met de absolute ouderdom van de twee woorden precies andersom. *Pinksteren* is afgeleid van het Griekse woord *pentekoste* dat de '50e dag (na Pasen)' betekent en het behoort tot de oudste namen van christelijke feestdagen, maar het was voorlopig beperkt gebleven tot het gebied aan de Middellandse zee. In West-Europa werd aanvankelijk een afleiding van het Latijnse *quingagesima* ingevoerd, die een vertaling is van de Griekse naam en dus ook de '50e dag' betekent. Bij ons werd dat woord vervormd tot *sinksen*. Maar in de loop van de 6e en 7e eeuw werd het kerkelijke spraakgebruik vernieuwd, vooral vanuit Lyon, later ook vanuit Reims en Tours. En die vernieuwing bracht juist de oude Middellandse-zee woorden zoals *Pinksteren* met zich mee. Het oude *sinksen*-gebied werd als het ware van binnenuit opgerold, zodat dat woord alleen aan de grenzen van de oude bisdommen nog een tijdlang stand kon houden: Spanje in het zuiden, en Vlaanderen in het noorden, waarbij West-Brabant blijkbaar echt het uiterste noordelijke grensgebied is geweest.

Geraadpleegde en aan te bevelen literatuur

- Jac. van Ginneken, 'De Antwerpsche invloed op het Westnoordbrabantsch', in: *De Ghulden Roos*, jaarboek nr. 3 (1943), 11-16
- Nederlands Repertorium van familienamen*, deel V Zeeland, Assen 1967,
— , deel XI Noord-Brabant, Assen 1977
- N.J. Schuurmans, *Verbindingen met specifiek enclitische pronomina in het Westnoordbrabants* (over vormen als *attie*, *komtie*, *givde*) (verkrijgbaar: Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, Erasmuslaan 40, Nijmegen)
- Jan Stroop, *Paardebloem à la carte*; over de Nederlandse benamingen voor *Taraxacum officinale* Web., Amsterdam 1969
- (red.), *Toelichting bij de Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*, Amsterdam 1974 (o.a. over paardebloem en meikever)
- C. Verhoeven, *Herinneringen aan mijn moedertaal*, Baarn 1978 (dit boek gaat in de eerste plaats wel over het dialect van Udenhout, maar ook vele Westbrabanders zullen zichzelf in schrijvers ervaringen herkennen)
- A.A. Weijnen, *De dialecten van Noord-Brabant*, ('s-Hertogenbosch) 1952 (allang uitverkocht, maar toch onmisbaar)
- , 'De bewogen geschiedenis van het Westbrabants dialect', in: *De Ghulden Roos*, jaarboek nr. 25 (1965), 49-60
- Woordenboek van de Brabantse dialecten*, Assen 1967 en vlg. (afl. 1. Boerenhuis, 2. Landerijen; 3. Rundvee; 4. Het paard; 5. Het paardetuig; deel II, afl. 1. Huisslachter-Bakker)

omslag: Nieuwe kaart van de Baronie van Breda en 't Markgraafschap van Bergen op Zoom, uit: *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*, Tweede deel, te Amsterdam by Isaak Tirion, 1740

- 2 : S.C. Snellen van Vollenhoven, *De dieren van Nederland*, deel I, Haarlem 1860
- 5 en 6 : J.W. Boerman en K.M. Knip, *Natuurlijke historie*, deel II, Groningen 1914
- 10 : *Atlas Linguarum Europae; Livre de Dessins*
- 12 : John Jonston, *Theatrum Universale*, Amsterdam 1660
- 15 : *De Ghulden Roos* ; jaarboek 3 (1943)
- 17a en b : *Grote Winkler Prins*, 7e druk deel 6 en 15, Amsterdam 1968 en 1972
- 19 : G.A.M. Oijen, *Onze roofdieren*, L.J. Veen Amsterdam z.j. (1968)
- 21 : N. Maas, *De suikerbiet* (van zaad tot suiker), Goes 1924
- 23 en 34 : R. Dodonaeus, *Cruydt-Boeck*, 1644
- 27 : Bellangé, lithogravure getiteld 'Lang leve de Keizer', 1814
- 30 : tekening van Felix Timmermans uit: *Bim bam beieren*; gelegenheidsrijmpjes van Nieuwjaar tot Oudejaarsavond verzameld door Hendrik van Tichelen. Den Haag z.j.
- 31 : Dorpsgezicht te Wouw; tekening door C. Pronk (1691-1759)
- 32 : fragment van : P. Breughel de Jonge, *Volkstelling te Bethlehem*
- 33 : uit: Roemer Visscher, *Sinnepoppen*, Amsterdam 1614
- 39 : Redactie Brabants Nieuwsblad
- 42 : *Meyers Grosses Konversations-Lexikon*, Tl. 8, Leipzig-Wien 1906
- 47 : M. de Coninck, *In en om de poel*, De Sikkel, Antwerpen 1959
- 50 : A. Kosch en M.C.H. Ruys, *Wat is dat voor een boom?*, W.J. Thieme, Zutphen 1957⁶
- 52 : Theodor Frings, *Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache*, Halle (Saale) 1957

de kaartjes zijn getekend door de schrijver